

Journal of New Century Innovations

VOLUME

8

ISSUE-3

Journal of new
century innovations

Exact and natural sciences

Pedagogical
sciences

Social sciences
and humanities

Engineering and
Medical Sciences

AREAS

ISSN (p): 2181-3671
ISSN (e): 2181-368X

newjournal.org

**JOURNAL OF NEW CENTURY
INNOVATIONS**

IN ALL AREAS

**РАБОТЫ, ПРОВОДИМЫЕ В СФЕРЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В НАШЕЙ СТРАНЕ**

Зайнобиддинов Абдурафук Абдулхаевич

*Андижанская область, город Андижан, Управление дошкольного образования,
начальник отдела организации организаций дошкольного образования на основе
государственно-частного партнерства*

Аннотация: Дошкольное образование является институтом, имеющим большое значение в воспитании гармонично развитой личности, привитии знаний и ценностей, определяющих все будущее ребенка, в сердце подрастающего поколения. Игра является основной деятельностью детей дошкольного возраста, благодаря которой ребенок формируется как личность. Игра определяет степень сформированности у ребенка образования, труда, отношения к людям. Игра имеет большое значение в физическом развитии детей, в воспитательной работе дошкольного образовательного учреждения, в умственном, нравственном, трудовом и эстетическом воспитании детей. Нравственное совершенствование общества зависит от содержания, формы и сущности проводимой в нем воспитательной работы. По этой причине возникает необходимость педагогически осмыслить обновление образования, реализуемую в нашей республике ступенчатую систему образования, обеспечить эффективное прохождение этого процесса. По сути, игра — это деятельность, направленная на то, чтобы ребенок в любом возрасте познавал окружающую его жизнь и различные отношения между людьми.

Ключевые слова: дошкольное образование, виды игр, детская психология, психическое развитие, качество обучения, приоритетность обучения.

Игровая деятельность дошкольника разнообразна по своему содержанию в зависимости от повседневной ситуации. Благодаря тому, что игра постоянно меняется, ребенок не устает и не скучает во время игры. Различные отношения

ребенка к окружающей среде, людям, вещам и самому себе проявляются в процессе игры, которая всегда меняется по содержанию и форме. Непосредственно в процессе игры развиваются разнообразные потребности, желания и интересы, способности и ряд личностных качеств детей. Значение активной деятельности детей во время игры для психического развития заключается в том, что различные качества и качества детей не только проявляются в процессе игры, но и закрепляются и осваиваются качества и качества. Поэтому психологически рациональная, т. е. правильно организованная игра развивает личность ребенка во всех сторонах, а потому одновременно затрагивает все психические процессы ребенка — восприятие, восприятие, внимание, память, мышление, воображение, волю. развивать скорость. Благодаря тому, что игра состоит в активном подражании поведению и поведению взрослых, она предоставляет широкие возможности детям для укрепления своих нравственных качеств и усвоения правил этикета. Если дошкольник во время игры выступает в роли врача или учителя, он старается проявить все качества, связанные с этой профессией. Когда они настолько поглощены игрой, качества, присущие исполняемым ими ролям, проявляются искренне и творчески. Нет ограничений на содержание игр для детей. Дети дошкольного возраста могут отражать в своих играх все аспекты взрослой жизни. Важность игры заключается в воздействии на рост и зрелость личности ребенка. Игра представляет собой познание ребенком окружающего мира и отношений между людьми в любом возрасте. Отношение ребенка к материальному миру, к людям, к самому себе находит отражение в изменяющейся игре. Потребности, желания, интересы (увлечения) детей выражаются непосредственно в игре. Игра – это деятельность, дающая возможность «изменить» мир вещей и людей в благоприятную для них сторону, благодаря воображению детей. Известно, что дети большую часть времени проводят в игре. Игра является важным средством всестороннего развития дошкольников, их основной деятельностью. В процессе игры начинает формироваться личность ребенка как субъекта деятельности. Игра является

одной из актуальных проблем, которая уже давно привлекает внимание известных ученых, педагогов-психологов, философов, социологов, этнографов и деятелей культуры. [1] Роль игры в развитии психики ребенка несравнима. Трудно представить умственное развитие ребенка без игры. Ведь через игру ребенок развивается не только физически, но и психологически. Через игру ребенок не только познает мир, его явления и их особенности, но и учится говорить, самостоятельно мыслить, представлять, проявлять творчество, приучается к культуре общения. Многие психологи и педагоги непосредственно занимались психологическими вопросами игры и подчеркивали значение игры в психическом развитии ребенка. Известно, что игра является для ребенка отражением действительности. Эта реальность гораздо интереснее той реальности, которая окружает ребенка.

Приоритет качества образования как стержня образовательной политики делает чрезвычайно актуальной задачу создания эффективных механизмов управления на всех этапах системы образования, начиная с дошкольного образования. Дошкольному воспитанию отводится особо важная роль в связи с тем, что всестороннее развитие дошкольника, формирование и зарождение в нем основ «совершенной личности» представляет собой уникальный период, нетрудно заметить, что они рассматривались его с точки зрения, которой недостаточно, чтобы сформировать хорошее представление о нем. Это может быть достигнуто не только в условиях междисциплинарного подхода, основанного на интеграции знаний философии, социологии, управленческих наук, но и психологии и педагогики. Дошкольное образовательное учреждение также изучается как образовательная организация, обеспечивающая качество в рыночных отношениях. . В такое время, не зная его специфических особенностей, невозможно создать концепцию повышения качества образования в таких условиях. Анализ модернизации системы дошкольного образования по его качеству выявил ряд противоречий между:

отсутствие ряда прав и полномочий дошкольных образовательных учреждений в сфере выбора методов и средств достижения общественно

обусловленных целей, а также отсутствие научно-обоснованного механизма их реализации;

потребность и ожидаемый результат личности и общества в получении качественного образования в дошкольном образовательном учреждении, требования к созданию условий для удовлетворения их требований, фактическое состояние реальной практики;

в связи с необходимостью использования творческого подхода к управлению качеством образования и отсутствием системного представления об объекте управления качеством у руководителей дошкольных образовательных учреждений, практикой локального воздействия на отдельные стороны образовательного процесса ;

Для обеспечения необходимого уровня качества образования в дошкольных образовательных учреждениях необходимо установить взаимосвязь процессов деятельности и развития, а педагогические системы дошкольного образования поддерживать преимущественно в их потенциале и сохранять достигнутые результаты. ;

необходимость объективной оценки качества образования и недостаточное развитие соответствующих технологий оценки.

Человечество прошло в своем развитии несколько периодов, каждый из которых имеет свои особенности. Отношения в системах «человек-человек» и «человек-природа» выступают как приоритетный признак, определяющий своеобразие того или иного периода развития цивилизации.

Анализ научных исследований и опыта, проведенных в нашей стране и в зарубежных странах в области исследований, позволил признать, что целевые функции качественно ориентированного дошкольного образования заключаются в следующем:

Первая, здоровьесберегающая функция, процесса физического и психического развития детей проявляется в организации и осуществлении с учетом их возрастных и личностных особенностей, а также направлена на

поддержание стабильной жизнедеятельности детского организма в определенных экологических условиях. и социальная среда;[2]

Вторая - развивающая функция заключается в образовательном процессе, направленном на формирование основ "цивилизованной личности", которая "...полнее всего развивает умственные, духовные и физические способности ребенка" ("Конвенция о правах ребенка" , 29 ст.) полностью связана с обеспечением равных исходных условий для всех детей в развитии (Конвенция ООН);

третья - коррекционная функция, связанная с осуществлением грамотной коррекции недостатков физического и психического развития детей;

Четвертая — функция обеспечения согласованности при переходе ребенка на новый этап развития[3].

К принципам, направленным на обеспечение качества и эффективности образовательного процесса в дошкольных образовательных учреждениях, относятся:

принцип обеспечения всестороннего развития ребенка по всем основным направлениям;

принцип самокомпенсации дошкольного образования для реализации возрастного и личностного потенциала ребенка;

принцип практической организации учебного процесса, в его основе лежит взаимообусловленность ведущего и конкретного видов детской деятельности, необходимость, требующая предметного обогащения практическими основами развития ребенка;

описание индивидуальной направленности дошкольного образования;

принцип обеспечения творческого «освоения» ребенком социокультурного опыта, предполагает «использование» средств формирования творческой деятельности;

принцип единства целей и средств их реализации.

Качество дошкольного образования - результат можно рассматривать с точки зрения развития личности ребенка в зависимости от того, как дети

приобретают следующие личностные результаты: систематически дифференцированную компетентность:

языковые навыки предполагают свободное выражение мыслей, желаний и намерений ребенка в речи и неречи;

социальная компетентность включает в себя подход к каждому человеку как к высокой ценности, способность понимать его особенности и интересы, замечать изменения в его эмоциональном состоянии, выбирать способы общения в зависимости от ситуации;[4]

интеллектуальная компетентность предполагает формирование общей интеллектуальной деятельности, помогающей ребенку совершать новые действия и совершать их для достижения своей цели;

физическая подготовленность свидетельствует об овладении ребенком различными видами движений, соответствующими его возрастному уровню;

опциональность. проявляется способностью ребенка управлять своим поведением в соответствии с правилами и нормами;

независимость. следит за тем, чтобы ребенок ставил и решал различные задачи, возникающие в повседневной жизни, и работал самостоятельно, без помощи взрослых;

обязанность. оказывается в ситуации выбора между «можно» и «нельзя», «хорошо» и «плохо», «хочу» и «нужно»;

инициатива. выражается в стремлении ребенка к организации игр и результативной деятельности, отвечающих его желаниям, и умении привлекать к ним сверстников;

креативность. показывает способность ребенка творчески решать различные задачи, возникающие в процессе работы и проявляется в создании нового продукта, отличающегося оригинальностью и разнообразием;

свобода действий. образ действий и деятельности, требующий от ребенка соблюдения общественно принятых правил и запретов, среди которых наиболее важными являются следующие четыре: не причинять вред другим, себе, природе, вещам, сделанным другими людьми;

безопасность. характеризуется тем, что ребенок обладает способностью чувствовать и видеть последствия своих действий, что связано с формированием у него чувства умеренности и благоразумия;

Если ориентироваться на самосознание и самооценку, то для ребенка важно формирование собственного образа, понимание своего места во взаимоотношениях со взрослыми и сверстниками, оценка собственных возможностей и т. д. понимание необходимости читать. Она представлена в концепции основной программы развития ребенка до школьного возраста - системы основных характеристик человека. К факторам внешней среды, влияющим на качество дошкольного образования, относятся, помимо социально-заказанных целей, государственные стандарты (требования) к дошкольному образованию, а также внешние ресурсы (кадры, информация, материал и т. д.)[5].

В заключение можно сказать, что задачами дошкольного образования являются: воспитание детей в условиях богатого национального, культурно-исторического наследия и духовно-нравственных ценностей народа, формирование у детей национального патриотизма, формирование у дошкольников потребности в воспитании, склонность к учебе и систематическая подготовка к учебному процессу, развитие детского мышления, формирование навыков самостоятельного и свободного выражения своего мнения, обеспечение физического и психического здоровья детей.

Использованная литература:

1. Давлетшин М.Г. Психология современного школьного учителя.- Т.: Узбекистан, 1999.[1]
2. Давлетшин М.Г., Достмухамедова Ш., Мавлонов М., Тойчиева С. «Каменный век и педагогическая психология» учебно-методическое пособие.Т.: 2004.[2]
3. Давлетшин М.Г., Достмухамедова Ш., Мавлонов М., Тойчиева С. «Каменный век и педагогическая психология» учебно-методическое пособие.Т.:2004.[3]
4. Содикова Ш. Дошкольная педагогика. - Т., "Бостон мысли", 1992.[4]
5. Хасанбоева О.У. и другие. Педагогика дошкольного образования. Т.: Наука. 2006 г. [5]

ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNI MATN USTIDA
ISHLASHGA O'RGATISH

Rizaqulova Iroda Muhammadjonovna

*Farg'ona viloyati Quva tumani 64-umumiy o'rta ta'lim maktabining ona tili va
adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarning matn, matn turlarining o'ziga xos jihatlari hamda matn bilan ishlash, matn tuzish va yozishda qo'llaniladigan adabiy til me'yorlari, matnda qo'llaniladigan leksik va sintaktik birliklar bilan bog'liq bo'lgan asosiy o'rinlar tahlil qilingan, taklif-tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: matn, matn turlari, leksik va sintaktik birliklar, morfologik ko'rsatkichlar, savodxonlik, matn ustida ishlash.

KIRISH

Ma'lumki, o'quvchilarning nutqini rivojlantiruvchi asosiy ta'limiy vositalardan biri bu matn sanaladi. 6-sinf "Ona tili" darsligida matn turlari haqida quyidagicha ma'lumot keltiriladi: "Matn turli maqsadlar bilan tuziladi. Masalan: muayyan predmet yoki voqea-hodisalar haqida xabar berish, hikoya qilish, ularning ta'rif-tavsifini berish, ya'ni tasvirlash, ularni muhokama qilish, ya'ni mulohaza yuritish. Ana shunga ko'ra, matnlarning quyidagi turlari farqlanadi: 1. Hikoya matni. 2. Tasviriy matn. 3. Muhokama matni".

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Binobarin, ona tili darslarida ona tili darsliklarida berilgan matnni o'qitish orqali va dars davomida matn ustida ishlash orqali nafaqat ularning bilimini oshirish, shuningdek, dunyoqarashining rivojlanishiga va nutqining o'sishiga xizmat qiladi. Shu bois, birinchi o'rinda, o'quvchilarga matnni o'qish texnikasiga rioya qilishni o'rgatish ayni muddaodir. "O'qish texnikasini egallashda takror o'qish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayrim o'quvchilar u yoki bu matnni bir necha marta o'qishga harakat qiladi. O'qish faoliyatiga qiziqish, uning mazmuniga ham qiziqishni vujudga keltiradi, bilim olish ehtiyojini tug'diradi va o'qish motivlarini tarkib toptiradi". Binobarin,

o‘quvchilar matnni bir martagina emas, balki takror o‘qisalar, matn mazmunini tushunish bilan bir qatorda matndagi leksik va sintaktik birliklarni va tinish belgilarning ishlatilish o‘rinlarini ham o‘rganib oladilar.

Aytish kerakki, o‘quvchilar matn tuzishda asosan grammatik shakllardan biri kelishik qo‘shimchalarini o‘rinli ishlata olishlari zarur. O‘quvchilarning nutqida faol ishlatiladiga shakllardan biri kelishik qo‘shimchalaridir.¹ Ma’lumki, kelishikning mohiyati “oldingi mustaqil so‘zlarni keyingi mustaqil so‘zlarga tobelab bog‘lash”dir. Bu mohiyat faqat ana shu morfologik ko‘rsatkichlar tizimiga ega”. So‘zlashuv nutqida qo‘llaganliklariday matn turlarini tuzish va yozishda ham kelishik qo‘shimchalarining ishlatilish o‘rinlariga e’tibor bilan qo‘llash fikrni aniq ifodalashda xizmat qiladi. Xususan, o‘quvchilar nutqida qaratqich kelishigining o‘rniga ko‘p hollarda tushum kelishigining qo‘shimchasini qo‘llash uchrab turadi. Masalan, *otamning so‘zi* so‘z birikmasi o‘rniga *otamni so‘zi* kabi so‘z birikmasini matnda ishlatadilar. Ona tili darsliklaridagi berilgan qoidalarni mukammal o‘rgansalar, bunday xatoliklar bartaraf qilinadi.

O‘quvchilarga muayyan topshiriq asosida o‘qish mashqlarini bajartirish o‘qish sur’atining o‘shishiga, matnning hoyaviy mohiyatini tushunib yetishga savodxonligining oshishiga yordam beradi. Shuning uchun ona tili o‘qituvchisi dastlab “Matn sarlavhasidan anglagan fikringizni yozing”, “Ikkinchi xatboshini ikki-uch gap bilan asosiy mazmuni gapirib bering” “Uchinchi xat boshidagi g‘oyani qisqacha so‘zlab bering”, “Matnga o‘zingiz sarlavha tanlang va matnga mos tanlagan sarlavhangizni izohlang”, “Matnga o‘zingizning mustaqil holda xulosangizni ayting”, “Matnda qaysi kirish so‘zlardan foydalandingizni tushuntirib bering” kabi topshiriqlarning berilishi ularning matn ustida ishlashga yanada ishlashga va o‘ylab mulohaza qilishga qo‘maklashadi va ularda mustaqil ravishda o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘qituvchi va o‘quvchi hamkorligida matnda yo‘l qo‘yilgan xato va kamchiliklar ustida ishlash keyingi matn yaratish uchun asos bo‘ladi².

¹ G‘oziev E. Psixologiya / Yosh davrlari psixologiyasi. – T.: O‘qituvchi, 2014. – 224 b.

² N.Sattarova. Ona tili va adabiyot faniga ixtisoslashgan maktablarda o‘quvshilarni tahlil qilishga o‘rgatish usullari. Buxoro. 2016 y.

Shuni aytish lozimki, matnni o‘qish va dars jarayonida o‘quvchilar va o‘qituvchi hamkorligida turli tipdagi qiziqiruvchi, faollashtiruvchi savollar va qiziqarli topshiriqlar asosida tahlil qilish o‘quvchilardagi ko‘plab omillarning rivojiga asos bo‘ladi:

- aqliy faoliyati takomillashadi;
- og‘zaki va yozma nutqi o‘sadi;
- mustaqil fikrlash doirasi kengayadi;
- erkin munosabat bildirish ko‘nikmasi rivojlanadi;
- matn mazmuniga oid leksik va sintaktik birliklar tanlashni o‘rganadi;
- so‘z boyligi zahirasi boyib boradi;
- o‘zaro muloqotda mavzuga xos fikr berish takomillashadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Demak, o‘quvchilarda turli tipdagi matnni tuzish va yozishga o‘rgatish uchun ularning so‘z boyligini oshirish va badiiy asarlarni o‘qishga qiziqish uyg‘otish bilan birga ona tili darsliklaridagi qoida va ta’riflarni chuqur o‘rganib, matnda to‘g‘ri qo‘llashga o‘rgatish kerak. Ayniqsa, o‘quvchilar badiiy asarlarni mustaqil o‘qib, asar mazmunidan kerakli hayotiy xulosaga kelishi, she’rlarni yod olib, uning asosiy mazmunini anglab yetishi, xalq maqollaridan foydalanib muloqotda foydalanishi va ularga izoh berishi ularning fikrini teranlashtiradi, nutqini, bilimni, dunyoqarashini boyitadi, o‘zbekona milliy qadriyatlarimizga hurmat tuyg‘usini rivojlantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. G‘oziev E. Psixologiya / Yosh davrlari psixologiyasi. – T.: O‘qituvchi, 2014. – 224 b.
2. Sayfullayeva R.R va boshq ,Hozirgi o‘zbek adabiy tili.O‘quv qo‘llanma.-T., “Fan va texnologiya”.2009.-165b
3. K.Usmonova. Adabiy ta’limda ilg‘or pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2015 y.
4. N.Sattarova. Ona tili va adabiyot faniga ixtisoslashgan maktablarda o‘quvchilarni tahlil qilishga o‘rgatish usullari. Buxoro. 2016 y.

**БУГУНГИ КУНДА ЭНГ КЕНГ ТАРҚАЛГАН
КИБЕРФИРИБГАРЛИК – ФИШИНГ**

Қаршиева Мафтуна Мусурмон қизи

*Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси
магистратура тингловчиси*

Австралия киберхавфсизлик марказининг (The Australian Cyber Security Centre - ACSC) РепортСайба тармоғи (ReportCyber line) 2020 йилда ҳар 10 дақиқада битта кибержиноят ҳақида хабар олган бўлса, 2021 йилда ҳар саккиз дақиқада битта хабар олишган. Статистик маълумотларга асосан 2020 йилда 59 806 та, 2021 йилда эса 67 500 та кибержиноят ҳақида хабар берилган. Бу ушбу жиноят турининг 13% ошганини кўрсатади [1]. Ҳар саккиз дақиқада битта кибержиноят ҳисоботи тузилса-да, ушбу мамлакатда фақат кам санокли жабрланувчиларгина ҳолат юзасидан хабар қилади.

Марказ маълумотларига кўра, 2020 ва 2021 йиллар оралиғида умумий кибержиноятларнинг 23% кибержиноят билан боғлиқ бўлган фирибгарлик (fraud-related cyber crime), 12% онлайн банкинг фирибгарлиги (online banking scams), 17% онлайн савдо фирибгарлиги (online shopping scams) ва 48% бошқа турдаги киберфирибгарлик жиноятини содир этилган. Ундан ташқари, фишинг 2019-2020 йилларида энг кенг тарқалган киберфирибгарлик тури ҳисобланади [2].

Австралия Рақобат ва истеъмолчилар комиссиясининг фирибгарликни назорат қилиш веб-сайтининг (The Australian Competition and Consumer Commission's (ACCC) ScamWatch website) хабар беришича, СМС-фирибгарлик (SMS scams) натижасида 2020 йилда 3 миллион доллардан сал кўпроқ бўлса, 2021 йилда тахминан 8,6 миллион доллар миқдорида моддий зарар кўрилган [3]. Бу тенденция АҚШ, Буюк Британия, Канада, Германия ва дунёнинг бошқа кўплаб давлатларида ҳам шу ҳолат кузатилмоқда.

СМС-фирибгарлигининг кўпайишига сабаб электрон почта хабарлари-дан фарқли равишда, Австралиядаги кўплаб телефон компанияларида спам хабарларни филтрловчи функцияси мавжуд эмаслигидир. СМС-фирибгарлигининг кўпайишига яна бир сабаб сохта рақамларни яратадиган мураккаб технологиялар ёрдамида миллионлаб фойдаланувчиларга спам юбориш имкониятидир.

СМС-фирибгарлик яна бошқача фирибгарлик матнлари (Scam texts) деб ҳам номланади. Ушбу киберфирибгарлик кибержиноятчилар томонидан жабрланувчиларни алдаш учун юборилган зарарли хабарлардир. Матнни юбораётган шахс жабрланувчини шахсий маълумотларни топширишга ёки хавфли ҳаволага киришга мажбурлаши мумкин. Ушбу маълумотни тақдим этмаслик жабрланувчини шахсини ўғирлаш ёки алданиб қолиш хавфига дучор қилиши мумкин. Бундан ташқари, шубҳали кўринадиган ҳаволаларни босиш фирибгарларга жабрланувчиларнинг қурилманларига кириш ва зарарли дастурларни (зарарли дастурий таъминот) ўрнатиш имконини беради, бу уларга сир сақланиши керак бўлган маълумотларга кириш имконини беради.

Австралия СМС-фирибгарлик ёки матн фирибгарлиги деб номланувчи жиноят фишинг деб номланувчи киберфирибгарлик жиноятининг бир тури ҳисобланиб, Англия, Россия, АҚШ, Канада, Германия, Бельгия ва бошқа давлатларда хусусан Ўзбекистонда кенг тарқалган жиноят ҳисобланади.

Бугунги кунга келиб фишинг киберфирибгарликнинг ўн бешдан ортиқ тури ажратиб кўрсатилади. Вишинг, смишинг, фарминг каби турлари фишинг фирибгарлигининг тез-тез учраб турадиган тури саналади. Қуйи фишинг фирибгарлигининг бир неча турлари мисоллар билан ёритиб берамиз.

Вишинг (Vishing) сўзи инглизча “Voice Phishing” сўзининг қисқармаси бўлиб, “овозли фишинг” деган маънони англатади. Фишингни ушбу турида жабрланувчига фирибгар кўнғироқ қилиб, ўзини унинг бирор яқини, дўсти, қариндоши сифатида ёки банк, молиявий ташкилотнинг ходими сифатида таништириб, жабрланувчилардан шахсий, молиявий маълумотларни уларни алдаш йўли билан қўлга киритишади. Масалан, фирибгарлар жабрланувчиларига

кўнғироқ қилиб, ўзларини Microsoft компаниясининг ходими сифатида таништиришган. Сўнг уларнинг компьютерда вирус ёки бошқа бирор шубҳали техник хатолик мавжудлиги аниқланганлигини айтишади ва дарҳол антивирус дастурини ўрнатиш ёки янгилаш кераклигини тушунтириб, агар ҳозирроқ техник носозлик бартараф этилмаса, компьютердаги маълумотлар, ҳужжатлар зарарланиши мумкинлиги айтилади. Бу билан фирибгарлар жабрланувчиларни пулли хизматдан фойдаланишга мажбурлашади. Жиноятчилар жабрланувчиларнинг кредит карта маълумотларни тақдим этишларини сўрашади. Бироқ техник хизмат кўрсатилинмайди, аксинча жабрланувчиларнинг компьютерларига зарарли дастурларни ўртаниб, жабрланувчининг шахсий ва молиявий маълумотларни кўлга киритиб, улардан ғараз мақсадларда фойдаланишади. [4]

HTTPS (хавфсиз гиперматн узатиш протоколи) фишингда фирибгар жабрланувчига сохта веб-сайтга ҳаволани илова қилган ҳолда электрон почта хабари юборилади. Ҳаволадаги сохта веб-сайтга жабрланувчи кириб, ўзининг шахсий ва молиявий маълумотларни киратади. Фирибгар бу маълумотлардан жабрланувчининг шахсий мол-мулкни талон-торож қилиш йўлида фойдаланади. Мисол учун, Scarlet Widow хакерлар гуруҳи машҳур бўлган компания ходимларининг электрон почта манзилларига бўш хабар юборишган. Хабарда кичик бир ҳавола мавжуд бўлиб, бу ҳавола ходимларни Scarlet Widow хакерлар гуруҳининг фирибгарлик веб-сайтига йўналтирган. Сайтда ходимларга бир неча шахсий ва молиявий маълумотларни киритиш лозимлиги белгиланган [4].

Фарминг киберфирибгарликнинг алоҳида бир тури сифатида қаралса-да, аслида у фишингнинг бир кўринишидир. Фирибгарлар жабрланувчининг компютери, уяли телефони, планшетига ёки бошқа бирор электрон қурилмасига зарарли вирус ёки кодни турли ахборот ташувчи воситалар (бугунги кунда асосан флешкалар) ёки Интернет орқали киритадилар. Ушбу вирус ёки код вазифаси жабрланувчининг шахсий ва молиявий маълумотларни тўплашдир. Мисол, 2007 йил бутун дунё бўйлаб камида 50 та молия институтида мураккаб фарминг фирибгарлиги содир этилган. [6]

Поп-ап фишинг (Pop-up phishing) компьютер экранининг ўнг томон пастки бурчагида фойдаланувчини турли носозликлар ҳақида огоҳлантирадиган ойнача тез-тез пайдо бўлиб туради. Компьютер фойдаланувчиси ушбу огоҳлантирувчи хабарни бартараф этиш учун турли антивируслар, созламалар, файллар юклаб олиб, компьютерни яхши ишлашини таъминлашга ҳаракат қилади. Фирибгарлар ҳам ушбу ҳолатдан жуда усталик билан фойдаланиб, компьютердаги носозликдан хабар берувчи ойналар орқали компьютерга турли зарарли файлларни юклаб олишга жабрланувчиларни йўналтиради. Бу жабрланувчининг молиявий ва шахсий маълумотларни қўлга киритишнинг яна бир усули ҳисобланади. Мисол учун, AppleCare фойдаланувчиларига ўзиларнинг уяли телефон, компьютер, ноутбукларидаги техник таъминотларни янгилаш ҳуқуқига эга бўлишлари ҳақида хабар беради. Бу орқали фойдаланувчилар Apple қурилмаси учун турли вирус, хакерлик хужумларидан химоя қилиш имкониятитақдим этилади. Бироқ бу сохта таклиф бўлиб чиқади. Бундан қўзланган мақсад жабрланувчиларни алдаш ёрдамида уларнинг мол-мулкларини фирибгарлик йўли билан талон торож қилишдир.

“Кит овлаш” фишинг асосан жуда махфий маълумотларга эга бўлган юқори мансаб эгаларига қаратилган фирибгарлик жинояти саналади. Бу орқали фирибгарлар уларга катта молиявий фойда келтирувчи махфий маълумотларни қўлга киритишади. Бироқ бу турдаги фишингда фирибгар жуда нозик ишни амалга ошириши талаб этилади. Сабаби сохта ҳавола ёки зарарли URL манзиллари билан боғлиқ найранг мансабдор шахсларга нисбатан қўллаш фойдасиз ёки самарасиз бўлиши мумкин. Шу сабабли мансабдор жабрланувчига ундан ҳам юқори мансабга эга бўлган шахс номидан электрон почта хабарлари юборилади. Жабрланувчи ўзидан юқори турувчи мансаб эгасига бўйсиниш мажбуриятдан келиб чиқиб, хабардаги исталган топширик, буйруқни сўзсиз бажарилишини таъминлайди. Австралия Levitas асосчиси ушбу турдаги фишинг қурбони бўлган. Сохта Зум ҳаволасидан фойдаланган ҳолда сохта Зумга боғланиш ҳолати содир бўлган. Фирибгар ходимларга турли твазифаларни

бажариш топшириғини берган. Бу компания 800 000 доллар зарар олиб келган.
[5]

Смишингда фирибгарлар томонидан жабрланувчиларга СМС ёки матнли хабар юборилади. Мисол учун, фирибгарлар American Express компанияси номидан жабрланувчиларга хабар юборишиб, улардан ушбу компанияга тегишли веб-сайтдаги аккаунтларидаги шахсий маълумотларини текшириш сўралади. Хабарда келтирилган ҳаволага кириб, ўзларининг шахсий ва молиявий маълумотларни киритиш сўралади. [6]

Man-in-the-Middle (MTM) фишингида фирибгар бирор ташкилот, муассаса, корхона билан фойдаланувчи ўртасида туриб, ўзига керакли бўлган турли махфий маълумотларни қўлга киради. 2017 йилда Equifax – машхур кредит рейтинг компанияси бўлиб, компания фойдаланувчилари Интернетдаги кўришнинг хавфсиз усули ҳисобланган HTTPSдан фойдаланмасдан компания иловасидан фойдаланган. Фойдаланувчилар ўз аккаунтларига кириши билан фирибгарлар уларнинг трансляцияларини тўхтатиб, логин ва паролларини қўлга киритишган. [6]

Электрон почта орқали фишингда хабарлар электрон почта орқали юборилади. Фирибгарлар ҳақиқий ва машхур бўлган ташкилотлар, брендлар, компанияларга тақлид қилган ҳолда уларга тегишли бўлган доменнинг сохта нусхасини яратадилар. Сохта домен кўпинча белгиларни алмаштиришни ўз ичига олади. Масалан лотин тилида “m” ҳарфини “rn” равишда аниқроғи “m” ҳарфини ёзиш учун “r” ва “n” ҳарфларидан фойдаланди. Бошқа ҳолларда, фирибгарлар URL манзилида қонуний ташкилот номини ўз ичига олган ноёб домен яратилади. Мисол учун, жабрланувчилар “olivia@amazonsupport.com” манзилли электрон почтадаги “Amazon” сўзини кўриб, компаниянинг ҳақиқий почтаси эканлигига шубҳа қилмайди. Жабрланувчи ушбу почта талаб қилинган ҳар қандай маълумотни ҳеч иккаланмасдан тақдим этади.

Фишинг бугунги кунда жуда кенг тарқалган киберфирибгарлик тури сифатида қаралади, фишинг ва унинг барча турларида биринчи жабрланувчиларнинг шахсий, молиявий маълумотларни қўлга киритилинади.

Сўнгра ушбу маълумотлардан жабрланувчининг банк ҳисоб рақамларидаги маблағларни ечиб олишади.

Фишинг жиноятининг жабрланувчиси бўлмаслик учун компьютерга антивируслари доимо янгилаб туриш; Интернетдан фойдаланишда хавфсиз бўлган сайтлардан фойдаланиш; электрон почта, СМС хабарлар ва ҳар қандай кўнғироқлардан келаётган турли хабарларни доимо тегишли ҳудудий кибержиноятларга қарши курашишга қаратилган давлат идораларига мурожаат қилиш ёки бевосита хабар жўнатган юридик шахсга мурожаат қилиб текшириш кўриш, турли ҳаволаларга кириб, шахсий ва молиявий маълумотларни киритмаслик тавсия этилади.

Фойдаланилган ижтимоий сайтлар:

- [1] <https://studyonline.ecu.edu.au>. мурожаат қилинган сана: 25 июнь 2022 йил.
- [2] [<https://www.scamwatch.gov.au>. мурожаат қилинган сана 25 июнь 2022 йил.
- [3] <https://www.trendmicro.com>. мурожаат қилинган сана 08 июль 2022 йил.
- [4] <https://www.fortinet.com>. мурожаат қилинган сана 05 июль 2022 йил.
- [5] <https://www.checkpoint.com>. мурожаат қилинган сана 08 июль 2022 йил.
- [6] <https://www.itgovernance.eu>. мурожаат қилинган сана 08 июль 2022 йил.

THE PSYCHOLOGY OF MODERN EDUCATION

*Khalimova Nilufar Hakim qizi,
Bukhara region, Bukhara district*

Abstract: This article provides detailed information on education, teaching psychology, and factors influencing the learning process. Information about cooperation between teacher and pupil was also provided.

Key words: Teacher's attitude, educational psychology, Plato and Aristotle, cooperation, problematic education, various quizzes and logical questions, student's abilities, new approach, special attention.

Today, we live in a period of rapid scientific and technical progress. At a time when science, technology and technology are developing at a high rate, the development of science is very important in the lives of us young generations. As there is growth and development in every field, there is also progress in the field of education. Modern educational psychology plays an important role in society and in the field of education in further improving the effectiveness of teaching. After all, if the educational psychology is paid attention to in the teaching process, the educational goals expressed on the basis of the requirements of technologies will be achieved. Today, in the era of more intensive education, increasing the effectiveness of teaching, especially the role of the student in the process of education, depends on the teacher's attitude towards him.

Educational psychology is a very new and growing field of study. Although it dates back to the time of Plato and Aristotle, educational psychology was not considered a distinct practice. It is known that every day individuals must think about individual differences, assessment, development, the nature of the subject being taught, problem solving and the transfer of learning. started for These topics are important for education, and as a result, they are important for the study of human perception.

The process of education and upbringing, like any development, cannot be without contradictions and conflicts between the student and the teacher. We cannot say that there are no such disputes even today. According to social scientists, conflicts between a teacher and a student can be classified as follows:

- to the student's progress and performance of extracurricular tasks;
- student's non-compliance with school and extracurricular rules;
- cooperation depends on the personal-emotional environment between the teacher and the student.

Today, the most promising and acceptable socio-economic, as well as psychological conditions are problematic education.

Problem-based education usually means the organization of educational activities, which include the active independent activity of students on creating problem situations and solving them under the guidance of a teacher.

In American pedagogy at the beginning of the 20th century, there are two main concepts of problem-based education (J. Dewey, W. Burton).

J. Dewey's pedocentric concept had a great influence on the general nature of the educational work of the schools of the USA and some other countries, especially the Soviet school of the 1920s, which was expressed in integrated programs and integrated programs.

The theory of problem-based education began to develop rapidly in the SSSR in the 60s. In connection with the search for ways to activate, stimulate, and develop the independence of the students of the 20th century, the problematic situation forms the basis of problem education. It describes a certain mental state of the student that occurs in the process of completing the task, does not have ready-made tools and requires the acquisition of new knowledge on the subject, methods or conditions for its implementation.

In order to make the students more interested in the lessons, I think that if various quizzes and logical questions that sharpen the minds of the students and similar interesting methods are used in the course of the lessons, such things can help to increase the student's interest in the lesson. If the teachers show respect and love to the

students in every way, help them, look with confidence in their positive abilities, if they teach them according to the student's desire, not forcing them to learn, then the student will definitely pay attention to the lesson.

In addition, special attention should be paid to the cooperation between the teacher and the student, that is, democracy, partnership, equality in the relationship between them. It is necessary to educate students freely, i.e. to give them the freedom to choose their life activities in a broad or narrow scope, and to take into account their personal opinion and give them independence, and the results they achieve should not come from external influences, but from their inner feelings. It would be appropriate if the teacher had a personal approach to the student during the pedagogical process. I think that every student has some ability, but I think that the role of the teacher is also important when the student shows his or her ability. After all, if the teacher does not look indifferently at the student's abilities, but helps him to reveal his abilities, then the student will certainly be able to achieve his goal. So, if the student makes a mistake, the teacher should explain the mistake to him in a good way. If the teacher explains it step by step, the student will not be afraid to ask what he does not understand. That's why it depends on the teacher how to explain the mistakes. In relation to the student, the teacher should: not forbid, not control, manage together with the student, not force, convince, order, organize, limit, but give the opportunity to freely choose. The teacher must have knowledge and be able to understand the psychology of the student. He should not be violent towards the student, because the teacher will not achieve his goal by doing so. That is why he should teach everything gently, diligently and patiently. The teacher should teach the student freely, and free teaching is determined by the following:

- First of all, free demand based on trust;
- In the course of the lesson, the ability to arouse students' interest in the lesson, and to encourage the students for their activity, to stimulate not only their activity, but also their level of thinking;
- Taking into account the opinion of each student, relying on their independence and initiative;

-Ensuring the implementation of various methods and requirements through the team.

The main essence of the new modern educational psychology is that it requires the movement of the educational system from the student to the academic subject, not from the academic subject to the student. The teacher should take into account the opportunities available to the students, develop and improve them, I think. In order to know the psychology of the student, the teacher should pay attention to the following:

- First of all, abandoning the idea of targeting the average reader;
- Looking for good qualities and characteristics of the reader;
- Compilation of various training programs and manuals based on a new approach.

For a personal approach, the following is necessary:

- To be able to see a unique talent in the form of every student, to respect, understand and trust them;
- Supporting every achievement of the student, always being helpful to him, that is, reading brings satisfaction and joy;
- Do not allow him to be forced to study, do not allow backwardness and other similar shortcomings;
- Helping students to demonstrate and realize their talents during the lesson.

First of all, a teacher, that is, a pedagogue, if he followed these rules, he was considered to have worked for the students to reach the highest heights. In this article, I tried to show and explain all the situations that occur to readers. If the teacher and the student work as one, today's young generations can reach the heights. Also, if special attention is paid to the psychology of modern education, a lot of innovations would appear in the field of education.

Therefore, it is necessary to pay special attention to the psychology of education, because by understanding the psychology of students, it will be easier to explain the lessons to them.

REFERENCES:

1. Goziev E. "Fundamentals of pedagogical psychology". Tashkent. 1997.
2002. -137 p.
2. Azizkhojaeva N.N. Pedagogical technologies and pedagogical skills. T.: Nizomi, 2003.
3. Practicum of youth and pedagogical psychology. T. 1991.
4. Goziev E. "Psychology". Tashkent. "Teacher". 1994.
- Okon, V. Basics of problem-based education / V. Okon. - M., 1968.
5. Ponomarev, Ya.A. Psychology of creation / Ya.A. Ponomarev. - M., 1999.
6. Development of creative activity of schoolchildren / ed. A.M. Matyushkina - M., 1991.

O`SMIRLIK DAVRIDA AGRESSIYA VA BEZOVTALIKNI OLDINI OLIISH

Axundjanova Saida Kadirovna

Toshkent viloyati Toshkent tumani 20-umumiy o`rta ta'lim maktabi

Amaliyotchi psixolog

Tel: +998998226401

Annotatsiya: O`smirlik davri o`ziga xos murakkab davr bo`lib, aksar bu yosh vakillarida agressiv xulq-atvor kuzatilishi tabiiy holatga aylangan. Maqolada o`smirlik davrida agressiv xulq ko`rinishlarining tasnifi, korreksion imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so`zlar: agressiya, frustratsiya, ijtimoiy vaziyat, destruktiv motivlashtirish, oila, emotsional tanglik, «agressor», «qurbon».

KIRISH

Agressiya atamasi lotin tilidan olingan bo`lib, «aggređi» – «tajovuz qilmoq» ma`nosini anglatadi. Psixologiyada «agressiya» atamasiga nisbatan turli yondashuvlar mavjud bo`lib, X.Delgado, A.A.Bass, L.M.Semenyuk, G.Parens, A.Bandura, R.Uolters, Yu.Mojginskiylar tomonidan agressiya salbiy baholanadi¹. Shu bilan bir qatorda agressiyaga nisbatan ijobiy yondashuvlar ham mavjuddir. Jumladan, L.Bender agressiyani insonning o`z-o`zini namoyon qilishga intilishidir, deb ta`kidlaydi. Motivlashtirish nuqtai nazaridan, L.Bender agressiyani ixtiyoriy va instrumental turlar ga ajratadi¹.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Ixtiyoriy agressiya insonning boshqa bir kishiga anglangan tarzda zarar yetkazishi hisoblanadi.

Instrumental agressiyada inson o`z oldiga boshqaga zarar yetkazishni maqsad qilib qo`ymaydi. Bu agressiya yuzaga kelgan vaziyatni hal etishda boshqa usulni qo`llashga

¹ Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания исемейных отношений. / Перевод с англ. – М.: «Апрель Пресс», 2019.

imkon bo'lmagan holda yuzaga keladi. R.Beron va D.Richardsonlar agressiyani qurbonga nisbatan maqsadli ravishda zarar yetkazishdir, deyata'riflaganlar.

Reaktiv agressiya o'z hayoti, erkinligi, g'ururi, o'zining yoki boshqaning moddiy boyligini himoya qilish maqsadida amalga oshiriladi. Ehtiyojlar, istaklar frustratsiyasi namoyon bo'ladi:

- rashk va xudbinlik;
- qasos;
- ishonchning yo'qolishi (hayotga, sevgiga, yaqin insonlariga).

Kompensator agressiya – zo'ravonlik, destruktivlik – hayotda o'zi uchun muhim bo'lgan dolzarb ehtiyojlar qondirilmaligi holatlarini kompensatsiya qilish:

- sadizm (boshqani o'z hukmi, irodasigabo'ysundirish);
 - nekrofiliya;
- surunkali zerikish va depressiya.

Verbal agressiya – salbiy hislarni baqirish, janjal qilish, so'kish, haqoratlash, tahdid va boshqa usullar orqali bildirish. Arzimagan qo'zg'ovchi ta'sirga ham qo'pollik, terslik, emotsional qo'zg'alish bilan javob berish.

O'smirlik agressiyasi muammosi uzoq vaqtmobaynida yopiq bo'lgan mavzular sirasiga kiritilganligi bois, yetarli darajada o'rganilmagan mavzulardan biri hisoblanadi. Agressiya o'smirlarda yuzaga kelgan ijtimoiy vaziyat, hodisalar ustidan o'ziga xos nazo-rat qilishning maqbul usuli sifatida qabul qilinadi².

O'smirlarda aggressivlikning shakllanishiga qator shaxs xususiyatlari ta'sir qiladi:

- tarbiyaning muvozanatlashmagan shakllari: o'z-o'ziga haddan ziyod past baho berish, yuqori darajada impulsivlik, spirtli ichimlik va giyohvand moddalar iste'mol qilish, kompyuter o'yinlariga tobelik, tavakkalchilikka tayyorlik holatlari, o'z-o'zini himoya qilish hislarining chegaralan- ganligi;
- xulqiy omillar: o'z vaqtini maqsadsiz o'tkazish, maktabdagi darslarni sababsiz qoldirish, o'zlashtirish darajasining pastligi, erta jinsiy aloqalarga kirishish va

² Шоумаров Ғ.Б. Оила психологияси. – Т.: «Ўқитувчи», 2000. –24-б.

hokazo;

- ijtimoiy omillar (OAVning psixologik ta'siri, jamiyatdagi udum va marosimlar, ota-onaning xulqiy buzilishlarga ega ekanligi, oila ijtimoiy mavqeining past- ligi, tarbiyachilarning o'zgarishi (o'gay ota, o'gay ona va hokazo);

- o'smirning xulqiy og'ishlar shakllangan do'stlar bilan yaqin ijtimoiy aloqalarni o'rnatishi (taqlid fenomeni);

- ichki oilaviy nizolar (ota-onaning ajrashishi, ikkinchi nikohdagi farzandlar, o'smirning o'zlashtirishiga ota-ona tomonidan o'smir qobiliyatlari, qiziqishlari inobatga olinmagan holda haddan ziyod yuqori talablarning qo'yilishi.

Disfunktional oilalarda tarbiyalanayotgan o'smirlarda agressiv xulq ko'rinishlarining shakllanishi ehtimoli funktsional oilalarda tarbiyalanayotgan oilalardagi o'smirlarga nisbatan yuqori ekanligi aniqlangan.

Oilada o'smir erkinliklarini haddan ziyod cheklash, yoki aksincha, ota-ona tomonidan surunkali befarqlik ham agressiv xulq ko'rinishlarining shakllanishga olib keladi. Agressiv xulq oilada o'smirning erkinliklari haddan ziyod chegaralanganda yoki unga haddan ziyod erkinliklar berilganda ham shakllanishi mumkin.

Agar o'smirning oila a'zolari muntazam tarzda o'zaro nizolar, baqiriqlar orqali ta'sir o'tkazish asosida muammolarini hal etishga o'rgangan bo'lsalar, boshqa ijtimoiy vaziyatda o'smir aynan o'zini shunday tutishga intiladi;

- shaxsiy muammolar (fiziologik va psixologik xarakterdagi muammolarning kelib chiqishiga sabab bo'luvchi o'smirlarda jinsiy rivojlanish xususiyatlari – pubertat davri xususiyatlarining namoyon bo'lishi);

- o'zining tashqi ko'rinishidan norozi bo'lish – «Terzit kompleksi» (kattalar tomonidan noadekvat idrok qilinishi). O'smir o'zini kattalardek his etishida unga bolalar kabi munosabatda bo'lish yoqmaydi;

- o'smirdagi tafakkurning tanqidiyligi

- kattalar xatti-harakatiga nisbatan shubha bilan qarash, ularda o'rnatilgan axloqiy me'yorlarga nisbatan e'tiroz hislarining shakllanishga olib keladi.

XULOSA VA MUNOZARA

Nizoli vaziyat hal etilganda jazolanish ham tugaydi. Bundan keyin o‘smirga qilgan xatolarini ta’kidlash aslo mumkin emas. O‘smir agressiyasini bartaraf etishning eng maqbul usuli kattalarning o‘z-o‘zlarini boshqara olishlari, sabr-toqat bilan o‘smirga maqbul yo‘llarni ko‘rsata bilishlariga bog‘liq. Bunday holatlarda birgalikdabiror-bir faoliyatni bajarish tavsiya etiladi.

Agar o‘smir xatti-harakatlari atrofdagilar hayoti va salomatligi uchun jiddiy xavf tug‘dirsa, u muayyan bir davr ichida o‘zgarishlarga moyillik bildirmasa, psixiatrغا murojaat etish zarur. Chunki bu holatlarda bosh miyada gi o‘zgarishlar natijasida agressiya o‘zini-o‘zi nazorat qilishning yo‘qolishi sindromining oqibati sifatida yuzaga kelgan bo‘lib, jamiyat uchun xavf tug‘dirishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Агрессия в подростковом возрасте. – Санкт-Петербург, «Питер», 2007.
2. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. / Перевод с англ. – М.: «Апрель Пресс», 2019.
3. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. / Пер. с англ. С.Меленевская, Д.Викторова, С.Шпак.– Санкт-Петербург: «Питер», 2001. –б. 142, 147.
4. Берковиц Л. Агрессия и агрессивное поведение. – Воронеж: «Научная книга», 2004. –б. 80.
5. Бэрон Р., Ричардсон Д. Психология человеческой агрессии. – М.: «Вузовская книга», 2001. –С. 71, 72.
6. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения). – Санкт-Петербург: «Питер», 2011. –б. 71.
7. Шоумаров Ф.Б. Оила психологияси. – Т.: «Ўқитувчи», 2000. –24, 43-б.

AHMAD YASSAVIY HIKMATLARINI O'RGANISHDA ZAMONAVIY
PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH USULLARI

Navbahor Karomova Isomiddinovna

Buxoro shahridagi Prezident maktabi ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

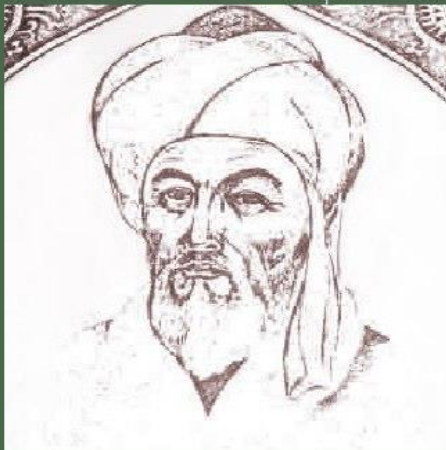
Metodik tavsiyada Ahmad Yassaviy hikmatlarini o'rganish, o'qish bugungi davr uchun ahamiyatli ekanligi, maktabda 10-sinf adabiyot darslarida o'quvchilarga zamonaviy pedagogik texnologiyalar vositasida shoir ijodini bilib olish ko'rsatilgan.

Tayanch so'zlar: Pedagogik texnologiyalar: "Zanjir", "Hikmatlar anorammasi", "Shoirilar ta'rifi", "Jadvalni to'ldir", "Klaster", "Obrazga kir", tasavvuf bosqichlari, sharq diniy falsafasi, xalq og'zaki ijodi.

O'zbek adabiyotida xilma-xil janrlar ko'p: G'AZAL, ruboiy, tuyuq, ertak, afsona, hikoya, roman, drama, tragediya va hokazo. Yana shunday janrlar borki, ixcham, hajmi jihatidan kichikroq bo'lsa ham, juda katta tarbiyaviy, ma'rifiy ahamiyatga ega. Bu hikmatlardir.

Ahmad Yassaviy.

- Xoja Ahmad Yassaviy Markaziy Osiyoning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotida muhim mavqeyga ega bo'lgan. Hozirgi Turkiston, oldingi Yassi yaqinidagi Sayram shahrida tavallud topgan. Yassaviyning tavallud sanasi ma'lum emas. Ayrim tadqiqotchilar uni 63 yil yashagan deyishsa, ayrimlari 73 yoki 85 yil yashagan, deygan qarorga kelishgan. Atoqli yassaviyshunos Muhammad Fuod Kuprilizodaning aytishicha, Yassaviy 120 yil yashab, hayotdan ko'z yumgan. Rus olimi V.A.Gordlevskiy bu raqamni yana besh yilga ko'paytirib, Yassaviy 125 yil yashagan, deydi.

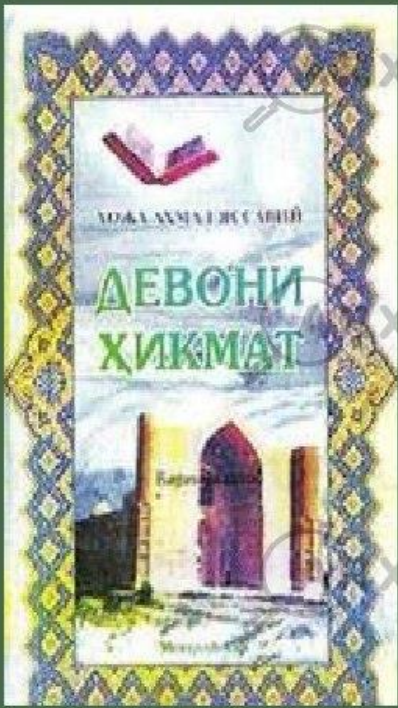
ARXIV.UZ

Hikmatlar- inson ma'naviyatini yuksaltiruvchi omil, hikmatlar orqali o'zlikni anglashga erishiladi.

Odami ersang demagil odami,

Onikim yo'q xalq g'amidin g'ami.

Alisher Navoiy qalamiga mansub yuqoridagi bayt hikmatlar sirasiga kirib ulgurgan. Hikmatlar mavzusi ham turlicha: insof, diyonat, mehr-oqibat, ota-onaga hurmat, ilm olish, do'stga sadoqat, rostgo'ylik va boshqalar. Mumtoz adabiyotimizda shunday ijodkorlarimiz borki, ularning asarlari faqat hikmatlardan iborat. Ahmad Yassaviy o'zbek xalqining sevimli hikmatnavis shoirlaridan sanaladi.

The image shows the cover of a book titled 'DEVONI HIKMAT' by Ahmad Yassaviy. The cover features a central illustration of a mosque with a large archway, set against a light background. The title is written in large, stylized green letters. Above the title, there is a small illustration of an open book. The entire cover is framed by a decorative border with a repeating geometric pattern. To the right of the book cover, there is a list of bullet points in white text on a dark green background. The list describes the content of the book, mentioning that it contains 125 sayings and is a collection of wisdom from the great Sufi saint Ahmad Yassaviy.

- Uning "Devoni hikmat" dagi:
- Yoronlardan fayz va futuh ololmadim,
- Yuz yigirma beshga kirdim bilolmadim,-
- degan fikrlari asosida shunday xulosaga kelganligi shubhasizdir.
- Tasavvuf tarixiga nazar tashlansa, ko'p ulug`shayx va mutasavvurlarning ancha uzoq umr ko`rganligiga guvoh bo`lish mumkin. Shunga qaramasdan Ahmad Yassaviyning 125 yoshga kirganligiga ishonish qiyin.

Yassaviy turkiy xalqlarni islomga yanada kengroq jalb qilish va tasavvuf g'oyalarini omma ko'ngliga chuqur singdirish maqsadida she'riyatdan ham foydalangan. Abdurauf Fitratning ta'kidlashicha, Yassaviyning "adabiyotda tutgan yo'li sodda xalq shoirlarimizning tutgan yo'lidir... Uning hikmatlari vaznda, qiyofada, uslubda xalq adabiyoti atalgan she'rlar bilan barobar". "Hikmatlar" Ahmad Yassaviy

merosini jamlagan asardir.Unda 240 ga yaqin she'r bor.Asar xalq orasida "DEVONI hikmat" nomi bilan mashhur.

- Arislon bob tirikligidayoq Ahmad Yassaviyni Buxoroga borib, tahsilni davom ettirishga da'vat etgan edi. Ustozining vafotidan so'ng Yassaviy bilimni oshirish uchun Buxoroi sharifga tomon yo'l oladi. U Buxoroda, eng avvalo, diniy va tasavvufiy ilm sirlarini chuqur egallashga kirishadi. Arab tili bilan bir qatorda forsiy tilni ham puxta o'zlashtiradi. Zamonasining peshqadam olimi va so'fiysi Shayx Yusuf Hamdoniyga murid bo'ladi.

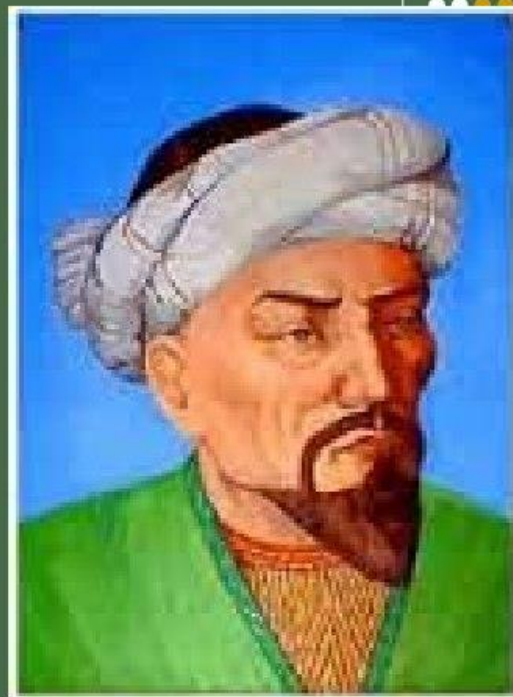
Hikmatlarga " Qul Xoja Ahmad" , "Xoja Ahmad Yassaviy" , "Ahmad ibn Ibrohim", "Sulton Xoja Ahmad Yassaviy ", "Yassaviy miskin Ahmad", "Miskin Yassaviy", "Qul Ahmad", "Xoja Ahmad " kabi taxalluslar qo'yilgan.

O'quvchilarga dars davomida Yassaviy taxalluslarini " **Zanjir**" usuli orqali o'rgatish mumkin. Bunda o'quvchilar birma bir taxalluslarini aytadilar.1-o'quvchi aytgan taxallusini 2- o'quvchi takrorlab, o'zi ham yangi taxallusini aytishi kerak. Shu tariqa boshqalar ham 10 ga yaqin taxalluslarini takrorlab , bilganlarini mustahkamlab oladilar.

O'zbek mumtoz adabiyotida ishq talqinlari ko'p uchraydi.Ahmad Yassaviy hikmatlarida ishq va oshiq mavzusi boshqa mumtoz namunalaridan farqli -o'ziga xos tarzda tasvir etiladi.Ahmad Yassaviy Allohga bo'lgan ishqni haqiqiy sanaydi.

Adib ishqni bebaho dur-gavharga o'xshatadi.Biroq bunday gavharni ishqsiz, nafs qutqusiga uchragan " har nomardga sotib" bo'lmaydi.Shu o'rinda Ahmad

- Xullas, Yassaviy XI asrning ikkinchi yarmida Sayramdagi eng nufuzli oilalardan birida, ma'rifatli va javonmardlikka ixlos-e'tiqodi bilan shuhrat taratgan Shayx Ibrohim oilasida tug'ilgan. Onasi Shayx Ibrohimning xalifasi Muso Shayxning qizi Oysha xotun edi. Bu oilada avval bir qiz tug'uladi. Unga Gavhar Shahnoz deb nom qo'yishadi, Ahmad tavallud topgach, ko'p o'tmay onasi vafot etadi. Etti yoshida esa otasidan ajraladi va uning tarbiyasi opasi Gavhar Shahnoz zimmasiga tushadi. Keyin ular Yassiga ko'chib borishadi. Yosh Ahmad birinchi ustoz Arslon bob bilan uchrashadi, undan tahsil oladi.

ARXIV.UZ

Yassaviyning barcha hujjatlariga xos yana bir xususiyatni ta'kidlash o'rinli bo'ladi. Bu - nafsqa qarshi kurash masalasi. Shoir hamma vaqt nafsdek baloyi azimni yenga olmagan odamga achinadi, unga tanbeh beradi. Nafsni jilovlagan odam sabr-qanoatga erishadi. Agar oshiq bo'lsa, bunday sabrli ishq egasining "mahshar" kunida armoni bo'lmaydi. Ishq muhokamasiga doir hikmatning bandida "Nafsni tepib dargohiga loyiq bo'lg'il" deb ta'kidlaydi.

Ishqqa tushding, o'tga tushding, kuyib o'lsin,
Parvonadek jondin kechib axgar bo'lding.
Dardga to'lding, g'amga to'lding, telba bo'lding,
Ishq dardini so'rsang, hargiz darmoni yo'q.

Ushbu badda chin oshiqning holi yanada kuchaytirib ko'rsatiladi. Ishq dardiga uchragan odamda juda katta ruhiy o'zgarishlar bo'ladi. Ahmad Yassaviy uni bamisoli o'tga tushgan odam holiga qiyoslaydi. Ikkinchidan, sham tegrasida aylanib kuygan,

axgar (laxcha chog') bo'lgan kapalakka o'xshatadi. Ammo bu dardning darmoni yo'q. Boshqa bir mumtoz shoir ta'biri bilan aytganda "bu dardni bedavo derlar" (Mashrab) .

Ishqning bunday xususiyatlarini ta'riflab Alisher Navoiy " Mahbub ul-qulub" da yozadi: " buni ko'rmagan kishi bilmas va bunga yetmagan kishi bovar (ishonch) qilmas kim, hijron -u firoq mundin iboratdir...

Demak, Yassaviy hikmatlaridagi

Ishq mavzusini , oshiq holini bilish uchun nisbatan kengroq tushunchalar , sharq mumtoz adabiyotidagi o'ziga xos tasavvuf falsafasini ham anglash kerak bo'ladi.

"**Shoirilar tafakkuri** " usuli orqali Alisher Navoiy , Mashrab, Ahmad Yassaviy nomlari ko'rsatiladi. Doirada esa Ishq so'zi ko'rsatiladi.

O'quvchilar shoirilar ishqqa qanday ta'rif berishganini aytishadi. Bu usulda fikrlar qiyoslanadi hamda umumlashtiradi.

Ahmad Yassaviy she'riyatining keng tarqalishi va xalq orasida sevib o'qilishining asosiy sabablaridan biri uning xalq og'zaki ijodiga nihoyatda yaqinligidir. Hikmatlar , asosan, to'rtlik va murabba' shaklida yaratilgan.

-Nafs haqidagi fikrlarni umumiy lashtirishda quyidagi pedagogik texnologiya orqali foydalanish mumkin:

- "**Nafs ta'rifi**" usuli orqali " Hikmatlar" da nafs bilan bog'liq o'xshatish va sifatlashlar jadvalini tuzish topshiriladi.

Nafs ta'rifi _____

1. "**Nafsi shum**" _____

2. "**Nafsi bad**" _____

3. "**Nafs yo'li**" _____

4. "**Nafs ilgi**" _____

Shoir nazdicha nafsni yengish- zulmni , havo matni, yovuzlikni, nodonlikni, munofiq- u ritokorlikni yengish , ezgulikka talpinish demakdir.

“**Hikmatlar anogrammasi**” metodi orqali o‘quvchilarga tarqatilib , ulardagi aralash holda berilgan so‘zlardan Ahmad Yassaviy hikmatlarini hosil qiladilar.

Masalan: Bayon aylay , deb, bismilloh , aytib hikmat,
Sochim mano, toliblarg‘a, durru gavhar ,
Qonlar yutib, qottig‘ tortib , riyozatni ,
Ochdim ma‘no, soniy so‘zin , men daftar.

-O‘qivchilar bu anogrammani to‘g‘rilab yozadilar :

Bismilloh deb bayon aylay hikmat aytib,
Toliblarg‘a durur gavhar sochtim mano.
Riyozatni qottig‘ tortib qonlar yutib,
Men daftari soniy so‘zin ochdim mano.

“**Obrazga kir**” metodidan foydalanib, o‘quvchilarning aktyorlik mahorati sinaladi. Ular hikmatlarni ifodali, obrazga kirib ijro etadilar. Bu uslub orqali o‘quvchilar hikmatlarning yanada ma‘no- mazmunini chuqurroq anglaydilar.

Ahmad Yassaviy maqbarasi

Xulosa qilib aytganda, Ahmad Yassaviy hikmatlarini o‘rganish va uni hayotga tadbiq etish davr talabi. Zero, har tomonlama uquvli, diniy va dunyoviy bilimga ega, qalbida ezgu niyatlari bor avlodni voyaga yetkazishda mumtoz adiblar ijodi munosib o‘ringa ega .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 10- sinf adabiyot darsligi Boqijon To‘xliyev va boshqalar. 2017-yil
2. "100 Markaziy Osiyo mutafakkirlari", "Yangi nashr". 2011-yil
3. IbrohimIbrohim Haqqul "Ahmad Yassaviy" 2012-yil

**MAVJUD AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMLARDA EHA TIZIMLARINI
ISHLAB CHIQUISH, JORIY ETISH VA QO'LLASHNING DOLZARB
MUAMMOLARI**

Muminova Sunbula Shaxzodovna

Sidiqov Saidxon Murodjon o'g'li

Sidiqov Bositxon Murodjon o'g'li

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU

Annotatsiya. Bugungi kunda avtomatlashtirilgan tizimlar deyarli hamma joyda birlashtirilib, inson mehnatini sezilarli darajada soddalashtirmoqda. Ushbu tizimlar axborot jarayonlarini avtomatlashtirishning turli usullarini qo'llash orqali yechimlarni ishlab chiqish imkoniyatini beruvchi tashkiliy-texnik majmualardir. Avtomatlashtirilgan tizimlar sohasiga oid dolzarb vazifalardan biri mavjud avtomatlashtirilgan tizimlar asosida elektron hujjat aylanishidan foydalanish hisoblanadi. Shunday qilib, ushbu ishning asosiy maqsadi hozirgi ishlayotgan avtomatlashtirilgan tizimlarda elektron hujjat aylanishi tizimlarini ishlab chiqish, joriy etish va qo'llashning dolzarb masalalarini o'rganishdir. Ish natijasida tadqiqot mavzusi bo'yicha olingan bilimlar tahlil qilindi, tanlandi va tizimlashtirildi.

Kalit so'zlar: avtomatlashtirilgan tizimlar, avtomatlashtirish, elektron hujjat aylanishi, kompleks, tashkiliy-texnik komplekslar.

**CURRENT PROBLEMS OF DEVELOPMENT, IMPLEMENTATION AND
APPLICATION OF EDI SYSTEMS IN EXISTING AUTOMATED SYSTEMS**

Annotaion. Today, automated systems are integrated almost everywhere, greatly simplifying human work. These systems are organizational and technical complexes that provide the opportunity to develop solutions by using various methods of automating information processes. One of the urgent tasks in the field of automated systems is the use of electronic document circulation based on existing automated

systems. Thus, the main goal of this work is to study the current issues of development, implementation and application of electronic document circulation systems in the currently working automated systems. As a result of the work, the knowledge obtained on the research topic was analyzed, selected and systematized.

Keywords: automated systems, automation, electronic document management, complex, organizational-technical complexes.

KIRISH

Yillar davomida IT insonning mexanik mehnatidan ustun ekanligini isbotladi. Ushbu texnologiyalar bir qator afzalliklarga ega bo'lib, ular orqali ularni zamonaviy korxonalarda qo'llash muhimligi isbotlangan. Axborot texnologiyalari faoliyatida axborot mahsulotlari asos hisoblanadi. Aynan axborot orqali turli jarayonlarni avtomatlashtirish resurslari va usullaridan foydalanish uchun ketma-ket operatsiyalar tizimi tashkil etiladi. Bundan tashqari, axborot va axborot texnologiyalari yordamida konfidensial ma'lumotlar uzatiladi, turli korxonalarda bitimlar tuziladi, maxfiy ma'lumotlar saqlanadi va qayta ishlanadi va hokazo. Ushbu ro'yxatni cheksiz sanab o'tish mumkin, chunki axborot texnologiyalari asrida inson hayotida sodir bo'ladigan deyarli barcha jarayonlar, xususan, axborot texnologiyalari va axborotlaridan foydalanishga asoslangan.

Zamonaviy dunyo mamlakatlari axborot rivojlanishining asosiy vazifasi kompyuter va telekommunikatsiya tarmoqlari va ilg'or dasturiy ta'minot va matematik usullar, xususan, avtomatlashtirish tizimlari asosida ishlaydigan integratsiyalashgan axborot tizimlarini yaratish va yangilashga asoslangan.

Shunday qilib, aynan avtomatlashtirilgan tizimlarni yaratish, rivojlantirish va integratsiyalashuvi bugungi kunda fan-texnika taraqqiyotini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi. Ushbu tadqiqot, avval aytib o'tilganidek, elektron hujjat aylanishi tizimlarini (EHA) avtomatlashtirilgan tizimlarga integratsiyalash bilan bog'liq amaliy masalalarni o'rganishga qaratilgan.

Ushbu ishning vazifalari:

- avtomatlashtirilgan tizimlarda EHA tizimlarini ishlab chiqish bilan bog'liq asosiy ma'lumotlarni o'rganish;

- avtomatlashtirilgan tizimlarda EHA tizimlarini rivojlantirishning asosiy muammolarini o'rganish;
- avtomatlashtirilgan tizimlarda EHA tizimlaridan foydalanish bilan bog'liq asosiy masalalarni o'rganish.

ASOSIY QISM

Avtomatlashtirilgan tizimlar dasturiy ta'minot va texnik vositalarni xodimlar bilan bog'lashda korxonalarining turli jarayonlarini oqilona va samarali boshqarishga xizmat qiladigan juda murakkab kompleksdir. Ushbu tizimlarning asosiy vazifasi obyektida bajariladigan individual operatsiyalarni parallel ravishda tezlashtirish bilan korxonada obyektini boshqarish samaradorligini oshirishdir. Avtomatlashtirilgan tizimlarni integratsiyalashganda, salbiy xarakterdagi nuanslarni keltirib chiqaradigan bir qator muammolar paydo bo'ladi, masalan, tizimni o'rnatishning kechikishi, kutilmagan mehnat va moliyaviy xarajatlar va boshqalar. Ushbu muammolarni eng qisqa vaqt ichida avtomatlashtirilgan tizimni loyihalash bosqichida hal qilish kerak.

Zamonaviy jamiyat axborot va boshqa ma'noda, raqamli yoki hujjatli deb ataladi. Hujjatlar jamiyati - bu hayotning turli sohalarida sodir bo'ladigan deyarli barcha jarayonlar doimiy ravishda hujjatlashtirilganligini bildiruvchi atama. Yaratilayotgan hujjatlar hajmi doimiy ravishda o'sib bormoqda, buning natijasida ularni turli xil axborot texnologiyalaridan qat'i nazar, inson qo'l mehnati orqali qayta ishlash mumkin emas.

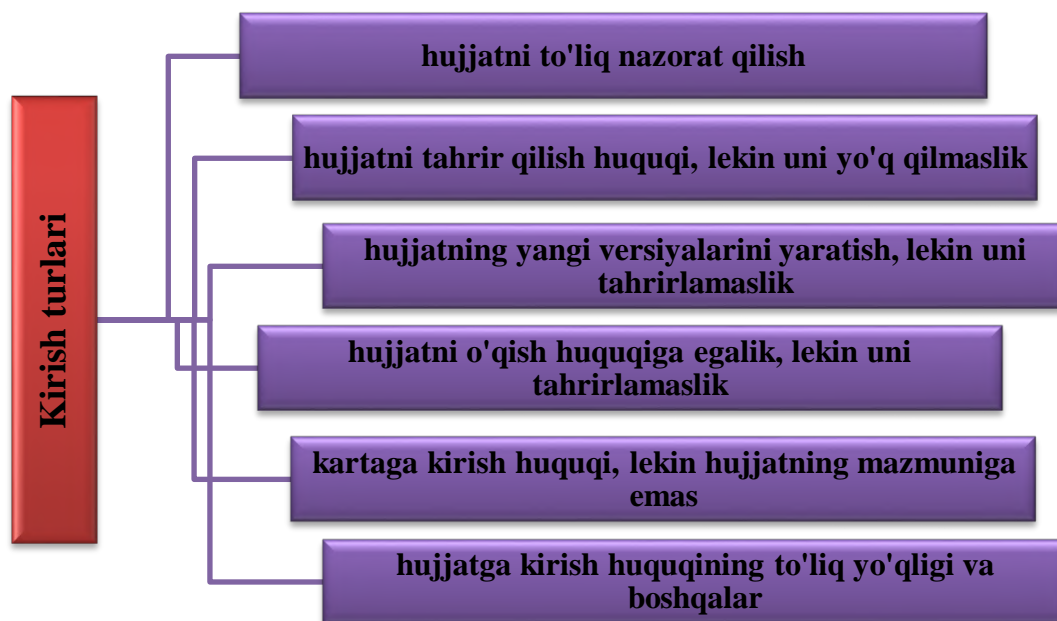
Shunday qilib, hozirgi vaqtda qog'oz ish oqimini to'liq rad etish mumkin emasligi aniq, ammo ayni paytda bugungi kunda EHA dan foydalanish har yili ortib bormoqda. Elektron hujjat aylanishi bozori mahalliy va xorijiy IT-sanoatning eng tez rivojlanayotgan va jadal rivojlanayotgan segmentlaridan biridir.

EHA tizimlarining integratsiyasi axborotni qayta ishlash va saqlash sohasida zarur moslashuvchanlikka erishishga, shu bilan mehnat unumdorligini oshirishga, kerakli ma'lumotlarga kirish tezligini oshirishga va hujjatlarga, ham jismoniy, ham dasturiy ta'minotga tahdidlar ehtimolini kamaytirishga imkon beradi.

Axborot almashish uchun axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan qog'oz ko'rinishidagi hujjatlashtirilgan ma'lumotlarning klassik almashinuvi tubdan o'zgarib bormoqda va ularning o'rnini avtomatlashtirilgan va elektron shaklda hujjatlar o'z hayot aylanishini davom ettiradigan axborot tizimlari egallaydi.

Klassik qog'oz hujjat aylanishidan elektron hujjat aylanishiga tizimli o'tish axborot jamiyatini rivojlantirishning zamonaviy talablari va tendentsiyalariga mos keladi va barcha tashkilotlar o'rtasida qo'shma masalalar bo'yicha axborot resurslarini tezkor almashish imkonini beradi. Shu bilan birga, qog'ozsiz elektron hujjat aylanishiga o'tish bo'yicha tadbirlarni tashkil etish jarayonida elektron hujjat aylanish tizimlari orqali uzatilayotgan ma'lumotlarning huquqiy ahamiyati, yaxlitligi, haqiqiyli va muallifligini ta'minlash muhim vazifalardan biri bo'ldi.

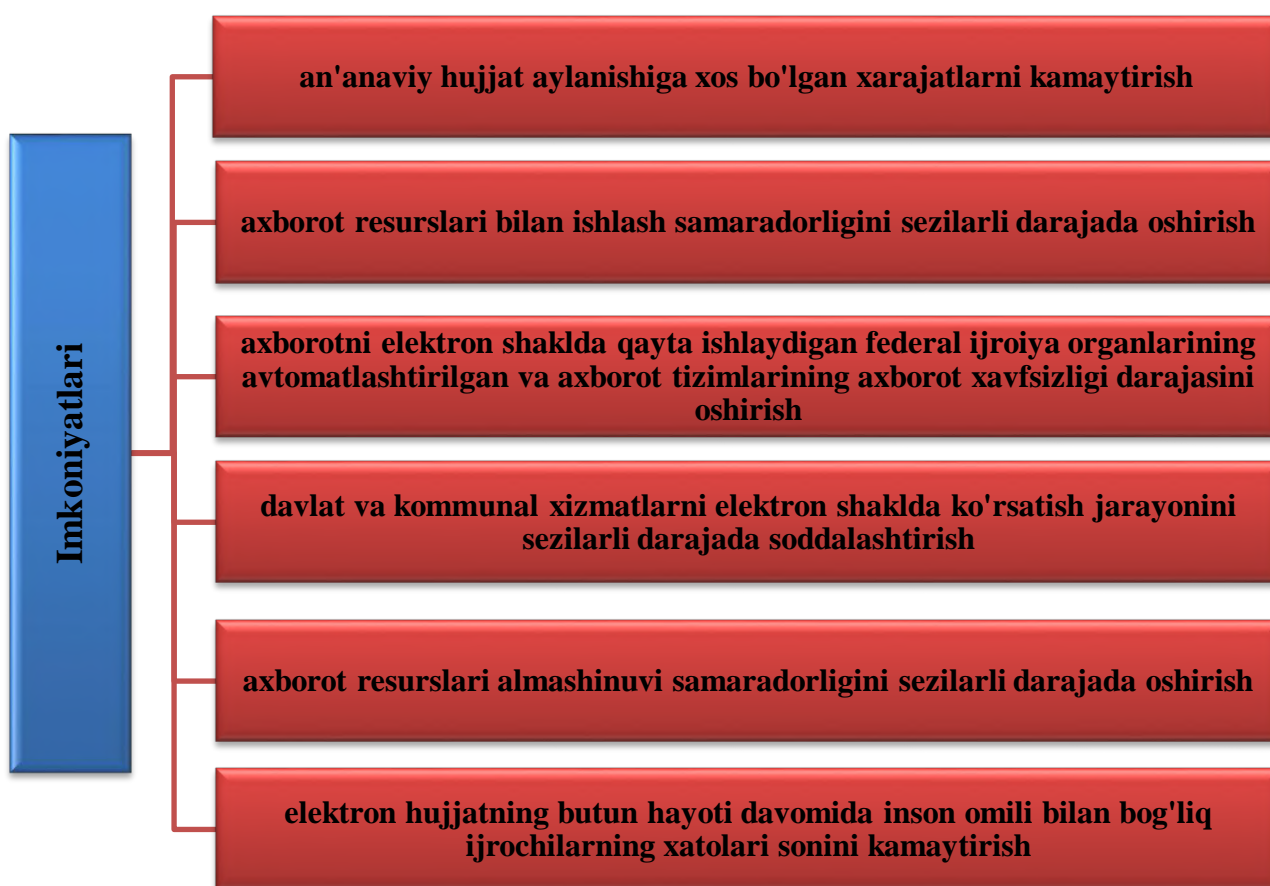
Shunday qilib, standart elektron hujjat aylanishi tizimlarida axborot xavfsizligi bilan bog'liq muammolar hal etilmagan. EHA tizimlarida axborot resurslarini himoya qilish uchun vakolatlarni baholash va elektron hujjatlarga kirishni nazorat qilish vositalari birlashtirilgan. 1-rasmda axborot xavfsizligi xavfini kamaytirish uchun EHA tizimlari tomonidan amalga oshiriladigan bir qator kirish turlari ko'rsatilgan:

1-rasm. Elektron hujjat aylanish tizimlariga kirish turlari.

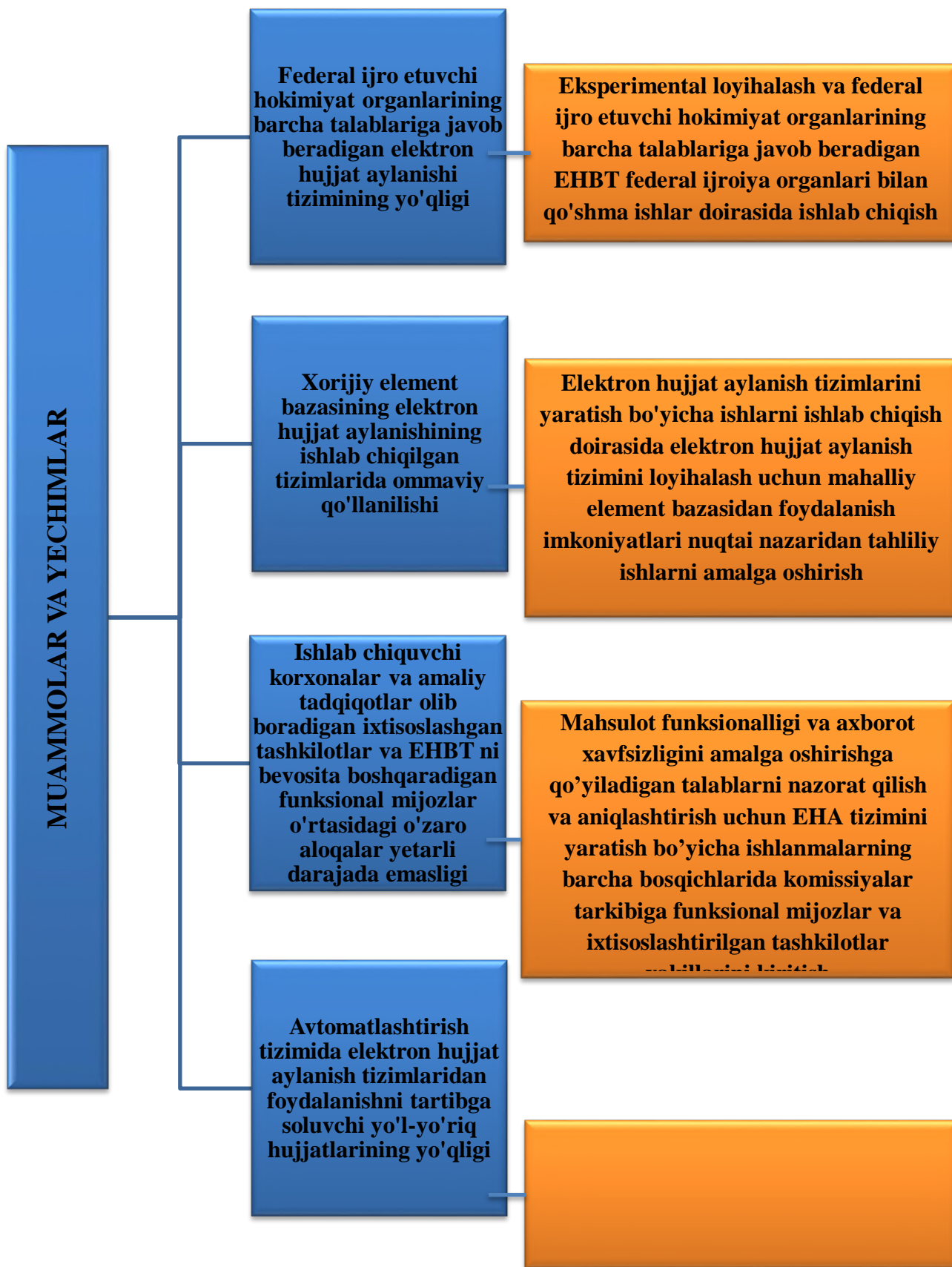
EHA tizimlarida amalga oshirilgan yuqoridagi kirish turlari orqali hujjatning barcha versiyalari kuzatiladi, bu esa, o'z navbatida, bir nechta mutaxassislar tomonidan bir hujjat bilan parallel ishlashda asosiy rol o'ynaydi.

Zamonaviy avtomatlashtirilgan tizimlarda elektron hujjat aylanishini joriy etish masalasini davom ettirar ekanmiz, ushbu integratsiya orqali erishilayotgan asosiy imkoniyatlarni qayd etish lozim. 2-rasmda elektron hujjat aylanishi tizimidan foydalanish orqali yuridik ahamiyatga ega elektron hujjatlar almashinuvini ta'minlaydigan avtomatlashtirilgan va axborot tizimlarini joriy etish orqali erishilgan bir qator asosiy imkoniyatlar ko'rsatilgan:

2-rasm. EHA tizimlarini avtomatlashtirilgan tizimlarga kiritish orqali olingan imkoniyatlar.

Bugungi kunda korxonalarining avtomatlashtirilgan tizimlariga elektron hujjat aylanish tizimini joriy etish sohasida mavjud bo'lgan umumiy muammolardan tashqari, xodimlarning konservatizmi, axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha yetarli malakaning yo'qligi, o'rganish va qayta tayyorlashga ishtiyoqning yo'qligi, faoliyatning shaffofligidan qo'rqish kabilar mavjud. Bu soha mutaxassislari EHA tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish bilan bevosita bog'liq bo'lgan boshqa maxsus muammolarga ham duch keladi. Ushbu muammolar va mumkin bo'lgan yechimlar 3-rasmda batafsilroq ko'rsatilgan:

3-rasm. Elektron hujjat aylanishi tizimlarini ishlab chiqish va joriy etish bo'yicha muammolar va mumkin bo'lgan yechimlar.

Shunday qilib, bugungi kunda zamonaviy korxonalarining avtomatlashtirilgan tizimlarida elektron hujjat aylanishi tizimlarini ishlab chiqish, integratsiyalash va barqaror ishlashini ta'minlash bilan bog'liq ko'plab muammolar mavjud. Ushbu muammolarning har biri darhol hal qilinishi kerak, chunki ilgari o'rganilgan nyuanlar va muammoli masalalarni samarali hal qilish korxonalariga o'z samaradorligini oshirish va ish faoliyatini ratsionalizatsiya qilish imkonini beradi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, o'rganilayotgan avtomatlashtirilgan tizimlarni rivojlantirish yo'nalishi tubdan innovatsiondir, shuningdek, axborot xavfsizligi sohasidagi vakolatli federal organlar ishtirokida barcha mavjud va paydo bo'lgan muammolarni hal qilish uchun kompleks yondashuvni talab qiladi. Integratsiyalashgan yondashuv va jamoaviy ish natijasida olingan ma'lumotlarni qayta ishlaydigan EHA tizimlarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish sohasidagi mavjud muammolarni hal qilish ushbu tizimlarni yaratish va joriy etish jarayonlarini sezilarli darajada soddalashtiradi, shuningdek, ishlab chiqilayotgan dasturlar sifatini texnologik zamonaviylik shartlari, foydalanish va amalga oshirish qulayligi, axborot xavfsizligi talablari tomonidan oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.R.Gulomov., S.Sh.Muminova. Opportunities and problems of implementation of electronic document management systems. Journal "Technical science and innovation (ISSN: 2181-0400)" of Tashkent State Technical University named after Islam Karimov. No. 3/2021. Tashkent 2021.
2. S.Sh.Muminova., Prospects for using artificial intelligence technologies in document automation systems. *Academicia Globe: Inderscience Research*. ISSN: 2776-1010. Volume 2, Issue 6. Open Access, peer reviewed journal. Indonesia. Jakarta. June.2021 P-293-302
3. S.Sh.Muminova., Q.Q.Sadritdinov. Analysis of methods for protecting EDMS elements from unauthorized use. Collection of materials of the Republican scientific and technical conference "Innovative ideas in the creation of

- information and communication technologies and software". Samarkand-2021. p. 385-388.
4. Добак П.И., Жуков А.Н., Оршанко М.М. Анализ проблем внедрения автоматизированных систем управления // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. 2016. Т.1. № 12. С. 681- 682.
 5. Травкина К.С. Электронный документооборот как фактор эффективного управления бизнес-процессами организации // Трансформация библиотек в цифровую эпоху: традиции и инновации: Сборник материалов Ежегодной межвузовской студенческой научно-практической конференции. Москва, 2020. С. 95-98.
 6. Stefanov A. P. On the problem of evaluating the effectiveness of security of an automated system // Actual problems of aviation and cosmonautics. Krasnoyarsk, 2013.
 7. Колтеева Т.В. Проблемы внедрения автоматизированных систем документооборота и делопроизводства // Молодой ученый. 2009. № 9. С. 50-54.

ELEKTRON HUJJATLAR AYLANISHI XAVFSIZLIGI

Muminova Sunbula Shaxzodovna

Sidiqov Saidxon Murodjon o'g'li

Sidiqov Bositxon Murodjon o'g'li

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU

Annotatsiya. Maqola korxonada elektron hujjat aylanish tizimini rivojlantirishga, shuningdek, Internet resurslaridan foydalangan holda yanada ilg'or aloqa tizimlarini joriy etishga bag'ishlangan. Elektron hujjat aylanishi tizimining joriy etilishi tashkilotga tezroq va yuqori samaradorlik bilan ishlash imkonini beradi. Ilgari xatlar yo'qolishi yoki pochta jo'natmalari kechikishi mumkin edi, buning natijasida biznes juda ko'p noqulayliklarga duch keldi. Elektron hujjat aylanishi bu nosozliklarni bartaraf etadi. To'g'ri ishlab chiqilgan himoya tizimlari bunda muhim omil bo'lishi kerak. Shu sababli, hujjat aylanishini ishonchli himoya qilish hozirgi vaqtda dolzarb vazifadir.

Kalit so'zlar: boshqarish tizimi, elektron hujjat aylanish tizimlari, himoya tizimi, himoyalangan hujjat aylanishidan foydalanuvchi, hujjat aylanishini himoya qilish texnologiyasi, nazorat qilish tizimi, qo'llash sohalari, xavfsiz elektron hujjat aylanishi

SECURE ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT

Annotation. The article is devoted to the development of electronic document management systems at the enterprise as well as the introduction of more advanced communication systems using Internet resources. The introduction of an electronic document management system allows the organization to work faster and with greater return. Earlier, letters sanded by mail could disappear or be delayed as a result of that the business experienced a lot of inconvenience. Electronic document management eliminates these failures. Important factors in this should be properly designed protection systems. Therefore, reliable protection of electronic document management is an urgent task at the moment.

Keywords: application field, document protection technology, electronic document management systems, management system, secure electronic document management system, security system, user of secure document management system

KIRISH

Hozirgi vaqtda to'g'ri elektron hujjat aylanishisiz har qanday korxonaning samarali ishlashi mumkin emas. Elektron shaklda hujjatlar bilan ishlash korxonada axborot tizimida hujjatlarni tez va samarali saqlash, qayta ishlash va uzatish imkonini beradi.

Elektron hujjat aylanishini himoya qilish tizimlarini hisobga olgan holda, hujjat aylanishining ikki turi mavjud: ichki(EHAT) va tashqi(TEHA). Ichki hujjatlar elektron arxivini va biznes jarayonlarini avtomatlashtirish tizimini o'z ichiga oladi. Tashqi elektron hujjat aylanishi har qanday qog'oz hujjatlarga qulay alternativ hisoblanadi. Shuning uchun, himoya tizimlarini ishlab chiqishda, birinchi navbatda, nima muhimroq ekanligini aniqlash kerak - hujjatlarning ichki muhofazasi yoki ularni uzatish paytida himoya qilish.

Ushbu tizimlarning joriy etilishi tufayli keraksiz qog'ozbozlik kamaymoqda. Barcha kerakli hujjatlar alohida fayllarda saqlanadi. Bunday tizimlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan fayl turlariga quyidagilar kiradi: matnli hujjatlar, tasvirlar, elektron jadvallar, audio va video hujjatlar.

Elektron hujjat aylanishini himoya qilish nimani anglatishini tushunish uchun ushbu himoya nima uchun endigina dolzarb bo'lib qolayotganini tushunish kerak. Himoya e'tibor obyektiga aylanishining bir necha sabablari bor:

- davlatning birinchi shaxslari ishtirok etadigan elektron ko'rinishdagi davlat xizmatlari rivojlanmoqda. Bunday holda, maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha savollar mavjud;
- elektron shaklda ko'rsatiladigan xizmatlar huquqiy sohaga asoslangan bo'lishi kerak. Qoidaga ko'ra, bu holda, elektron hujjatni yaratishdan oldin turli bo'limlar

o'rtasida hujjatlar almashinuvi bo'yicha katta hajmdagi ishlar amalga oshiriladi, bu har doim ham hamma uchun ochiq bo'lishi shart emas;

- elektron hujjatlarga yuridik kuch berishning haqiqiy ehtiyoji mavjud.

Yuqoridagi sabablarni hisobga olgan holda, elektron hujjat aylanishini himoya qilish muammosi endilikda davlat darajasida hal etila boshlandi.

Elektron hujjat aylanishini himoya qilishni joriy etishning asosiy maqsadi tashkilot faoliyatining samarali tizimini yaratishdir. Elektron hujjat aylanishini himoyalash tizimi elektron hujjat aylanish tizimlarining kichik sinfi bo'lib, u nafaqat uzatish xavfsizligini, balki ma'lumotlarning o'zi yaxlitligini ham ta'minlaydi.

Xavfsiz hujjat aylanishi tizimini yaratish uchun tashkilot ma'lum omillarga ega bo'lishi kerak, xususan:

- cheklash muhri bo'lgan ma'lum miqdordagi hujjatlarning mavjudligi;
- hujjatlar aylanishini boshqarish zarurati;
- katta arxivning mavjudligi;
- axborotni doimiy izlash zarurati;
- hududiy jihatdan olis bo'linmalarining mavjudligi;
- kerakli hujjatlarni jo'natishda ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash.

XAVFSIZ ELEKTRON HUJJAT AYLANISHI

Elektron hujjat aylanishi xavfsizligi tizimlari bozori so'nggi yillarda IT sanoatining eng rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo'ldi. Elektron hujjat aylanishi tizimlari turli xakerlik hujumlariga duchor bo'lishi mumkinligi sababli, turli kompaniyalar ularni himoya qilish uchun o'zlarining ishlanmalarini taklif qilishadi. Ushbu muammo bo'yicha yechimlardan biri “ДиалогНаука” kompaniyasi tomonidan taklif etiladi.

Ularning rivojlanishi PKI (Public Key Infrastructure) texnologiyasiga asoslangan. Ushbu texnologiya assimetrik kriptografik algoritmlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bunday himoya ikki xil kalitlarning mavjudligini nazarda tutadi - ochiq va yopiq. Shunday qilib, ish jarayonining xavfsizligi hujjatlarni shifrlash orqali, ishonchliligiga esa elektron raqamli imzo (ERI) yordamida erishiladi. Elektron

raqamli imzo, birinchi navbatda, elektron hujjatlarning ishonchliligi, haqiqiyliги va huquqiy ahamiyatini ta'minlashi kerak. Yuqoridagi tizimda qo'llaniladigan xavfsizlik choralari darajasi maxfiy ma'lumotlarni o'z ichiga olgan elektron hujjatlarni almashish imkonini beradi.

Bundan tashqari, elektron hujjatlarni himoya qilish uchun sertifikatlangan kriptografik axborotni himoya qilish vositalari (CIPF) qo'llaniladi. Ushbu tizimda ishlash uchun foydalanuvchi "Info Trust" ilmiy-ishlab chiqarish korxonasi mas'uliyati cheklangan jamiyati ("Info Trust" MChJ) markazidan sertifikat olishi kerak. Bunday holda, tizim ishtirokchilari ishlab chiqilgan axborot xavfsizligi vositalaridan foydalangan holda o'zaro hamkorligining yagona tartibini o'rnatadigan CryptoCommunication "Xavfsiz elektron hujjat aylanishi" reglamentiga amal qilishlari kerak.

Ushbu ishlanmalar tufayli faqat hujjat muallifi maxfiy hujjatlarga kirish huquqiga ega. Boshqa tizim foydalanuvchilari bunday huquqqa ega emaslar. Hujjatlarga kirish tizim tomonidan nazorat qilinadi va tizim qoidalari xavfsizlik administratori tomonidan sozlanadi. Hujjatlarni shifrlashda Docsvision platformasidan foydalaniladi, bu esa ularning muallifi bo'lmagan foydalanuvchilarning hujjatlarga kirishini oldini olishga imkon beradi. Microsoftdan (Active Directory Rights Management Services) AD RMS texnologiyalaridan foydalanish nafaqat hujjatga kirishni boshqarish, balki undan to'g'ri foydalanishni nazorat qilish imkonini beradi. Ushbu tizimda fayllarni shifrlash ma'lumotlarga ruxsatsiz kirishni oldini oladi.

Elektron hujjat aylanishini himoya qilish zarurati nafaqat hujjatlar bilan ishlashda, balki ularni jo'natishda ham muhimdir. Hujjatni yetkazib berish vaqtida o'qimaslik yoki o'zgartirmaslik juda muhimdir. Bunda har qanday formatdagi xabarlar va fayllarni elektron imzo bilan shifrlangan shaklda uzatishni tashkil etishi mumkin bo'lgan "CTƏK-TPACT" tizimi qo'llaniladi. Yuboruvchi va oluvchi har doim yozishmalar o'zgarishsiz yetkazilishiga ishonch hosil qilishlari mumkin. "CTƏK-TPACT" tizimi ma'lumotlarni shifrlashdan foydalanadi. Bu faqat ko'rsatilgan

foydalanuvchilar elektron imzo kalitlariga ega bo'lsa, yozishmalarni o'qiy olishini ta'minlaydi.

Ma'lumotlarni shifrlash va elektron imzoni o'rnatish avtomatik ravishda amalga oshiriladi. Bunday holda «КриптоПро», «Верба-OW», «VipNet CSP» kabi kriptografik himoya vositalaridan foydalaniladi. Bunday himoyani joriy etish nafaqat qog'oz hujjatlarni yo'qotish ehtimolini kamaytirish, balki ma'lumotlarning to'liq maxfiylikka erishishga ishonchni oshirish imkonini beradi.

Agar ilgari faqat elektron hujjatlar yoki hujjatlarni o'z ichiga olgan axborot resurslari himoyalangan bo'lsa, endilikda asosiy himoya obyekti hujjatning o'zi emas, balki yuridik foydalanuvchilar ularga kirishda elektron hujjatlarni uzatish, qayta ishlash va saqlash tizimlari hisoblanadi. Himoya vazifasi darhol bajarilmasligi aniq, lekin bosqichlarga bo'linadi. Shu sababli, eng muhimlaridan biri bu foydalanuvchining hujjatni qayta ishlash tizimiga kirish tartibi.

Bunday holda, xavfsizlik tizimi hujjatga kirish huquqini minimallashtirishi kerak. Ikki faktorli autentifikatsiya mexanizmlari yordamida xavfsiz kirishni ta'minlash juda muhimdir. Buning uchun ochiq kalitlar infratuzilmasini, shaxsiy kalitlarni boshqarish tizimini to'g'ri qurish va himoyalangan axborot vositalaridan foydalanish zarur. Shuni tushunish kerakki, hozirgi vaqtda axborot tizimining klassik himoyasidan tashqari, qo'shimcha funksiyalar qo'shilgan, masalan:

- foydalanuvchilarni autentifikatsiya qilish va kirishni taqsimlash;
- elektron hujjatning muallifligini tasdiqlash;
- elektron hujjatning yaxlitligini nazorat qilish;
- elektron hujjatning maxfiyligi;
- elektron hujjatning huquqiy ahamiyatini ta'minlash;
- axborot tizimlarida hodisalarni ro'yxatga olish;
- kriptografik va virusga qarshi himoya vositalarini ishlab chiqish;
- xavfsizlik devori(firewall);
- virtual xususiy tarmoqlar;
- axborot xavfsizligi auditi.

Ushbu funksiyalarning barchasi aniq ishlab chiqilishi va elektron hujjat aylanishini himoya qilish tizimlarini yaratishda hisobga olinishi kerak. Keling, ba'zi funktsiyalarni batafsil ko'rib chiqishga harakat qilaylik. Masalan, foydalanuvchilarni autentifikatsiya qilishda biometrik identifikatsiyalash usullari ko'pincha qo'llaniladi. Kuchli autentifikatsiya nafaqat almashish, balki hujjatlarga kirishni shaxsiylashtirish imkonini beradi.

Infratuzilma yechimlarining tarkibiy qismlari turli bo'limlarga tegishli elektron ma'lumotlar bazalarini yaratishga asoslangan bo'lishi kerak. Bundan tashqari, tashqi kalitlar bilan ishlashda ularning hayotiy davrlarining har bir bosqichida himoya ta'minlanishi kerak: kalitlar juftligini yaratish bosqichi (ochiq va yopiq kalitlar), shaxsiy kalitni saqlash, shaxsiy kalitdan foydalanish (kriptografik operatsiyalarni bajarish) va shaxsiy kalitni yo'q qilish.

Kalit juftligini yaratish buzg'unchilarning ta'sirini istisno qiladigan muhitda amalga oshirilishi kerak. Shaxsiy kalitlarni yaratish va saqlash uchun eng yaxshi qurilmalar kriptografik operatsiyalarni amalga oshirish mumkin bo'lgan apparat qurilmalari (eToken) hisoblanadi. Maxfiy kalitdan foydalanganda uni ushlab qolishning oldini olish kerak va nihoyat, shaxsiy kalit yo'q qilinganda uni qayta ishlatish imkoniyati bo'lishi kerak. Bularning barchasi, masalan, davlat xaridlari tizimi kabi ommaviy tizimlarni rivojlantirishda zarur. Yakuniy auksion piramidaning yuqori qismi bo'lib, u xavfsiz elektron hujjat aylanishiga asoslangan. Elektron hujjatlarni berishda davlat xizmatlarini ko'rsatishda hujjatlarni himoya qilishning roli bir xil darajada muhimdir. Aynan shu yerda idoralararo almashinuvda yuridik kuchga ega bo'lgan elektron hujjatni to'g'ri tayyorlash asosiy rol o'ynaydi.

Aslida, hozirda elektron hujjat aylanishini himoya qilish tizimining rasmiy ta'rifi mavjud emas. Bu, birinchi navbatda, ofis tartib-qoidalarini avtomatlashtirish imkonini beruvchi tizim. Elektron hujjatlarni himoya qilish tizimi har qanday kompaniya yoki bo'lim uchun asosiy axborot resurslaridan biriga aylanishi kerak. Har qanday vosita singari, himoya faqat haqiqatan ham zarur bo'lganda qo'llanilishi kerak. Faqat bu holatda tizimni joriy etish samarali bo'ladi va haqiqiy foyda keltiradi. Quyidagi omillarni hisobga olish kerak: kompaniya bir nechta filiallari bo'lgan yirik korxonami

yoki bitta ofisda joylashgan kichik korxonami. Bu aynan kim himoyaga muhtoj bo'lishiga bog'liq bo'ladi. Darhaqiqat, kichik korxonada xodimlarning ish joylari yaqin joylashgan va hujjatlarni jo'natishning hojati yo'q. Bu yerda ma'lum bir foydalanuvchining hujjatlarini himoya qilish muhimroqdir.

Shu bilan birga, alohida filiallari bo'lgan kompaniyalar uzatish paytida ma'lumotlarni himoya qilish va saqlash haqida g'amxo'rlik qilishlari kerak. Bunday holda, nafaqat individual funksiyalarni, balki kompaniyaning barcha biznes jarayonlarini avtomatlashtirishni ta'minlaydigan Workflow tizimlari eng mos keladi. Bu tizim jarayonni aniq belgilaydi: nima, kim, qachon va qanday qiladi, qayerdan oladi va qayerga yuboradi. Bunday holda, foydalanuvchi hujjatni qanday yaratish, uni qanday olish, uni qanday qayta ishlash haqida o'ylamaydi. Bularning barchasi tizimda o'rnatiladi. Bunday holda, xodim hujjatni noto'g'ri to'ldira olmaydi yoki belgilangan muddatlarni o'tkazib yubora olmaydi (eslatmalar ushbu tizimda taqdim etiladi). Ushbu tizimning yagona kamchiliklari - amalga oshirishning murakkabligi va davomiyligi bo'lib, ular elektron arxivga ega bo'lolmaydi.

TAdviser sayti ma'lumotlariga ko'ra, hozirda "Directum", "ELMA", "DocsVision", "ДЕЛО", "Первая Форма" tizimlari eng ko'p talabga ega. Ularning barchasining ijobiy va salbiy tomonlari bor. Xorijiy versiyalar mobil tizimda hamda ko'proq xususiyatlarga ega, ammo ular qimmatroq. Rossiya ishlanmalari arzonroq, ammo amalga oshirish qiyinroq. Narx va sifatni birlashtirgan eng yaxshi tizim – "Первая Форма". Uning asosiy afzalliklari:

- Har qanday biznes vazifalari uchun sozlash va moslashtirish.
- Interfeysning qulayligi; trening bitta seminarda o'tkaziladi.
- Iqtisodiyot; foydalanish jarayonida qo'shimcha xarajatlar talab qilinmaydi.
- Harakatchanlik; ushbu tizimdagi ish veb-brauzer orqali amalga oshiriladi, shuning uchun xodimlar istalgan joydan ishlashlari mumkin. Bundan tashqari, "Первая Форма" iOS va Android platformalari uchun eng yaxshi mobil ilovalardan biriga ega.

XULOSA

Yuqorida aytilganlarning barchasini tahlil qilgandan so'ng, elektron hujjat aylanishini himoya qilishning o'ziga xos rivojlanishi alohida IT mutaxassislari tomonidan amalga oshirilmasligi kerak degan xulosaga kelishimiz mumkin. Shuni tushunish kerakki, to'g'ri ishlab chiqilgan himoya tizimi - bu qat'iy uslubiy ishlanmalar asosida amalga oshirilishi kerak bo'lgan fan. Shuni esda tutish kerakki, ish jarayonida axborot xavfsizligini tashkil etish butun faoliyat majmuasidir. Tizim himoyasi uning ishlashini himoya qilishdir. Bunday holda, tizimning apparat elementlarini (kompyuterlar, serverlar va boshqa tizim uskunalari) buzilish, xakerlik hujumi, tizimning ishdan chiqishi kabi tahdidlardan himoya qilish kerak. Bundan tashqari, tizim fayllarini himoya qilishni kuchaytirish kerak. Masalan, kuchli himoyaga ega bo'lmagan ma'lumotlar bazasi fayllari tajovuzkor tomonidan nusxalanishi mumkin. Shunday qilib, ma'lumotlar bazasini himoya qilish quyidagi jihatlarni o'z ichiga olishi kerak:

- ma'lumotlarning saqlanishini, ularni tezda qayta tiklash imkoniyatini ta'minlash;
- foydalanuvchilarning hujjatlar bilan noto'g'ri harakatlaridan himoya qilish.

Xavfsiz elektron hujjat aylanishi ma'lumotlarni himoya qilish va maxfiylikni ta'minlash bo'yicha bir qator harakatlardan iborat bo'lishi kerak. Hujjat aylanishini himoya qilish choralari himoyalangan ma'lumotlarga kirishni cheklash uchun texnik, dasturiy va tashkiliy yordamning to'g'ri ishlab chiqilgan harakatlarini hisobga olishi kerak. Bunda inson omili muhim rol o'ynaydi. Har bir foydalanuvchi o'z ish joyida topshirilgan vazifa uchun mas'uliyatni tushunishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. S.Sh,Muminova., M.A.Asatov. Issues of information security in EDMS. Issues of information security in EDI. International scientific-online conference on "Innovation in the modern education system". Part-3. Collections of scientific works. Washington. USA – 2021. P.204-207.

2. Сахаров Д.В., Мельников С.Е., Штеренберг С.И. Инфраструктура связи на крайнем севере как база для формирования единой инфосреды // Электросвязь, 2016. – № 5. – С. 18-20.
3. Волостных В.А., Штеренберг С.И., Гвоздев Ю.В. Проблемы обеспечения безопасности персональных данных в высших учебных заведениях // Информационные технологии и телекоммуникации, 2014. – Т. 2. – № 4. – С. 134-141.
4. S.Sh.Muminova., Q.Q.Sadritdinov. Analysis of methods for protecting EDMS elements from unauthorized use. Collection of materials of the Republican scientific and technical conference "Innovative ideas in the creation of information and communication technologies and software". Samarkand-2021. p. 385-388.
5. Кузнецов И.А., Липатников В.А., Сахаров Д.В. Управление АСМК организации интегрированной структуры с прогнозированием состояния информационной безопасности // Электросвязь, 2016. – № 3. – С. 28-36.
6. <https://www.kp.ru/guide/sistemy-dokumentoorota.html>

**SIGIRLAR ENDOMETRITLARINI ANIQLASH VA DAVOLASH
USULLARI**

Arziev Xidir Yuldasovich - SamDVMCHBU NF dotsenti v.f.n.

Komiljonov Suxrob Komoladdinovich - SamDVMCHBU NF Tayanch doktoranti

Yunusov Xudaynazar Beknazarovich – SamDVMCHBU Professori b.f.d.

Annatsiya. Maqolada Xorazm viloyati Xiva tumani «Davlatyor» fermer xo'jaligida 60 bosh sigirlarni akusher-ginekologik tekshirish natijalari va ularni davolash bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari keltirilgan. O'tkazilgan tekshirishlar chog'ida xo'jalikdagi 33,0 foiz sigirlar qisirligi aniqlangan. Davolash ishlaridan so'ng 23 foizi sog'yaganligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Veterinariya, davolash, profilaktik, reproduktiv, ginekologik kasalliklar, endometrit, abort, bachadon subinvolyutsiyasi, kataral, yiringli kataral, o'tkir fibrinozli endometritlar, endometritlarni patogenezi.

Mavzuning dolzarbligi: Dunyo miqyosida chorva mollari orasida akusher-ginekologik kasalliklarining tarqalishi 26,3 foizni, shundan, endometritlar 9,8 foizni, yo'ldoshni ushlanib qolishi 7,8 foizni, bachadon subinvolyutsiyasi 5,2 foizni tashkil etadi. Shu sababli sigirlarning ushbu kasalliklarini oldini olish va kasalliklarga qarshi kurashishda resurstejamkor, import o'rnini bosuvchi hamda eksportbop dori vositalarini tatbiq etish muhim ahamiyatga ega.

Respublikamizda chorva hayvonlari, ayniqsa, sigirlarning ginekologik kasalliklar bilan kasallanishini kamaytirish, ularni davolash va oldini olishga qaratilgan keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Qishloq xo'jaligining asosiy tarmog'i bo'lgan chorvachilikni rivojlantirish va samaradorligini oshirishda davlat, fermer hamda xususiy xo'jaliklardagi mollar bosh sonini ko'paytirish, mahsuldorligini oshirish, ulardan sog'lom bola olish maqsadida to'g'ri parvarishlash va turli kasalliklardan saqlash muhim ahamiyatga ega.

Sigirlar orasida keng tarqalgan ginekologik kasalliklar jumladan endometritlar chorvachilik va veterinariyada muhim muammo bo'lib kelmoqda. Kasalliklarni samarali davolash va oldini olishda biologik va kimyoviy preparatlarning yetishmasligi muammoni yanada murakkablashtirib, mazkur kasalliklarning kengroq tarqalishiga sabab bo'lmoqda.

Shu kunga qadar sigirlarda endometritlarning uchrashi, patomorfologik diagnostikasi, ularni davolash va oldini olish chora-tadbirlari bo'yicha tadqiqotlar yetarli darajada o'tkazilmagan. Shuning uchun sigirlarning endometrit kasalligiga o'z vaqtida tashxis qo'yish, davolash va oldini olish uchun mahalliy diagnostik vositalar va preparatlarni ishlab chiqish alohida e'tiborga qaratdik.

Hozirgi kunda sigirlarning endometrit kasalligiga tezkor tashxis qo'yish, kasalliklarni davolash va oldini olishda bir vaqtning o'zida energiya, material va resurs sarfini kamaytirish, ish sifatini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotchi ma'lumotlarida «Endometrikomp» va «Ovarium kompozitum» kompleks dori vositalarini sigirlarda simptomatik endometritlarni davolash uchun qo'llash natijasida davolash muddatini 1,5-2 marotabagacha, bepushtlikni 1,2-2,3 martagacha qisqarishi va urug'lanish indeksini 0,2-0,4 ga teng bo'lishi va ko'payish xususiyatlarini 100 % ga qayta tiklanishini guvohi bo'lishgan [3; 11-15 b.]

Yangi tuqqan sigirlarga «Nitamin» preparatini 10 ml dozada muskul orasiga qo'llash bilan loxiy suyuqliklari kelishini 2-3 sutkaga, bachadon bo'yinchasining yopilishini 3-4, bachadon involyutsiyasini 6-8 sutkaga nazorat guruhiga nisbatan qisqarishi kuzatilgan. Bu sigirlarda akusher ginekologik kasalliklar kuzatilmagan bo'lib, nazorat guruhidagi sigirlarda bachadon subinvolyutsiyasi, 1 bosh hayvonda yiringli kataral endometrit kuzatilgan. [1; 23 b.]

Yuqori mahsuldor sigirlarda akusher ginekologik kasalliklarni oldini olishda asosiy omillar mustahkam oziqa bazasini yaratish, to'laqimmatli oziqlantirish, to'g'ri oziqlantirish va parvarishlash, rejali ravishda yayratishni tashkil etish, hayvonlarni bir joyda saqlashda, ayniqsa qishlov davrida vitaminlar va minerallar bilan yetarlicha ta'minlash zarur [9. 511 b., 8; 21-23 b.].

Tadqiqotchilarning [4; 147 b.] ma'lumotlariga ko'ra subklinik endometrit bilan kasallangan sigirlarda o'tkazilgan veterinariya davolash profilaktik tadbirlarning samaradorligi nazorat guruhiga nisbatan 2 barobarga yuqori bo'lib, tadqiqotlarda qo'llanilgan anavidina (sxema 3) yuqori iqtisodiy samaradorlikka ega bo'lib, qilingan 1 so'm xarajatga nisbatan 13,6 so'm foyda olinishi mumkin.

Olimlar o'z [7; 34-35 b.] ma'lumotlarida bachadonning qisqarishini kuchaytirish va homila yo'ldoshining ajralishini tezlashtirish maqsadida neyrotrop preparatlar (prozerin, karboxolin, furamon) va ularga qo'shimcha oksitotsin va pituitrin tavsiya etiladi [6; 112 b.]

Muallif [2; 35 b.] yangi tuqqan sigirlarda yiringli kataral endometritlarni davolashda yodopen preparatini bachadon ichiga kuniga bir marta 5 kun davomida qo'llash bilan yuqori terapevtik samaradorlikka erishgan [2; 33-35 b.].

Endometrit bilan og'rigan hayvonlarga antibiotiklar: (penisillin, streptomitsin, biomitsin, tetrasiklin, eritromitsin va boshqalar) buyuriladi. Penisillin ko'pincha, streptomitsin va biomitsin bilan birga qo'shib beriladi. Penisillin dozalari (hayvonning 1 kg tirik vazniga ming TB hisobida): otlarga - 1-2, qoramollarga - 2-3, qo'ylarga - 4-10, cho'chqalarga - 2-3 hisobida muskullar orasiga yoki teri ostiga yuboriladi Nikitin, V. Ya. (2008).

Kasal hayvonning ahvoriga qarab, uning harorati pasayguncha va ahvoli ancha yaxshilanguncha, har 3-6 soatda in'eksiya qilib turiladi. Shundan keyin ham 8-12 soatdan so'ng, yana 2-3 in'eksiya qilinadi. Streptomitsinni muskullar orasiga yuborish uchun steril fiziologik eritmada eritiladi. Streptomitsinning o'rtacha sutkalik dozasi qoramol uchun 1 g - 100 ming TB (500 ming TB dan kuniga ikki mahal). Kristall biomisin kuniga ikki mahal 0,8-2 g dan ichiriladi. Biomisin shakarga (50,0-100,0 hisobida) aralashtirib suvda eritiladi (1 ml suvda 10- 13 mg biomisin eriydi), shundan keyin rezinkali shishada molga ichiriladi. Antibiotiklar, odatda, kasallikning boshida beriladi va kasallik o'tib tana harorati normaga kelganidan keyin ham 3-4 kun davomida berilib boriladi. Antibiotiklar bachadon ichiga ham yuboriladi. Mikroblar antibiotiklarga chidamli bo'lsa, sulfanilamid preparatlar: sulfidin, sulfazol, sulfatsil va norsulfazol ishlatish kerak. Davolash juda yaxshi natija berishi uchun preparatlar 2-3

kun davomida kuniga 1-2 martadan ichiriladi. Mazkur preparatlar kam dozada berilsa, davo naf bermaydi, mikroblar esa sulfanilamidga chidamli bo‘lib qoladi. Sulfanilamid bilan davolashda yaqin kunlarda natija bermasa, bu holda boshqa davo vositalari bilan almashtirish kerak. Sulfanilamidlar suvda eritiladi yoki chayqatib-chayqatib ulardan suspenziya tayyorlanadi (preparatning bir qismi erimay qolgan bo‘lsa) va og‘zidan ichiriladi. [5; 107 b.]

Tadqiqotning maqsadi. Chorva hayvonlari orasida keng tarqalgan endometritning uchrash darajasini aniqlash, tezkor tashxis qo‘yish, davolash hamda oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqish.

Tadqiqotning vazifalari: - Fermer xo‘jaliklari sharoitida sigirlar orasida endometrit kasalligining tarqalishi, asosiy turlari hamda ularning xo‘jaliklarga keltiradigan iqtisodiy zararini aniqlash;

- Sigirlarda endometritlarni patogenezi, klinik belgilari, qondagi shaklli elementlarini o‘zgarishlari va ertachi tashxis qo‘yish usullarini ishlab chiqish;
- endometrit kasalliklarni davolashning samarali usullarini ishlab chiqish;
- endometrit kasalliklarni oldini olishga qaratilgan guruhli profilaktik tadbirlarni ishlab chiqish;

Tadqiqot materiallari va usullari.

Ilmiy tadqiqot ishlari Xorazm viloyati Xiva tumani «Davlatyor» qoramolchilik fermer xo‘jaligi sharoitida hamda Samarqand Davlat Veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Nukus filiali Veterinariya kafedrasida bajarildi. Qoramolchilik xo‘jaliklarida sigirlarning endometrit kasalligining uchrash darajasini aniqlash, tashxis, qo‘yish hamda davolash va oldini olish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar o‘tkazildi. Hayvonlarning akusher-ginekologik kasalliklarning kelib chiqish sabablari, xo‘jaliklarda sigir va tanalarning ozuqalantirilishi, ozuqalantirish uslublari, saqlash sharoitlari, hayvonlarning mahsuldorligi va urug‘lantirishning holati, molxonalar veterinariya-sanitariya holati, akusher-ginekologik dispanserlash va laboratoriya tekshirishlari natijalari tahlil qilindi va fermer xo‘jaliklaridagi yirik shoxli hayvonlarda endometrit kasalligining kelib chiqish sabablari o‘rganildi .

Tadqiqotlar 100 bosh qoramoli bulgan Xorazm viloyati Xiva tumani «Davlatyor» qoramolchilik fermer xo'jaligida o'tkazildi. Buning uchun avvalo fermer xo'jaligida dispanserizatsiya o'tkazildi. Ya'ni, chorvachilik fermer xo'jaliklaridagi parvarishlanayotgan yirik shoxli hayvonlarning ozuqa ratsioni xujalik sharoitida tahlil qilindi, so'ngra ularning saqlash sharoitlari va sug'orish holatlari o'rganildi. Zoogigiyenik ko'rsatkichlar tahlil qilingandan keyin tajriba o'tkazilayotgan chorvachilik fermer xo'jaliklaridagi parvarishlanayotgan yirik shoxli hayvonlarning barchasi akusher-ginekologik kasalliklariga tekshirildi. Buning uchun umumiy va laboratoriya tekshirishlari o'tkazildi. Umumiy tekshirishlarda hayvonlarning umumiy holati kuzdan kechirildi, hamda sigirlarning qinidan shilimshiq moddalar oqishiga e'tibor berildi. Laborator tekshirishlarda esa, akusher-ginekologik kasalliklar bilan kasallangan sigirlarning bachadonidan olingan namunalarni mikrobiologik, ya'ni umumiy qabul qilingan bakteriologik tekshirish usullaridan foydalanildi.

Fermer xo'jaliklardagi sigirlarning pushtsizlik darajasini va uning sabablarini o'rganish maqsadida reproduktiv yoshdagi mollarda akusher-ginekologik dispanserlash o'tkazilib, bunda mollar saqlanadigan binolar holati, hayvonlarni parvarishlanishi, ozuqalantirilishi va suv bilan ta'minlanishining hamda tug'ruqxonalarning holati, sigirlarda tug'ish va tug'ishdan keyingi davrning kechishi, yo'ldoshni ajralish muddatlari, ginekologik kasalliklarning uchrash darajasi, sigirlarni tuqqandan keyin ko'yga kelishi muddatlari, urug'lantirish usullari va urug'lantirish darajalari va boshqa ko'rsatkichlar o'rganildi.

Xorazm viloyati Xiva tumani «Davlatyor» fermer xo'jaligida sigirlarni akusher-ginekologik tekshirish natijalari

№ 1-jadval

<u>Xo'jalik nomi</u>	Sigirlar bosh sonu	<u>Qisir molar soni</u>		<u>Aniqlangan kasalliklar</u>							
				abort		<u>Yuldosh ushlanib qolishi</u>		<u>Endometrit</u>		<u>Tuxumdon gipofunksiyasi</u>	
		bosh	%	bosh	%	bosh	%	bosh	%	bosh	%
«Davlatyor»	60	20	33,33	2	10,0	3	15	13	65	2	10
Jami	60	20	33,33	2	10,0	3	15	13	65	2	10

Jadval ma'lumotlaridan kurinib turibdiki tekshirilgan 60 bosh sigirlardan 20 boshi qisir qolgan, yani 10 foizida abort kuzatilgan, Yuldosh ushlanib qolishi 15 foizni, Tuxumdon gipofunksiyasi 10 foizni tashkil qilgan bulsa, 65 foizi Endometritlarga tug'ri keladi. Kasallikning kechishi. Endometritning barcha o'tkir formasida kasallikning kechishi hayvon organizmining kasalliklarga qarshi kurashuvchanlik qobiliyatiga va bachadonga joylashgan mikroorganizmlarning kasallik qo'zg'atuvchanlik (potogenlik) xususiyatiga bog'liqdir. Mikroorganizmlarni jinsiy organlarga tug'ish paytida va tuqqandan keyingi soatlarda kirishi juda xavflidir, sababi bu vaqtda organizmni himoya qobiliyati jinsiy organlarga safarbar qilinmagan bo'ladi. Organizmning himoya qobiliyati o'z vaqtida paydo bo'lishi va mikroorganizmlarning kasallik chaqiruvchanlik (patogenlik) qobiliyati past bo'lganda yengil formadagi endometritlar bilan kasallanadi. Bunday formadagi endometritlar ko'pincha kataral va yiringli-kataral holatda kechadi. Organizmning himoya qobiliyatini (rezistentligi) past bo'lganda va bachadonga joylashib olgan mikroorganizmlarning kasallik chaqirish qobiliyati (patogenlik) kuchli bo'lganda fibrinli, nekrotik va gangrenli endometritlar rivojlanadi.

Xorazm viloyati Xiva tumani «Davlatyor» fermer xo'jaligida sigirlarda aniqlangan kasalliklar va ularni davolash samarasi

№ 2 -Jadval

Xo'jalik nomi	Tug'di (bosh)	Kasallandi soni (bosh)	Davolandi soni (bosh)	Kuyga keldi soni (bosh)	Qochirildi soni (bosh)	Otalandi soni (bosh)
Davlatyor	60	20	20	17	17	15
Jami	60	20	20	17	17	15

№2Jadval ma'lumotlaridan kurinib turibdiki chorvachilik fermer xo'jaligidagi sigirlarda aniqlangan akusher ginekologik kasalliklari davolanganda samarasi qo'yidagicha bo'ldi.

«Davlatyor» xo'jaligida mavjud 60 bosh sigirlarning 33,33 foizi, ya'ni 20 boshi qisir qolganligi ma'lum bo'ldi va barchasi davolandi. Davolashdan so'ng 17 boshi, ya'ni 85 foizi kuyga keldi, hamda qochirildi.

Qochirilgan sigirlar nazoratdan o'tkazilganda 15 boshi, ya'ni 90,0 foizi otalanganligi aniqlandi, 10 foizi esa qisir qoldi.

Endometrit bilan kasallangan sigirlarni davolash natijalari

Tajiribaga olingan endometrit bilan kasallangan sigirlarni davolash ishlari

«Davlatyor» fermer xo'jaligida, tabiiy sharoitda kasallangan sigirlarda olib borildi. Buning uchun 20 bosh endometrit bilan tabiiy kasallangan sigirlar ajratilib davolash ishlari olib borildi. Davolash uchun "Peniprok" preparati qo'llanildi. "Peniprok" preparati kasallangan sigirlarning 100 kg tirik vazniga nisbatan 5ml miqdorida sigirlarning muskul orasiga yuborilib 5 kun davomida davolanganda kasal

sigirlarning barchasi, ya'ni 100 foiz kuyga keldi. Kuyga kelgan sigirlar qochirildi. Kochirishdan 1 oy muddat o'tgandan keyin tekshirilganda 20 boshdan

18 boshi, ya'ni 90 foizi otalanganligi malum bo'ldi. 2 bosh sigir qisir koldi.

XULOSALAR

1. Xorazm viloyati Xiva tumani «Davlatyor» fermer xo'jaliklaridagi qoramollarining pushtsizligi chorvachilikning juda katta muammolari bo'lib, tadqiqotlar davomida tekshirilgan sigirlarning 33,0 % i qisir qolganligi aniqlandi.
2. Sigirlarda pushtsizlikning asosiy sabablari akusher-ginekologik kasalliklar (abort, yo'ldosh ushlanib qolishi, bachadon subinvolyutsiyasi, o'tkir va surinkali endometritlar, tuxumdonlarning gipofunksiyasi) tashkil etadi.
3. Akusher-ginekologik kasalliklar sifatsiz va qoniqarsiz oziqlantirishda, parvarish, tug'dirish va urug'lantirish davrida, zoogigiyenik qoidalariga rioya qilmasligida hamda bevaqt va sifatsiz davolash va oldini olish sababli kelib chiqishi ma'lum bo'ldi.
4. Sigirlarda endometritlar o'tkir, yarim o'tkir va surunkali shakllarda kechadi, hamda yallig'lanish tipiga ko'ra kataral, yiringli kataral, o'tkir fibrinozli turlari farqlanadi.
5. "Davlatyor" fermer xo'jaligida Endometrit bilan kasallangan 33,0 % sigirlar davolanganidan so'ng Xujalikdagi sigirlar 90,0 % endometritlardan sog'lomlashtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'xati

1. Грига, О.Э. Факторы, способствующие возникновению гнойнокатарального эндометрита [Текст] / О. Э. Грига, Э. Н. Грига, С. Е. Баженов // Ветеринарная патология. - 2013. - №2. - С. 12.
2. Дорохова, Я.Д. Коррекция нарушений минерального обмена и восстановление воспроизводительной функции у коров при применении препарата "Маримикс 5:0" / Я.Д. Дорохова, К.В. Племяшов // Вопросы нормативно-правового регулирования в ветеринарии. - 2016. - №4. - С. 116-118.
3. Епанчинцева О.С.. Эффективность применения нетрадиционных способов диагностики и терапии коров со скрытым эндометритом / А.Г. Еремеева, О.С. Епанчинцева // Омский научный вестник №10 (50). – Омск, 2006. – С. 93-97.
4. Еремин, С. П. Морфофункциональные изменения яичников в период становления половой функции телок / С. П. Еремин // Профилактика и лечение заболеваний крупного рогатого скота в условиях Нечерноземья : Сб. науч. трудов. – Горький, 1990. – С. 44-46.
5. Ибишов, А. Ф. Морфологические и биохимические показатели крови коров под влиянием «Витадаптина», «Гувитана-С» и «Гермивита» [Текст] / А. Ф. Ибишов, С. Л. Расторгуева, Д. И. Байгазов, С. В. Поносов, О. В. Послыхалина, И.А. Рубинский // Аграрный вестник Урала. - 2012. - №6(98). - С. 20.
6. Полянцев Н.И., Подберезный В.В. Система ветеринарных мероприятий при воспроизводстве крупного рогатого скота // Ветеринария, М., 2004.- № 5.- С. 37-40
7. Graham, R. A. Four-year study on hundred and twenty cow dairy unit with a high rate of retained placenta and subsequent endometritis [Text] / R. A. Graham, // International congress on diseases of cattle, 2006. - P. 981-987.
8. Laben, R. Factors affecting, milk yield and reproductive performance[Text] / J. Dairy Sci. // - 2004. - P. 1004-1015.
9. LeBlanc, S. J. The effect of treatment of clinical endometritis on reproductive performance in dairy cows / S. J. LeBlanc, T. F. Duffield, K. E. Leslie, K. G. Bateman, G. P. Keefe, J. S. Walton, W. H. Johnson // J. Dairy Sci. – 2002. – №85(9). – P. 2237-2249
10. Thatcher W. W. Strategies for improving fertility in the modern dairy cow / W. W. Thatcher, T. R. Bilby, J. A. Bartolome, F. Silvestre, C. R. Staples, J. E. Santos // Theriogenology. – 2006. – Vol.65.– P. 30-44.

**РИВОЖЛАНГАН ЎРТА АСР СУҒД ШАҲАРСОЗЛИГИ ХУСУСИДА
(Насаф ва Кеш шаҳарлари мисолида)**

Жўрақулова Нурмоҳи. ЖДПИ I-босқич магистранти.

*Илмий раҳбар: Анвар Мажидов. ЖДПИ тарих
факультети катта ўқитувчиси.*

Аннотация. Мазкур мақолада муаллифларнинг ривожланган ўрта асрларда Суғд тарихий маданий ўлкасининг йирик вилоятлари ҳисобланган Насаф ва Кешнинг шаҳарсозлик тарихи хусусидаги фикр-мулоҳазалари ўрин олган. Мазкур вилоятлар шаҳарсозлиги бир қанча археологик ва ёзма манбалар асосида кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: Суғдиёна, Зарафшон водийси, Қашқадарё, Нахшаб, Мохондарё, Қалаи Захоки Марон, Шулуктепа, С.К,Кабанов, А.Сагдуллаев, Даратепа, Чироқчитепа, Узунқир, Сангиртепа.

Мана ўттиз йилдан кўпроқ йилдирки, суверен давлат ва озод халқ сифатида янги ҳаёт асосларини яратиб, яшаб келяпмиз. Миллий истиқлол миллатимизнинг нафақат тасаввурини, балки руҳияти, дунёқараши ва тараққиёт йўлини ҳам ўзгартириб юборди. Бу ўзгаришлар аслиятга қайтиш-шонли ўтмишимизда мавжуд бўлган халқимизнинг инсоният тарихида ёрқин из қолдирган давлатчилик анъаналари, бой тарихи, улкан маънавий мероси аслиятни замонавий омиллар-демократик асосларда ривожлантириш орқали амалга ошириб келинмоқда.

Бугунги глобал даврда, дунёда кечаётган оммавий маданият кўринишидаги таҳдидлар, халқларнинг миллий қадриятлари ва маънавий меросига ҳам раҳна солмоқда. Унга қарши курашишнинг энг самарали усули маданиятимиз-миллий қадриятларимизни тарғиб қилиш орқали ёшларимизда маънавий иммунитетни шакллантириш, бой моддий ва маънавий меросимизга

нисбатан юксак хурмат ва содиқлик руҳини шакллантириш зарур¹.

Халқимизнинг ҳақиқий тарихи, жумладан унинг ажралмас қисми бўлган Суғдиёна халқлари қадимиятини тадқиқ қилиш ҳозирги кунда тарихчиларимиз олдида турган долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Маълумки, қадимда Суғдиёна деб номланган тарихий-маданий ўлка ҳозирги кунда Самарқанд, Навоий, Бухоро ва Қашқадарё вилоятларини ташкил этади. Аслида қадимги Суғд уч қисмдан иборат бўлиб, унинг марказий ва ғарбий қисмлари Зарафшон водийсида жойлашган бўлса, унинг жанубий қисми Қашқадарё ҳавзаларида таркиб топган². Бу она заминнинг таркиб топиши, ривожланиши ва гуллашида Зарафшон ва Қашқадарё дарёларининг ўрни беқиёс ва беназир бўлган. Ана шу икки дарё сувлари асосида жуда қадим замонларда Суғд бободехқонларининг қишлоқлари ва шаҳарлари қад кўтарган. Қашқадарё воҳаси қадим даврлардан бошлаб географик жиҳатдан иккита йирик тарихий вилоятга-Шаҳрисабз ва Қаршига бўлинади. Шаҳрисабз воҳаси (Қадимги Кеш) Қашқадарёнинг юқори оқимида жойлашган бўлиб, Шарқдан Ҳисор тоғ тизмалари билан ўралган. Қуйи Қашқадарёда, воҳанинг текислик қисмида эса Қарши (Қадимги Нахшаб) вилояти жойлашган бўлиб, у Ғарбда Сандиқли қумликлари орқали Қизилқум билан туташиб кетган. Нахшаб шаҳри ва вилояти Қашқадарё воҳасининг ғарбий қисмида жойлашган бўлиб, бу ерда суғорма деҳқончилик ва кўчманчи чорвачилик азалдан ривожланган бўлиб, ўзининг табиий шароити билан Шарқий Қашқадарё, яъни Кеш Шаҳрисабз вилоятидан тубдан фарқ қилган³. Насаф вилоятининг асосий сув манбаи бўлган Қашқадарё суви ёз фаслида кескин камайиб, қурғоқчилик йилларида эса бутунлай куриб қолган.

Археологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, Қашқадарё қадимги даврдан то XIII аср бошларигача Зарафшон дарёсига қуйилган. Зарафшон дарёси эса ўз

¹ Mirziyoyev Sh.M. "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash-davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqi. / Xalq so'zi. 2017 yil 16 iyun.

² Асқаров А.А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. Т.: "О'ЗБЕКISTON" НМИУ, 2015.193-б.

³ Ўзбекистоннинг маънавий, ижтимоий -иқтисодий тараққиёти ва замонавий тарих фани (янгича ёндашувлар). // Республика илмий-амалий конференцияси материаллари // А.Ҳасанов. Ривожланган ўрта асрларларда Насаф. 2018 йил 19 май.144-б.

навбатида ҳозирда қуриб қолган Моҳондарё ўзани орқали Амударёга қуйилиб турган⁴. Илк ўрта асрларда Нахшаб уч қаторли мустаҳкам мудофаа деворлари билан ўраб олинган бўлиб, 225 га яқин майдонни эгаллаган. Қалаи Захоки Марон ёдгорлигида олиб борилган археологик тадқиқотларнинг кўрсатишича, Нахшаб шаҳрига мил.авв. III-II асрларда асос солинган.

Ривожланган ўрта асрлар бошида Қуйи Қашқадарёда, ҳозирги Қарши шаҳрининг шимолий ғарбий қисмида, Қашқадарёнинг чап қирғоғида янги шаҳарга асос солинган. Маҳаллий аҳоли Нахшаб деб атаган бу шаҳарни араблар ўз талаффузларига мослаб Насаф деб номланганлар. Шаҳарнинг ривожланган даври X-XII асрларга тўғри келади. Насаф шаҳри (бу шаҳар мўғуллар босқинидан сўнг харобага айланган), археологик тадқиқотларга кўра, Қаршидан 8 км. шимоли-ғарбдаги Шуллиуктепа ёдгорлиги ўрнида бўлган⁵. Мазкур янги шаҳар манбаларда икки хил номда Нахшаб ёки Насаф тарзида келтирилади. Бу шаҳарни араблар ўз талаффузларига мослаб Насаф деб атаган бўлсаларда, маҳаллий аҳоли янги барпо бўлган шаҳарни ҳам Нахшаб деб атаганлар. Хусусан, муаррих Наршахий ўзининг “Бухоро тарихи” асарида Нахшаб шаҳрини ҳам эслатиб ўтади⁶.

Кўриб ўтилаётган даврда, яъни ривожланган ўрта асрларда Насаф шаҳри қуйи Қашқадарёнинг бош шаҳри сифатида фаолият кўрсатган. Нахшаб ва Насаф тарихига бағишланган дастлабки тадқиқотлар XX аср бошларига тегишлидир. Таъкидлаб ўтганимиздек, Қашқадарё воҳаси жанубий Суғд сарҳадларини ташкил этади. Бу ўлкада қадимги деҳқончилик маданият ёдгорликлари ҳудуднинг 32 жойидан топиб ўрганилган⁷. Уларнинг айримлари ўтган асрнинг 50-йилларида С.К.Кабанов томонидан Яккабоғ ва Танхоздарёларининг қуйи

⁴ Гулямов Я.Г. Исследование исторической географии низовьев Кашкадарьи и Зеравшана. ИМКУ. Вып.6. Ташкент: Фан, 1965.

⁵ Ўзбекистоннинг маънавий, ижтимоий -иқтисодий тараққиёти ва замонавий тарих фани (янгича ёндашувлар). // Республика илмий-амалий конференцияси материаллари // . А.Ҳасанов. Ривожланган ўрта асрларларда Насаф. 2018 йил 19 май.144-б.

⁶ Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи / Форс тилидан А. Расулов таржимаси) // . Т.: “Камалак”, 1991. 154-б.

⁷ Асқаров А.А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. Т.: “O‘ZBEKISTON” НМИУ, 2015.202-б.

ҳавзаларида очилган⁸.1970-йилларнинг бошларида Чимқўрғон сув омбори соҳилларидан Жартепа 2 ва Чироқчитепа қишлоқ маконлари топиб ўрганилган⁹.

Илк темир даври моддий маданият қолдиқлари Ерқўрғон қадимги шаҳар харобасининг қуйи қатламларида мавжудлиги аниқланган. 1976-1979 йилларда тадқиқотчи олим А.Сағдуллаев Қашқадарё водийсининг иккита маданий-хўжалик воҳасидан 9 та қадимги деҳқончилик қабилаларининг қишлоқ маконларини топади ва улардан бири-Даратепада кенг кўламли қазишмалар олиб боради¹⁰. Қуйи қатламлари сўнгги бронза ва илк темир даврига тегишли ёдгорлик Тўрткўлтпепада ўрганилади.1986-1992 йиллар давомида А.Сағдуллаев бошчилигидаги археологик отряд Узунқир ва Сангиртепа ёдгорликларида кенг кўламли қазишмалар олиб боради¹¹.

Бизга маълумки, ўрта аср шаҳарларини бошқа аҳоли пунктларидан ажратиб турадиган бир қанча белгилари ва хусусиятлари мавжуд. Ўрта асрларга оид ёзма манбаларда шаҳарлар кўпроқ маъмурий марказ сифатида таърифлансада, жума масжиди мавжуд бўлган барча йирик аҳоли пунктларини шаҳарлар сифатида қараш ҳам учраб туради.

Замонавий тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, шаҳарлар маълум катталиқдаги худудга эга бўлган, тузилишига кўра бир нечта қисмларга бўлинган монументал иншоотлар мавжуд бўлган, аҳолиси ҳунармандчилик ва савдо сотиқ билан машғул бўлган йирик аҳоли пунктларидир. Араблар истилоси оқибатида Нахшаб шаҳри вайрон этилгач, Қашқадарё воҳасининг қуйи оқимида деярли 100 йилга яқин шаҳарсозлик маданияти инқирозга учрайди.Ўрта Осиё тарихининг чуқур билимдони М.Е.Массоннинг таъкидлашича, X асрда Насаф шаҳри уч қисмдан, яъни шаҳар ҳокимининг қароргоҳи бўлган қалъа, бевосита шаҳар ва унинг рабодидан иборат бўлган йирик шаҳар эди¹².

⁸ Кабанов С.К. Археологические разведки в Шахрисабзском оазисе. ИАН Уз ССР, №6, Т.: 1951.С.61-68.

⁹ Усманова З.И.К вопросу о ранней античной керамике древней области Кеш.ИМКУ,вып.10.Т.:1973.С.52-57.

¹⁰ Сағдуллаев А.С. Памятники материальной культуры Южного Согда эпохи раннего железа. // " Культура юга Узбекистана в древности и средневековье"// Т.: 1987.С.3-16.

¹¹ Асқаров А.А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. Т.: "O'ZBEKISTON" НМИУ, 2015.202-б.

¹² Массон М.Е. Столичные города в области низовьев Кашкадарьи с древнейших времен. Т.: Фан,1973.С. 47.

Археологик маълумотлар Насаф шаҳри аҳолиси сувга бўлган эҳтиёжини қондиришда Қашқадарё сувидан фойдаланганлигини тасдиқламоқда. Хусусан, шаҳар рабодининг шимоли-шарқий қисмида сопол қувурлар топилгани шундан далолат беради¹³. Лекин Қашқадарёнинг суви қурғоқчилик йилларида, айниқса ёз фаслида кескин камайиб кетиши сабабли шаҳарда кўплаб қудуқлар ҳам бўлган. Шаҳар аҳолисининг нафақат ичимлик сувини, балки экинларини ҳам қудуқлар сувидан фойдаланиб суғоргани манбаларда сақланиб қолган¹⁴.

Суғднинг яна бир катта ва кўҳна тарихий шаҳри Кеш турли номлар билан қадимий манбаларда тилга олинган. “Авестода” “Гава Суғда” яъни Суғдийлар юрти деб кўрсатилади. Ушбу сўзнинг ўзи Қашқадарёнинг шарқий қисмидаги кўпгина замонавий атамаларда сақланиб қолган (Гавдара, Гавтепа, Говхона, Говмард, Говмурда, Говмардтепа).

Ўрта асрларда битилган ёзма манбаларда мазкур кўҳна шаҳар ва у жойлашган маскан “Каш-Кашш”, “Кас-Кос”, “Кис-Кисс” шаклларида тилга олинган. Қадимги Хитой солномаларида эса шаҳар номи “Сушие”, “Циши” ёки “Сусе” тарзида учрайди.

Шу ўринда эътиборимизни яна бир тарихий деталга қаратсак. Афғонистон ҳудудидан топилган аҳмонийлар даврига оид ҳужжатлардан бирида ҳозирги Китоб-Шаҳрисабз ҳудудидаги вилоят ва унинг марказий шаҳри Кеш деб аталгани ҳақидаги ёзма манба мавжуд. Бу ҳужжат жуда ноёб ҳисобланиб, шаҳарнинг номи суғдий тилда Кеш деб аталганидан далолат беради. Антик даврда юнон тарихчилари томонидан таърифланган Наутака (Навтака) айнан Кеш-Шаҳрисабз бўлиб, “янги қурилиш”, “янги жой” деб таржима қилинади. Арриан ўз асарида Наутакани-“Суғдийлар ери” маъносида талқин этган. Истаҳрий, Ибн Хавқал, Муқаддасий каби араб сайёҳлари асарларида-Кеш, Араб сайёҳи Ёқут ал-Ҳамавий эса маҳаллий аҳоли Кисс деб ишлатганлигини эслатиб ўтади. Кеш-киш-кат сўзининг қадимий маъноси-тоғ, сувайиргич, баландлик,

¹³ Ўзбекистоннинг маънавий, ижтимоий -иқтисодий тараққиёти ва замонавий тарих фани (янгича ёндашувлар). // Республика илмий-амалий конференцияси материаллари // А.Ҳасанов. Ривожланган ўрта асрларларда Насаф. 2018 йил 19 май.144-б.

¹⁴ Ўша манба. 145-б.

кўрғон каби маъноларни англатган¹⁵. В.В. Бартольд Ёкут Ҳамавий асарига асосланиб шаҳарнинг номини “Кишш” деб талаффуз қилиш тўғри бўлишини уқтиришга уринади. Туркий тилларнинг айрим тармоқларида “Кеш” сўзи сув билан боғлиқ маънода қўлланиб келганлиги ҳақида маълумотлар ҳам мавжуд¹⁶.

Академик А.Муҳаммаджонов ёзма манбаларда тилга олинган айрим жой номлари таркибида ҳам “Кеш” атамасининг турли кўринишлари ўрганиб, изчил тадқиқ этган. Унинг фикрича, Касби, Косдори, Косон, Косонсой, Кошон ва “Кеш” лексемаси ва унинг барча синонимик шакллари аслида “уй” ёки “тураржой” маъносини англатган суғдча “кат-ката” каби сўзлардан келиб чиққан. Бироқ бу сўзлар “уй” ёки “хона” ибораларига нисбатан кенгроқ маънони англатган. Баъзи бир тарихий атамаларнинг мазмун-моҳиятидан англанилишича, “кат лексемаси нафакат “уй” ёки “тураржой”, балки қишлоқ, мавзе, ҳатто катта-кичик шаҳарлар тушунчасида ҳам қўлланилган¹⁷.

Ёзма манбаларнинг гувоҳлик беришича, қадимги “Кат-кад” асосида юзага келган “Кеш, Каш, Кош” ва уларнинг “кас, кос” каби синонимик шакллари бириккан топонимлар қадимги Турон-Туркистоннинг дарё ҳавзалари ва деҳқончилик воҳаларининг тарихий географиясида алоҳида ўрин тутди. Рус шарқшуноси В.В.Бартольднинг таъкидлашича, бундай жой номлари асосан Зарафшон водийси ва Сирдарё ҳавзаси ҳамда Чирчиқ ва Оҳангарон воҳаларида кўпроқ учрайди¹⁸.

Истаҳрийнинг қайд этишича, Элоқ (Оҳангарон) воҳасида 14 та шаҳар ва қишлоқларнинг номларидан 7 таси, Чоч-Шош (Тошкент) вилоятида эса 27 та жой номларидан 14 таси “Кат” атамасига эга бўлган. “Кат, кад” ёки унинг “кеш, каш, кас, кос” каби синонимик шаклларида кўпинча “би - бин; бар - пар; за - зар; ну - нау; пас - пис” каби қўшимчалар бирикиб турли маънодаги топонимлар юзага келган. Бинкат - қуйи шаҳар, Касби - қуйи қишлоқ, Паркат - қияликдаги қишлоқ,

¹⁵ Нафасов Т. Ўзбекистон топонимлари изоҳли луғати Т.1988.96-97бетлар.

¹⁶ Муҳаммаджонов А. Кеш-уй, яъни Ватан демақдир. Мозийдан садо. 2003.№2 44 бет.

¹⁷ Ўзбекистоннинг маънавий, ижтимоий -иқтисодий тараққиёти ва замонавий тарих фани (янгича ёндашувлар).

// Республика илмий-амалий конференцияси материаллари // А.Ҳасанов.Кеш топоними ҳақида мулоҳазалар. 2018 йил 19 май.170-б.

¹⁸ Муҳаммаджонов А. Кеш-уй, яъни Ватан демақдир. Мозийдан садо. 2003.№2 44 бет.

Навкат - янгикат каби маъноларни англатган. Баъзи ҳолларда кўшимчаси “он” бирикиб, “Косон” (қишлоқлар), “Косонота” сой бўйидаги қишлоқлар каби топоним ва гидротопонимларни юзага келтирган.

XIV аср ўрталаридан бошлаб шаҳар Кеш ҳамон Шаҳрисабз номи билан юритила бошланган. “Бобурнома”да вилоят ва баъзан шаҳарга нисбатан Кеш, Шаҳрисабз қўлланган. З.М.Бобур бу ҳақда: “... Боҳорлар саҳроси ва шаҳри ва боми ва томи хуб сабз бўлур учун Шаҳрисабз ҳам дерлар”¹⁹, деб ёзади. Шундай қилиб, юқоридаги фикр-мулоҳазалар асосида “Кеш” топоними уй, қишлоқ, шаҳар, пойтахт, вилоят, эл-юрт, диёр, ватан каби маъноларни англатганини кўришимиз мумкин. Умумий тарзда Кеш топоними яшаш жойи маъносини билдиради²⁰.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистоннинг, хусусан Қашқадарё воҳасининг қадимий тарихий вилоятлари, бош шаҳарлари Кеш ва Насаф мисолида, шаҳарсозлик масалаларини ёритиш орқали биз тарихчилар бу воҳа тарихига жиддий эътибор қаратиш лозим бўлади. Ўрта асрлар даврига хос мураккаб сиёсий вазиятга қарамасдан, воҳа шаҳарлари ўзининг узоқ йиллик улуғвор кечмишини босиб ўтган. Мазкур шаҳарлар тарихига бағишланган тадқиқотларни давом эттириш айти пайтда тарихчиларимиз олдида турган долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда, бу эса Ўзбекистон шаҳарлари тарихини тўлиқ ва ҳаққоний яратишда катта ўрин тутади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Асқаров А.А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. Т.: “O’ZBEKISTON” НМИУ, 2015.
- 2.Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар Наршахий. Бухоро тарихи / (Форс тилидан А. Расулов таржимаси) // . Т.:“Камалак”,1991.

¹⁹ Захириддин Муҳаммад Бобур. “Бобурнома”. Т.: “Юлдузча”, 1989. 47-б.

²⁰ Ўзбекистоннинг маънавий, ижтимоий -иқтисодий тараққиёти ва замонавий тарих фани (янгича ёндашувлар). // Республика илмий-амалий конференцияси материаллари // . А.Ҳасанов.Кеш топоними ҳақида мулоҳазалар. 2018 йил 19 май.170-б.

3. Гулямов Я.Г. Исследование исторической географии низовьев Кашкадарьи и Зеравшана. ИМКУ. Вып.6. Т.: “Фан”, 1965.
4. Захириддин Мухаммад Бобур. “Бобурнома”. Т.: “Юлдузча”, 1989.
5. Кабанов С.К. Археологические разведки в Шахрисабзском оазисе. ИАН УзССР, №6, Т.:1951.
6. Массон М.Е. Столичные города в области низовьев Кашкадарьи с древнейших времен. Т.: “Фан”, 1973.
7. Mirziyoyev Sh.M. “Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, muqaddas dinimizning sofliğini asrash-davr talabi” mavzusidagi anjumanda so‘zlagan nutqi. / Xalq so‘zi. 2017 yil 16 iyun.
8. Мухаммаджонов А. Кеш-уй, яъни Ватан демакдир. Мозийдан садо. 2003. №2-сон.
9. Нафасов Т. Ўзбекистон топонимлари изоҳли луғати. Т.:1988.
10. Сагдуллаев А.С. Памятники материальной культуры Южного Согда эпохи раннего железа. // “Культура юга Узбекистана в древности и средневековье”//Т.:1987.
11. Усманова З.И.К вопросу о ранней античной керамике древней области Кеш. ИМКУ, вып.10. Т.:1973.
12. Ўзбекистоннинг маънавий, ижтимоий -иқтисодий тараққиёти ва замонавий тарих фани (янгича ёндашувлар). //Республика илмий-амалий конференцияси материаллари //. 2018 йил 19 май.

APHORISMS AND QUATATIONS AS AN ELEMENT OF LINGUISTIC ART

Ganieva Dilafruz Khasanovna

Teacher at Fergana State University

Email: dilyaganieva17@gmail.com

Bozorboyeva Xusnidaxon

Student at Fergana state university

E-mail: bozorboyevaxusnidaxon@gmail.com

Abstract:

The article presents an attempt to establish and describe the main features (properties) of aphorism and quotations as an object of linguistics. Most of the scientists agreed that aphorisms and quotations give emotionality, expressiveness to the speech, where was not only the person's point of view, but also general people's outlook is expressed. Aphorisms and quotations play important role in language.

KEYWORDS: Statistical aphorisms, criteria, inspiration, structural types, newspaper, report

Introduction: An aphorism is a pithy statement or observation that conveys a general truth about the world. Writers often create general statements in their texts in order to convey a moral or philosophical idea they hold to be universally true. it helps them to solve a set of different tasks such as to state particular facts, making information more precise and vivid, to express indirectly one's attitude towards the quoted statement, to create a dramatic effect, influencing readers, and even to detach from what is claimed.

An aphorism can be a thought , a joke , a small 'poem' , a loose haiku , an image , a glance , a paradox , an observation –almost anything , as long as it is short and concise .¹It is defined as " a short , pithy statement containing a truth of general import"².

The etymological root of the word 'aphorism' also comes from the Greek: 'apo' means 'from' and 'boros' means 'boundary' or 'horizon'. So the original meaning of the term was 'something that marks off or set apart'- i.e., a definition. The definition is among the most durable forms of the aphorism , and the English

novelist Samuel Butler supplied a wonderful example of it: A definition is the enclosing of a wilderness of idea within a wall of words .

Modern aphorisms are concerned with the same ideas and questions that have been puzzling humanity from the beginning of time. The desires and longings of the heart , our sense of identity , the nature of good and evil , time , religion , and the aftertime are common themes found in today's' aphorisms. They

are used to express the need to find spiritual fulfillment and understanding of the cultural experience of the 20th century.

Main part:

The purpose of an aphorism is to convey a message to people that is generally regarded as a universal moral or truth. Therefore, when creating an aphorism, it is important to identify your audience and the purpose of your writing in order to convey an appropriate message. The correct usage of aphorisms these is also important, while translating any other work of art we should pay close attention to this point, and that is the reason of the study of the theme we have taken under discussion. So express any idea or plot of the work in translation as in original demands a person's high skill and deep knowledge. Translator ought to know the rules of translation, furthermore the history, slang, life, customs and traditions of the people whose language he / she translating into.

¹ Chapko , W. (2007) "Writing Aphorism" .copyright deposit. com

² Gross, J. (2003) .The Oxford Book of Aphorisms . Oxford : Oxford University Press.

These are present in common phrases as well as in well-known literature. Here is examples:

- Common statement: a penny saved is a penny earned.

This aphorism is used to convey the importance of frugality.

From Anthony Burgess's *A Clockwork Orange*,

- "A man who cannot choose ceases to be a man."

This aphorism is used to emphasize the importance of free will. Furthermore, we also can classify following aphorisms according to subjects. For example:

I. Statistical aphorisms: a) Statistics analyzes variability

b) What is special about statistics is its capability to quantify uncertainty

c) Descriptive statistics is not the poor sister of research

d) Our world, our life, our destiny are dominated by uncertainty; this is perhaps the only statement we may assert without uncertainty – Bruno de Finetti

II. Aphorisms on scientific diffusion.

1. Nobody puts a candelabrum under a table.

2. English is the Esperanto of science.

3. The summary is the offspring of the research work.

4. No one is born an orator, but becomes one.

In addition to the above mentioned analysis of aphorisms, they also should be differentiated from quotations³. An aphorism is usually a saying expressing a belief, an

³ Wells-Jopling R. When is writing already quotation. A developmental perspective on a postmodern question? *J Aesthet Educ.* 2006;40:59–74. [[Google Scholar](#)] [[Ref list](#)]

idea, a thought, a saying, a piece of literature and so on. They can act as an inspiration and serve as a practical guide to living a better and more conscious life. Quotation, being one of the most common structural and semantic constituents of media discourse, is widely employed by a great number of journalists time and again. Since it may perform various functions, quotation constitutes a powerful tool at reporters' disposal used to suit their own purposes. Consequently the analysis of this issue can be found in numerous works, but authors mostly study quotation from a stylistic perspective, paying less attention to its lexical aspect, which requires a closer examination.

Since quotation is really popular with many authors, it is quite reasonable that there are a great number of classifications, based on different criteria or characteristics of quotes. For example, Prof. Aleshchanova in her Candidate of Science Thesis "Quotation in media discourse" among other classifications, suggests grouping quotes according to their form, thus she defines the following structural types: full, reduced and segmented quotes⁴.

Quotation structural classification

1. The quote-sentence type presents a literal logically finished utterance, without any abridgements.

e.g.: They need more incentive to make the transition that they must know they need to make, from fossil fuel companies to energy companies,"

2. The quote-word-combination type is represented by a contracted part of a quoted text, the content of which is not altered. While this quotation type is not introduced by any words, it still logically fits the new environment, becoming a part of a sentence. The case of quotation in this type is apparent only in writing as quotation marks are used.

e.g.: Set out your "strategic posture" - for instance, emphasising IT as a driver or enabler of strategy. (The Financial Times, The first 100 days of a new CIO: Nine steps for wiring in success, December 4, 2012)

⁴ Aleshchanova, I.V. (2000). Quotation in Media Discourse. Candidate of Science Thesis: 10.02.20 Volgograd

3. According to the findings of this study, which are constituent with what is known about quotation, the quote-word type is the least employed by authors, while it is also claimed to be the most expressive one. Quotes of this type are inseparably linked with the text they are introduced in.

e.g.: The British state's determination to chase foreign earnings while lowering public spending threatens the judicial standards that bring in international "business" in the first place. (The Spectator, Export only justice, December 8, 2012)

Needless to say, that to quote somebody is to manage "the words of others to convey and serve the purpose of the writer, giving a slant to what is said." (Calsamiglia & Ferrero 2003, p.149)⁵. In media discourse, journalists actively make use of quotations, trying to "control the way readers process and make sense of the report" (Teo, 2000, p.14)⁶. The findings of this research suggest that newspaper authors may alter the organization of a quoted utterance, trying to achieve desired effects, which in their turn usually determine the author's choice of a quote structural and semantic type.

In conclusion, aphorisms and quotations have certain pure linguistic features that must always be taken into account in order to distinguish them from ordinary sentences. They are brief statements showing uncondensed form of the accumulated life experience of the community and serving as conventional practical symbols for abstract ideas. This study provides insights into structural and semantic features of quotation and assists readers in perceiving and analyzing information given in English.

REFERENCES:

1. Aleshchanova, I.V. (2000). Quotation in Media Discourse. Candidate of Science Thesis: 10.02.20 Volgograd

⁵ Calsamiglia, H. & Lopez Ferrero, C. (2003), Role and position of scientific voices: reported speech in the media. *Discourse Studies*, Vol. 5 (2). 147-173.

⁶ Teo, P. (2000). Racism in the news: A critical discourse analysis of news reporting in two Australian newspapers. *Discourse & Society*, Vol. 11 (1). 7-49

2. Calsamiglia, H. & Lopez Ferrero, C. (2003), Role and position of scientific voices: reported speech in the media. *Discourse Studies*, Vol. 5 (2). 147-173.
3. Mr. McKibben The NY Times, To Stop Climate Change, Students Aim at College Portfolios, December 4, 2012
4. Teo, P. (2000). Racism in the news: A critical discourse analysis of news reporting in two Australian newspapers. *Discourse & Society*, Vol. 11 (1). 7-49
5. Wells-Jopling R. When is writing already quotation. A developmental perspective on a postmodern question? *J Aesthet Educ.* 2006;40:59–74. [[Google Scholar](#)] [[Ref list](#)]
6. Ganieva, D., & Moxichexra, I. (2022). STUDY OF SYNONYMS IN THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. *Conferencea*, 56-57.
7. Kempson M.R. *Semantic Theory*.- Cambridge University Press,-1995.-977p
8. Khasanovna, G. D. LEXICAL SEMANTIC ANALYSIS “EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS” IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES.
9. Kuchkarova, Z. (2021). COMPARATIVE STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS VERBALIZING THE CONCEPT OF " WEDDING" IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 2(2).
10. Tolkinovna, I. S. (2022). SEMANTIC FEATURES OF MODERN MEDICAL TERMINOLOGY. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(2), 78-84.
11. ugli Mirzaev, A. B. IMPROVING EFL/ESL CLASSROOMS THROUGH USING ONLINE PLATFORMS: NEARPOD–AS AN EXAMPLE OF TOP-RATED ONLINE EDUCATIONAL PLATFORMS.

GENDER ISSUES IN TRANSLATION

Madina Khursandova

Student of the Uzbekistan State World Languages University

ABSTRACT

It is quite likely, that as long as language has existed, the distinction between male and female has also been present within it. Today, there are no languages, which do not distinguish between the genders at all, leading linguists and psychologists to believe that gender may be so fundamental to social organization and social structure that linguistic means to refer to this category are indispensable for speech communities” (Stahlberg et al. 2007, p.163). However, references to grammatical conventions of gender in language have prompted contemporary concerns over the power of language to shape social stereotypes about gender, and perhaps ultimately shape status distinctions between men and women. The feminist language critique, in particular, deems language to be overwhelmingly androcentric, putting girls and women at a disadvantage in personal and professional relationships (Stahlberg et al. 2007), and some countries, such as Norway, have actively reformed their languages to reflect a more genderless outlook (Gabriel and Gygax2008). In spite of attempts at language reform already underway, numerous questions remain regarding the relationship between the social aspects of gender and language and the potential benefits of modifying languages to be more gender-neutral.

Key words: *gender aspect of language, gender and translation, gender inclusive language, grammatical gender.*

Have you ever discovered while learning a foreign language that what you always assumed as feminine could be masculine in another culture? Or that some languages didn't make any gender differences as it is the case of Chinese or Turkish?

Around one-quarter of the world's languages use grammatical gender. For instance, most of the Indo-European languages refer to a three-gender classification (masculine, feminine and neuter) although the gender attribution varies according to the cultures. English is one of the rare in this family to do little distinction regarding gender. No hesitation when using you for example as it refers to anyone. Or when employing an article; whoever you are speaking about makes any difference (the girl, a hairdresser, etc). On the opposite, Russian marks the gender almost in every word of a sentence until the extent of certain verb forms.

So, what are the various challenges when it comes to translating? In fact, gender issues create a whole lot of questions during translation that are not only challenging because a mistranslation could change textual meaning, but it could go so far as to cause offense.

Main Gender Issues In Translation

Grammatical gender may cause translators some difficulties when they translate from source languages in which gender is differently grammaticalized compared with the target language. These difficulties may be particularly intensified when grammatical gender coincides with the sex of the referent; for example, when the source language shows no gender distinction in the third-person pronoun but grammatical gender agreement patterns which may produce the effect of gendered self-reference through gender concord, and the target language shows not only no gender distinction in the third person pronoun, but also no grammatical gender agreement.¹

Grammatical gender refers to gender assigned to nouns. Some languages do this and others do not. Two main problems arise when translating between these two systems:

- The source language uses a gender-specific article or pronoun, but the target language does not have such. There are times when the gendered use of “you” may be grammatical only, but there may be other times when it is important that the

¹ <https://www.ulatus.com/translation-blog/gender-issues-in-translation/>

“you” refers to a boy or girl given the context of the text. Since English does not have a gender-specific word for you, the translator must address this issue.

- The source language does not have a gender-specific article or pronoun, but the target language does. While English may just say son or girl, putting an “el” before sol or a “la” before fille is not an issue when translating into Spanish or French. The issue arises when the gender is not specified in the source language and it could change the context in the target language. Consider “I do”; no gender is associated with the pronoun “I” in many languages not only must the pronoun be gender specific, but the verb form of “do” must be conjugated based on gender as well.

Social Gender: Social gender refers to the biological gender that is assumed based upon a noun use and the society in which it was used. The distinction between sex, gender, and roles are not as clear as they once were, yet, in a linguistic sense, the lines have not been adjusted. For instance, the English word “**secretary**” once implied that the position was held by a male, this is no longer the case. In other cultures, the word “**cook**” or “**maid**” will have a distinctive gender assignment, culturally. Many social-gender roles have deep historic and cultural roots, and, though they are often highly stereotyped, the [contextual issues](#) associated with translation cannot be overstated.² Complicating matters, the cultures, context, and ideology behind the gender assignment change making the translation all the more difficult.

What is gender-inclusive language? Let’s look at the example of “fireman.” We don’t really say “firewoman” in English. But [women also can fight fires](#). At the same time, traditionally feminine nouns such as **actress** and **waitress** are becoming less common. There are lots of examples where the masculine term of actor and waiter is now used for both men and women.

Why use gender-inclusive language? So, why would you use gender inclusive language? It’s good to use words that avoids bias towards a particular sex or social gender. In the list of gender-inclusive language you can see terms such as “**chairman.**” This word contains the component **-man**. Yet, women are equally capable of holding

² <https://www.ulatus.com/translation-blog/gender-issues-in-translation/>

very senior positions. If you use the term chairperson, it means the same but demonstrates inclusion of all people, regardless of their biological gender. So, by not using a word ending in “-man” as the standard for certain jobs, we can normalise the idea that anyone can perform a job, regardless of their gender identity.

CONCLUSION

This article is written regarding gender in translation dealing specifically with the issue of the translators’ gender identity and its effect on their translations, as well as on how gender itself is translated and produced. The study tried to clarify what gender is, how gender manifest itself in grammatical and social systems of language, and what problems translators encounter when translating or producing gender-related materials.

We hope that our first steps on gender researches in the field of translation will contribute to the development of gender aspects of translation as one of the important directions of gender linguistics and to further in-depth study of this problem in the theory of translation.

REFERENCES

1. Romaine, S. *Communicating Gender*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 1999.
2. Simon Sherry. *Gender in Translation. Culture and Identity and the Politics of Transmission*. London & New York: Routledge, 1996.
3. Von Flotow Louise. *Translation and gender. Translating in the "Era of Feminism"* Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.

**ABDULLA QODIRIYNING “O'TKAN KUNLAR” ASARIDA KINOYA
NING GENDEROLOGIK XUSUSIYATLARI**

GENDEROLOGICAL FEATURES OF IRONY IN ABDULLA QODIRIY'S
NOVEL “LAST DAYS”

ГЕНДЕРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИРОНИИ В «МИНУВШИЕ
ДНИ» АБДУЛЛЫ КАДИРИ

Andijon davlat universiteti Lingvistika 1-bosqich magistranti

Yo'Ichiyeva Gulmira

[*Gulmiraqiz1995@gmail.com*](mailto:Gulmiraqiz1995@gmail.com)

Андижанский государственный университет

Магистр лингвистики 1- уровня

Юлчиева Гульмира

Andijan state university 1-master degree of linguistics

Yulchieva Gulmira

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender lingvistika xususida so'z yuritilib, erkaklar va ayollar nutqidagi kinoyaviy jumalarning o'ziga xosliklari haqida fikr bildiriladi. Aniq faktlarni yanada yoritish uchun esa Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” asaridan olingan badiiy parchalar misolida batafsilroq tushuntiriladi.

Abstract. This article discusses gender linguistics and discusses the uniqueness of ironic sentences in male and female speeches. To further clarify the exact facts, it is explained in more detail in the example of artistic excerpts from Abdulla Qodiriy's "Last Days."

Аннотация. В данной статье рассматривается гендерная лингвистика и обсуждается своеобразие иронических предложений в мужской и женской речи. Для дальнейшего уточнения точных фактов более подробно объясняется на примере художественных отрывков из романа Абдуллы Кадыри "Минувшие дни"

"

Kalit so'zlar: gender lingvistika, erkaklar nutqi, ayollar nutqi, kinoya, ijtimoiy jins, badiiy asarda gender xususiyatlar, qahramonlar nutqidagi kinoyaviy jumlar

Key words: gender linguistics, male speech, female speech, irony, social gender, inbelles-lettres a gender pecualitary, ironic sentences in the speech of the heroes.

Ключевые слова: гендерная лингвистика, мужская речь, женская речь, ирония, социальный пол, гендерные особенности в литературном шедевре, ироничные фразы в речи героев.

Gender tushunchasi erkak va ayollarning psixologik, ijtimoiy va madaniy o'ziga xos xususiyatlarini nazarda tutadi. Insoniyatning uzoq yillik evolutsiyasi jarayonida bu ikki qarama-qarshi jins o'ziga xos bo'lgan umumiylik hamda farqlarga ega bo'lib bordi. Natijada ayol va erkakni bir-biridan farqlovchi va umumlashtiruvchi xususiyatlar tizimi shakllandi. Gender erkaklar va ayollar aynanligi va xulq-atvordagi tafovutni nazarda tutadi. [Islomov Sh. Qipchoq lahjasidagi iboralarning etnosotsiopragsmatik xususiyatlari. tadqiqot ishi]

Ma'lumki, sotsiologiya hamda psixologiya fanlarida gender tushunchasi "biologik jins" tushunchasidan farqlanuvchi ijtimoiy tushuncha hisoblanadi. Buning asosida jamiyatda erkak va ayollarga xos bo'lgan xususiyatlar negizida shakllangan "ijtimoiy jins" tushunchasi yotadi. Boshqacha aytganda, gender tadqiqotlarda uzoq vaqt davomida odamlar dunyoqarashida shakllangan jamiyat tomonidan qabul qilingan erkaklik va ayollik (muskullinost va feminizm)ga xos axloq me'yorlari tushuniladi. Ana shunday axloq me'yorlari ichida muloqot xulqi masalasi markaziy masalalardan biri bo'lganligi bois genderologik muammolarni lingvistik aspektda o'rganish zarurati tug'iladi va genderolingvistika ana shu zarurat asosida alohida bir soha sifatida paydo bo'ldi.

[Qurbonova M. Genderolingvistik tadqiqot yangi paradigma sifatida O'TA. 2014 43-bet]

Daniyalik tilshunos Otto Yespersen ESA e'tiborini erkaklar va ayollarning tildagi mavjud birliklardan foydalanishiga, ularning so'z qo'llashda o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga qaratdi. U o'z tadqiqotlarida ayollarning nutqiy vaziyatdan kelib chiqib

ko'proq hissiyotga berilishiga, shuning uchun evfemizmlardan ko'proq, ba'zan eng imkonsiz qolganda vulgarizmlardan foydalanishga majbur bo'lishga moyilligini ko'rsatib beradi

[Alimova B. Badiiy matnda "lisoniy shaxs" namoyon bo'lishining sotsiopragmatik talqini]

V.V.Potapov til va gender munosabatlari muammosini shuningdek ayol va erkak nutqini o'rganish borasida lingvistik tadqiqotlarni quyidagi asosiy yo'nalishlarga ajratish mumkin deb hisoblaydi:

-ayollar va erkaklarning idroki, ongidagi tilning fonetika,morfologiya, semantika va sintaksis kabi sathlari bo'yicha tafovutlarni aniqlash;

- ayol va erkak nutqining ijtimoiy genezisiga bo'lgan yondashuv, ya'ni jamiyatdagi ijtimoiy vazifalarning qayta taqsimlanish xususiyatlari bilan izohlanuvchi semantik tafovutlarni aniqlash;

- ayollar va erkaklar nutqining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, ayol va erkaklar tilini tadqiq qiluvchi lingvistik nazariyalarni ishlab chiqish;

- aniqlangan ko'rsatkchlarni kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan tushuntirib berish;

Bu yerda nafaqat tafovutlarning takrorlanish darajasini balki dunyo manzarasining turli jihatlari bilan aloqalarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

[Qurbonova M. Genderolingvistik tadqiq yangi paradigma sifatida O'TA. 2014 44- bet]

Yuqorida keltirilgan barcha fikr-mulohazalar genderologik izlanishlar natijasi bo'lib, ularda bildirilgan fikrlar ayollar va erkaklar nutqining o'ziga xos individualligi,etnik jihatdan farqlanishlari, mental qarashlari, kasb-hunar doirasidagi o'ziga xosliklari yoki dunyoqarashidagi farqli xususiyatlari, psixologiyasi, jamiyatdagi mavqeyi, yashash sharoiti, tili, yoshi, orzu-umidlari kabi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o'ziga xos o'xshash va farqli jihatlarga egaligini namoyon etadi.Har bir erkak va ayol nutqi yuqorida keltirilgan yo'nalishlar asosida turlicha farqlanishlarga ega bo'ladi.

Masalan, erkaklar nutqi alohida olinganda ham har bir erkak nutqida turlicha farqlanishlar mavjuddir. Erkaklar nutqi ixcham, sodda, emotsionallikdan holi bo'lgan holda yuzaga chiqadi. Asosan aniq faktlarga asoslangan ilmiy sifatga ham ega bo'ladi. Erkaklar nutqida asosan biznes, daromad topish, oilasini moddiy jihatdan ta'minlash, texnika, dehqonchilik, chorvachilik va boshqa turli yo'nalishlardagi fikr almashishlar yetakchilik qiladi. Erkaklar nutqida varvarizm, vulgarizm, tabu, kinoya, qochirim, o'xshatishlar kam holatlarda uchrab turadi. Erkaklarning yozma nutqi aniq faktlarga asoslangan va ayollarnikiga qaraganda mazmunlirog' hisoblanadi.

Ayollar nutqi esa erkaklar nutqidan tubdan farqlanadi. Ayollar nutqi katta hajmga ega, murakkab tuzilishli va eng asosiysi emotsionalligi bilan tafovutlanadi. Ayollar nutqida asosan qarindosh urug'chilik munosabatlari, ish joyidagi munosabatlar, oilaviy munosabatlar, moda, go'zallik, pazandachilik, kiyim-kechak bilan aloqador yo'nalishlar, uy yumushlari, mehmondorchilik bilan bog'liq bo'lgan va ko'plab shunga o'xshash holatlar bo'yicha ijobiy va salbiy bo'lgan nutqlar yuzaga keladi. Ayollar nutqida asosiy urg'u kinoya va mubolag'aga yo'naltiriladi. Ayollar nutqida ham kinoya, o'xshatish, qochirim, mubolag'a, varvarizm, vulgarizm, tabu kabi til unsurlarining o'rni beqiyosdir. Har bir ayolning nutqida u yoki bu element albatta o'zini namoyon etadi. Ayollar bir-biri bilan suhbatlashish orqali ruhan o'zlarini yanada tetik his qilishadi. Erkaklar esa asosan bir-biri bilan fikr almashish, tajriba orttirish maqsadida suhbatga kirishishadi.

Bu fikrlardan kelib chiqqan holda ayollar nutqi emotsionalligi bilan, erkaklar nutqi esa aniq faktlarga asoslanganligi bilan bir-biridan tubdan farqlanadi va biri ikkinchisini takrorlamaslik xususiyati mavjuddir.

Tilshunoslikda antroposentrik nazariyasi asosida ish ko'rish ko'plab fanlarning bir-biri bilan aloqadorligini yuzaga keltirdi. Jumladan gender lingvistika ham tilshunoslikning psixologiya bilan munosabati asosida yuzaga kelgan hisoblanadi. Gender lingvistika juda qiziqarli yo'nalishlardan biri hisoblanib, unda erkak va ayol nutqining o'ziga xos, takrorlanmas xususiyatlari tadqiq etiladi. Gender xususiyatlar faqat so'zlashuv nutqida, ilmiy, rasmiy, publisistik nutqlarda yuzaga kelib qolmaydi. Balki, badiiy uslub namunalari hisoblanmish ko'plab badiiy asar

namunalarida ham yorqin ifodalanadi. Yaratilgan asar xoh nazmiy yo'lda yozilgan to'rt misragina she'r bo'lsin, xoh nasriy yo'lda yozilgan ertak, hikoya, qissa yoki roman bo'lsin ularning hammasida gender jihatlar o'zini namoyon etadi.

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani xalqimiz sevib o'qiydigan, milliylikimiz aks etgan badiiy asarning yorqin namunasi. "O'tkan kunlar" asarida ham gender jihatlarni turli ko'rinishlarini kuzatishimiz mumkin. Asar qahramonlarining bir-biri bilan munosabatlari, ular o'rtasidagi turli vaziyatlar, qahramonlar o'rtasida yuzaga kelgan konflikt, kinoyali va istehzomus muloqot holatlarida gender xususiyatlarini ko'rishimiz mumkin.

"O'tkan kunlar" asaridan olingan quyidagi parchalar orqali gender xususiyatlar qay tarzda ifodalanganligini kuzatamiz.

Ikkinchi bo'limda berilgan "Ota-ona orzusi" bobidan quyidagi personajlar nutqini tahlil qilamiz.

O'zbek oyim uncha-muncha to'yu azalarga "kavshim ko'chada qolg'an emas" deb bormas edi. Shuning uchun xotinlar o'z toylarini O'zbek oyim ishtiroki bilan o'tkazib olsalar o'zlarini shaharning eng baxtlik xotinlaridan sanab "manim to'yimni bek oyim o'z qo'llari bilan o'tkazdilar degan jumlaning majlislarda iftixor o'rnida so'zlab yurar edilar.

Ushbu keltirilgan parcha Otabekning onasi O'zbek oyim nutqidan olingan bo'lib, unda ayollarga xos bo'lgan gender jihatlarni ko'rishimiz mumkin. O'zbekoyim o'zini uncha-muncha ayollardan ko'ra yuqori pog'onalarda ko'ruvchi ayol bo'lgan. Buni o'z nutqida foydalangan kavshim ko'chada qolg'an emas maqolidan anglash qiyin emas. Boshqa ayollar uchun esa O'zbekoyimni o'zlarining to'y-ma'rakalarida ishtiroki katta obro'ni bildirgan. Bunday holatni faqat ayollar psixologiyasida, xarakteridagina ko'rishimiz mumkin. Erkaklarni esa bunday mavzularda gaplashish, maqtanish holatlari deyarli qiziqitirmaydi.

Quyida yana bir parchada O'zbekoyimga va jamiki o'zbek ayollarga xos bo'lgan gender xususiyat namoyon bo'ladi.

Ul o'z uyida o'lturg'onida ham ustidagi atlas ko'ynak bilan adras mursakni, oq shohi dakana bilan qahrabo tasbihni qo'ymay, qish kunlari tanchadan par yostiqa

suyalib, yoz kunlari ayvonning to'riga yaslanib Hasanalining xotini bo'lg'an Oybodoqqa, cho'ri qiz Hanifaga xamirni achitmaslikni, palovni qirmoch oldirmaslikni tanbihlabgina o'lturar edi.

Quyidagi parcha orqali O'zbekoyim timsolida o'zbek ayollarga xos bo'lgan kiyinish madaniyatiga jiddiy e'tibor berish, asosan uy yumushlari to'g'risida gaplashish holatini ko'rishimiz mumkin. Bu gender jihatlar ham asosan ayollar nutqidagi yetakchi mavzulardan sanaladi. Har bir ayol o'z nutqi davomida bu narsalarga alohida urg'u berib gapiradi. Erkaklarda esa bu xususiyat deyarli uchramaydi. Erkak kishilar uchun suhbatdoshning egnidagi kiyimi yetakchi ahamiyat kasb etmaydi. Bundan tashqari erkaklar nutqida ayollarga xos bo'lgan uy yumushlari haqida gaplashish holatlari uchramaydi. Bu parchadagi nutq ayolalrning gender jihatlarini yorqin ochib berishga xizmat qiladi.

Quyida Otabekning otasi bo'lmish Yusufbek hoji nutqi misolida esa erkaklarga xos gender xususiyatlar yorqin o'z ifodasini topganligini ko'rish mumkin.

Yusufbek hojining qiziq bir tabiati bor: xotin bilangina emas, umuman uy ichisi bilan har qanday masala ustida bo'lsa bo'lsin uzoq so'zlashib o'lturmaydir. Otabekmi, onasini, Hasanalimi ishqilib uy ichidan birartasining so'zlari va yo kengashlari bo'lsa kelib hojining yuziga qaramasdan so'zlab beradilar, maqsad aytib bitkandan so'ng sekingina ko'tarilib uning yuziga qaraydilar. Hoji bir necha vaqt so'zlag'uchini o'z og'ziga tikiltirib o'lturg'andan so'ng, agar ma'qul tushsa "xo'b" deydir, noma'qul bo'lsa "durust emas" deydir va juda ham o'ziga noma'qul gap bo'lsa bir iljayib qo'yish bilan kifoyalani, bundan boshqa so'z aytmaydir va aytsa ham uch-to'rt kalimadan nariga oshmasdir.

Ushbu parchada yuqorida gender farqlanishlarda erkaklar nutqi sodda, ravon, kam hajmli degan fikrlarga ushbu misol yorqin dalil bo'la oladi. Yusufbek hojining kam gapidan ham uy ichidagilari nima demoqchi ekanliklarini tushunadilar. Bu kam gapirish xususiyati so'z boyligi bilan emas balki, Yusufbek hojining aqlli shaxsligidan, uzoqni ko'zlab ish tutishidan darak beradi. Ayollardan farqli o'laroq erkaklar o'z nutqlarini keng tarzda emotsiyalarga boy holda ifodalashdan kora, shu kam

so'z bilan anig' faktlarga asoslangan nutq orqali suhbatdoshiga o'z fikrlarini ifodalashni afzal ko'rishadi. Bu ham erkaklarga xos gender xususiyatlaridan sanaladi.

Tilshunoslikda gender munosabatlar keng qamrovli tushunchalardan bo'lib, unda erkak va ayollarning o'ziga xos nutq shakllari o'rganiladi. Har bir erkak yoki ayol nutqida uchraydigan gender xususiyatlar betakrordir. Gender xususiyatlar ifodasini oddiy so'zlashuvda emas balki badiiy asarlardagi personajlar nutqida ham kuzatish mumkin. Badiiy asarda ifodalangan gender xususiyatlar personajlar xarakteri, holati, ijtimoiy kelib chiqishi, kasb-kori, millati, mental qarashlari va shunga o'xshash ko'plab xususiyatlari haqida retsepiyentga badiiy asarni yorqin ifodalanishi uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romani
2. Alimov B. Badiiy matnda "lisoniy shaxs" namoyon bo'lishining sotsiopragmatik talqini
3. Islomov Sh. Qipchoq lahjasidagi iboralarning etnosotsiopragmatik xususiyatlari
4. Qurbonova M. Genderolingvistik tadqiq yangi paradigma sifatida

**INGLIZ TILI FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY METODLARDAN
FOYDALANISH**

Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani 15-maktab ingliz tili fani o'qituvchisi

Askarova Nigora Yaxshiboyevna

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tili fanini o'qitishda zamonaviy metodlardan foydalanish, ingliz tili o'qitishning maqsad va vazifalari, ingliz tili o'qitish metodikasining lingvistik asoslari, ingliz tili o'quv fanining xususiyatlari haqida to'liq bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ingliz tili, o'qitish metodikasi, lingvistik asos, psixolingvistik asos.

Kirish:

Bugungi kunda xorijiy tillarni bilish ko'nikmasi professional ta'limning ajralmas qismlaridan biri bo'lib bormoqda. Turli sohalardagi mutaxassislarda chet ellik hamkorlar bilan hamkorlik qilish ko'rsatkichi yuqori bo'lganligi sababli, ularda til o'rganishga bo'lgan talab yuqoridir. Zamonaviy jamiyatda chet tillari kasbiy ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda.

Bunday bilimlarni insonlar dastlab maktab, kollej, litsey, keyinchalik institutlarda, o'quv kurslarida yoki mustaqil ravishda xorijiy tilni o'rganishga yordam beruvchi asosiy ma'lumot to'plamlari bilan tanishgan holda o'rganadilar. Bugungi kunda turli darajadagi til bilimiga ega kishilar uchun o'quv materiallarining katta to'plamlari mavjud. Ushbu maqsadga yetishishda muvaffaqiyatga erishish, o'qituvchilarning amaliy uslublari va malakasiga bog'liq.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Ma'lumki, ingliz tili tabiiy sharoitda muvaffaqiyatli o'zlashtiriladi. Geografik jihatdan olisda joylashgan va til sohibi bilan muloqatda bo'lish imkoniyati mavjud bo'lmagan ta'lim sharoitidagi ingliz tili o'rganish jarayonida amaliy maqsadga erishish murakkablashadi. Aynan shu vaziyat ingliz tili o'quv predmetini o'qitishda qator qiyinchiliklarga sabab bo'ladi. Shu sababdan o'quv jarayonini tabiiy muhitga

yaqitlashtirish, darslarda tabiiy nutq vaziyatlarini yaratish yuzasidan izlanishlar olib boorish muhim ahamiyat kasb etadi.

Har qanday ta'limning sifati va samaradorligi maqsadning belgilanishidagi aniqlik darajasiga bog'liq. Ingliz tili o'qitishda amaliy (ustuvor), umumta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar e'tirof etilgan. Mamlakatimizda ta'limning barcha bosqichlarida ingliz tili o'qitishning asosiy maqsadi o'rganuvchilarning ko'p madaniyatli dunyoda kundalik, ilmiy va kasbga oid sohalarda faoliyat olib borishi uchun ingliz tilida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdan iborat.

Rivojlangan demokratik davlatlarda to'plangan tajribalar va ayni paytda shiddat bilan o'zgarib borayotgan hozirgi zamon talablaridan kelib chiqib, mamlakatimizda ingliz tili kommunikativ faoliyat ko'rsatish, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyani egallashga mo'ljallangan integrativ yondashuv asosida o'rgatiladi.

Axborot texnologiyalari va zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanish qobiliyati yangi materiallarni tezkor tushunishga yordam beradi.¹ Turli usullarni birlashtirib o'qituvchi muayyan ta'lim dasturlarini yechishga qodir bo'ladi. Shu munosabat bilan o'qituvchilar va talabalar xorijiy tillarni o'qitishning zamonaviy usullari bilan tanishishlari kerak.

Natijada maqsadlariga erishish uchun eng samarali usullarni tanlay bilish ko'nikmalari shakllanadi. Bunda o'qitish va o'rganishning bir necha metodlaridan foydalanish samarali natija beradi. O'qitish kichik bosqichlarda amalga oshiriladi va o'quvchining mavjud bilim tizimiga asoslanadi.

Natijalar:

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng, chet tillarini o'rgatishga qiziqish oshdi va yoshlar uchun ko'plab imkoniyatlar yaratib berildi. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov aytganlaridek, "Hozirgi paytda xorijiy tillarni o'rgatishga yurtimizda katta ahamiyat berilmoqda. Bu ham albatta, bejiz emas.

Til o'zlashtirish jaryoni ongli va beixtiyor harakatlar umumlashmasida kechishi aniq, lekin bu harakatlarni ta'minlovchi mexanizmlarning «ishga tushishi» til o'rganishga qanday sharoitda, necha yoshda kirishilayotgani bilan bog'liq.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda ona tilidagi nutq va fikrlash jarayonlari o'ta tez rivojlanayotgan bo'ladi, o'z navbatida mexanik xotira o'rnini so'z mantiq xotirasi, taqqoslash, qiyoslash, analogiya, tasniflash, umumlashtirish egallagan bo'ladi.

Agar shu davrda ingliz tili taqlid qilish va yod olish asosida o'qitilsa bu mexanik xotirani rivojlantiradi va oqibat natijada ona tilida nutq rivojlanishini to'g'ri qolishiga sabab bo'ladi. Bu o'z navbatida nutq va tafakkur rivojlanishini, fikr shakllantirish va ifodalashni ham tormozlanib qolishiga olib keladi.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarga turli xalqlarning ananalari tanishtiriladi, ularga tili o'rganilayotgan mamlakatdagi axloq-odob qoidalari, marosimlari va bayramlarini anglash o'rgatiladi. O'qituvchi ushbu yondashuvlardan foydalanib ayni yoshdagi ingliz tili sohiblarining kundalik turmushda sodir bo'ladigan voqealar va hodisalarni aks ettiruvchi leksika, matnlar, foto va videomateriallarni tanlaydi.

Muhokama:

Bugun jahon hamjamiyati o'ziga munosib o'rin egallashga intilayotgan mamlakatlarimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o'z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo'qdir".

Tillararo nazariyaga muvofiq ingliz tili o'rganish jarayoniga ta'sir etuvchi barcha omillar hisobga olinishi lozim. Bu omillar ingliz tili o'rganuvchining yoshga oid (psixologik va bilish faolligi) xususiyatlari, ta'lim mazmuni va maqsadi hamda ularga muvofiq ishlab chiqilgan ta'lim vositalaridan iboratdir.

Mazkur nazariyaga muvofiq ingliz tili o'rganish jarayonida o'quvchi til tajribasiga tayanib ingliz tilidagi kommunikatsiyaning yangi lisoniy tizimi «aralash/tillararo kod»ni shakllantiradi. Ya'ni ona tili tajribasi ikkinchi tilni o'rganishda, so'ngra ularning ikkovi ingliz tilini egallashda (tillararo transpozitsiya va interferensiya) ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababdan, darslik va dasturlar tuzishda tillararo interferensiya va o'quvchining til tajribasi hisobga olinadi, ta'lim berishga mo'ljallangan qoidalar (oddiy nazariy bilimlar) amaliy ko'nikma va malakalarning egallanishini tezlatish va soddalashtirish maqsadlariga bo'ysundiriladi. Ya'ni ayrim zaruriy qoidalar yoki

nazariyalarning elementlari ingliz tili o'rganish jarayonini tezlashtirish va osonlashtirish maqsadida bayon etiladi.

Xulosa:

O'quvchining ingliz tilidagi nutqini rivojlantirishda fikr ifodalashning ingliz tilidagi, ya'ni ona tilida fikr ifodalash usuli bilan qiyoslanadigan muqobil usuli shakllantirilishi lozim. Buning uchun nutq namunalarini o'rgatish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarni ingliz tilda fikr ifodalash usullari bilan tanishtirish tavsiya etiladi. Chunki nutq namunalarining boy repertuari o'quvchilarning pragmatik kompetensiyasini rivojlantirishda va hali shakllanmagan grammatik ko'nikmalar o'rnini qoplashda muhim ahamiyatga ega. Bunda tildagi alohida birliklar emas, balki shu birliklarni o'z ichiga olgan yaxlit modellar yoki qurilma (konstruksiya)lar taqqoslanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. M. Xoldorova, N. Fayziyeva, F. Rixsittilayeva. "Chet tilini o'qitishda yordamchi vositalardan foydalanish". Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU.
2. Bekmuratova U. B. "Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" Toshkent — 2012.
3. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun ingliz tili o'quv dasturi. Tuzuvchilar: J.J.Jalolov, M.T.Irisqulov. – Xalq ta'limi. – №4 – Toshkent, 2013.
4. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi: chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. – T.: O'qituvchi, 2012.

LIPIDLAR

Ubaydullayeva Mumtozbeqim Baxshillo qizi

Buxoro Muhandislik – texnologiya instituti K va OOT fakulteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Lipidlar bilan umumiy tanishish, yog‘lar va moylar, to‘yingan va to‘yinmagan yog‘lar, triglitseridlar (triglitserollar), fosfolipidlar va steroidlarni yaqindan ko‘rib chiqish.

Kalit so‘zlar: Yog‘lar va moylar, to‘yingan va to‘yinmagan yog‘ kislotalari, trans yog‘lar, omega yog‘ kislotalari, mumlar, fosfolipidlar, steroidlar.

Yog‘lar va moylar

Yog‘ ikki qismdan iborat: glitserin asosi va uchta yog‘ kislotalari dumchasi. Glitserin uchta gidroksil (OH) guruhi bo‘lgan kichik organik molekuladir, yog‘ kislotalari bo‘lsa karboksil guruhiga birikkan uzun uglevdorod zanjiridan iborat. Odatda yog‘ kislotalari 12-18 ta ugleroddan tarkib topadi, ammo ba‘zilarida bor-yo‘g‘i 4 ta yoki 36 tagacha uglerod bo‘lishi mumkin.

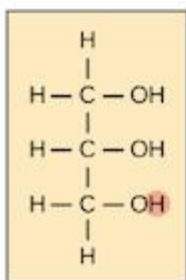
Turli yog‘lar **yod soni** va **gidrolizlanish soni** deb ataladigan doimiylar bilan ham xarakterlanadi.

Yod soni moyning to‘yinmaganlik ko‘rsatkichi bo‘lib, 100g moyga birikkan yodning grammlar miqdori bilan ifodalanadi. Bu usul bilan yog‘ molekulasidagi qo‘shbog‘lar soni aniqlanadi.

Gidrolizlanish soni deb bir gramm yog‘ning glitserin va sovunga parchalanishi uchun sarflangan kaliy gidroksidning milligrammdagi miqdoriga aytiladi

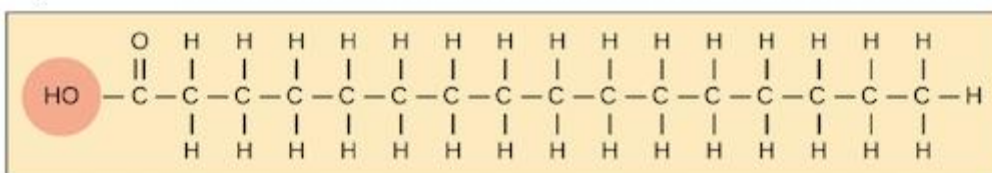
Yog‘ molekulasini hosil qilish uchun glitserin asosidagi gidroksil guruhlar [degidratlanish reaksiyasi](#) natijasida yog‘ kislotalarining karboksil guruhlari bilan reaksiyaga kirishadi. Bu esa uchta dumchali yog‘ kislotalari molekulasini glitserin asosiga murakkab efir bog‘lari (karbonil yoki $C = O$ guruhi yonida kislorod atomi joylashgan bog‘lar) orqali bog‘laydi. Triglitseridlar uchta bir xil yoki uchta har xil va turli uzunlikdagi yog‘ kislotalari dumchalaridan tuzilgan bo‘lishi mumkin.

Glitserol

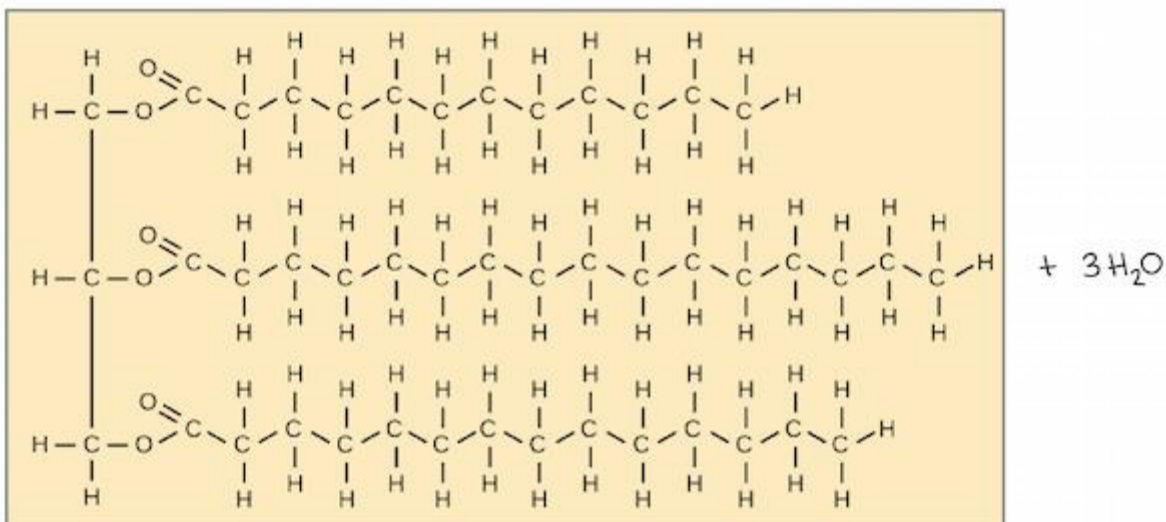
+

Yog' kislotasi

(Bu uchta modda turlicha strukturaga ega bo'lishi mumkin)

Triatsilglitserol

Glitserin asosi va uchta yog' kislotasi zanjiridan iborat triatsilglitserin molekulasi sintezi, suvning uchta molekulasi ajralib chiqishi.

To'yingan va to'yinmagan yog' kislotalari

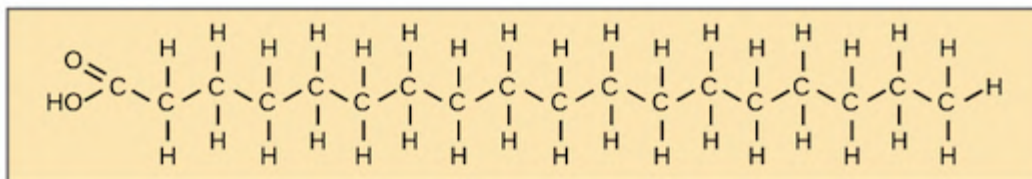
Uglevodorod zanjiridagi qo'shni uglerodlar faqatgina oddiy bog'larni hosil qilgan bo'lsa, yog' deb aytiladi. (Yog' kislotalari vodorodga to'yinadi, to'yingan kislotasi yog'da iloji boricha ko'proq vodorod atomlari uglerod skeletiga birikadi.)

Uglevodorod zanjirida qo‘shbog‘ bo‘lsa, yog‘ kislotasi to‘yinmagan hisoblanadi, chunki endi unda vodorodlar soni kam bo‘ladi. Yog‘ kislotasida faqat bitta qo‘shbog‘ bo‘lsa, u mono-to‘yinmagan, bir nechta qo‘shbog‘ bo‘lganda esa u poli-to‘yinmagan deyiladi.

To‘yinmagan yog‘ kislotalaridagi qo‘shbog‘lar boshqa turdagi qo‘shbog‘lar singari *sis* yoki *trans* konfiguratsiyasida mavjud bo‘lishi mumkin. *Sis* konfiguratsiyasida bog‘ hosil qilgan ikkita vodorod bir tomonda, *trans konfiguratsiyada* esa qarama-qarshi tomonda joylashadi. *Sis* qo‘shbog‘ yog‘ kislotasida burchakli strukturani hosil qiladi va bu yog‘lar uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan xususiyatdir.

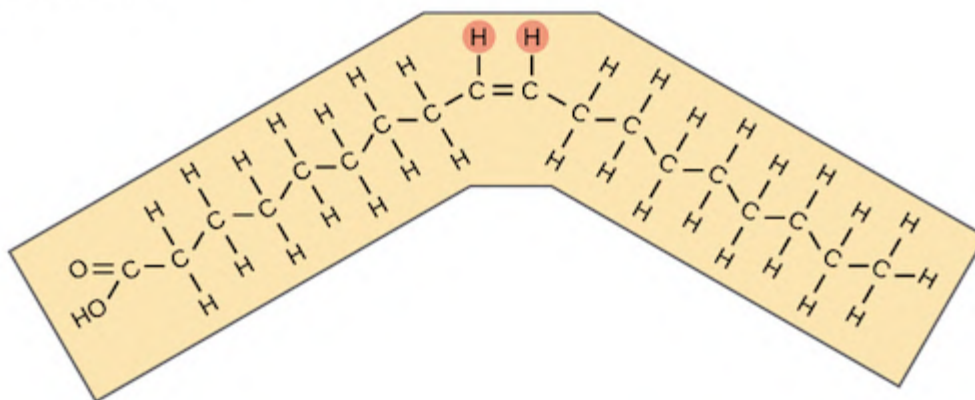
To‘yingan yog‘ kislotasi

Stearin kislotasi

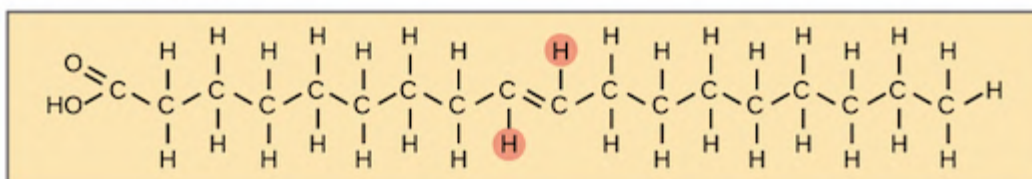

To‘yinmagan yog‘ kislotalari

Sis – olein kislotasi

Trans – olein kislotasi

To‘yingan yog‘ kislotasiga misol: stearin kislotasi (to‘g‘ri zanjir). To‘yinmagan yog‘ kislotasiga misol: *sis* olein kislotasi (*sis* qo‘shbog‘, burchaksimon zanjir), *trans* olein kislotasi (*trans* qo‘shbog‘, to‘g‘ri zanjir).

To'yingan yog' kislotalari dumchalari to'g'ri chiziq shaklida bo'ladi, shuning uchun to'yingan dumchali yog' molekulalari bir-biriga zich joylashadi. Ushbu zich joylashish xona haroratida (nisbatan yuqori erish haroratiga ega bo'lganda) yog'lar qattiq bo'lishini ta'minlaydi.

Sis-to'yinmagan yog' kislotasi dumchalari o'zining sis qo'shbog'i sababli burchakli strukturani hosil qiladi va bu bir yoki undan ko'proq sis-to'yinmagan yog' kislotasi dumchalarining zich joylashuvini qiyinlashtiradi. Shunday qilib, to'yinmagan dumchali yog'lar – biz biladigan o'simlik moylari xona haroratida (nisbatan past erish haroratida) suyuqlik ko'rinishida bo'ladi

Transyog'lar

Trans yog'lar aslida tabiatda juda kam uchraydi, ammo qisman gidrirlash yo'li bilan sanoat jarayonlarida osongina ishlab chiqariladi.

Ushbu jarayonda vodorod gazi (asosan sis-to'yinmagan yog'laridan tarkib topgan) moylardan o'tkaziladi va qo'shbog'larning ba'zilarini oddiy bog'larga aylantiradi. Qisman gidrirlashdan maqsad yog'larga xona haroratida qattiq holda bo'lish kabi to'yingan yog'larga xos ba'zi xossalarni berishdir, ammo kutilmagan tarzda sis qo'shbog'larining ba'zilarini o'z konfiguratsiyasini o'zgartirib, *trans* qo'shbog'ga aylanadi. *Trans*-to'yinmagan yog' kislotalari yanada zichroq joylashadi va xona haroratida ham qattiq bo'ladi. Misol uchun, margarinning ayrim turlari katta miqdorda *trans* yog'lardan tarkib topgan.

Qisman gidrirlash va *trans* yog'lar sariyog' sifat mahsulotlarni arzon narxlarda ishlab chiqarishning oson yo'li bo'lib ko'rinishi mumkin. Afsuski, *trans* yog'lar inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatar ekan. *Trans* yog'lar va yurak qon-tomir kasalliklari o'rtasida kuchli bog'liqlik sababli AQSH oziq-ovqat va dori administratsiyasi (FDA – US Food and Drug Administration) yaqindagina oziq-ovqatlar tarkibida *trans* yog'lar bo'lishiga nisbatan taqiq qo'ydi. Kompaniya va firmalarga o'z mahsulotlari tarkibidan *trans* yog'larni chiqarib tashlash uchun 3 yillik muhlat berildi.

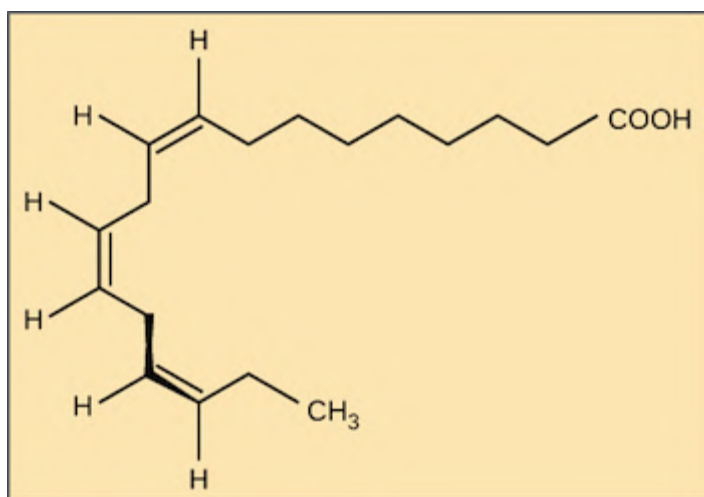
Omega yog' kislotalari

Yog' kislotalarining yana bir sinfi omega-3 va omega-6 yog' kislotalari hisoblanadi. Omega-3 va omega-6 yog' kislotalarining uch xil turi mavjud, ammo

bularning barchasi ikkita muhim shakldan hosil bo‘ladi: linolen kislotalari omega-6 uchun va alfa-linolen kislotalari omega-3 uchun.

Inson tanasi bu molekulalar (va ularning hosilalari)ga muhtoj, ammo alfa linolen kislotalarini ham, linolen kislotalarini ham sintezlay olmaydi. Shunga ko‘ra alfa-linolen kislotalari va linolen kislotalari muhim yog‘ kislotalari sifatida tasniflanadi va ratsionimizdan o‘rin olishi juda muhim. Losos kabi ba‘zi baliq turlari, chia va zig‘ir donlari omega-3 yog‘ kislotalarining manbaidir.

Omega-3 va omega-6 yog‘ kislotalari kamida ikkita *sis*-to‘yinmagan bog‘lardan iborat bo‘ladi. Quyida ko‘rsatilgan alfa-linolen kislotalari biroz egri shakl hosil qilgan. Alfa-linolen kislotalari qo‘shimcha qo‘shbog‘larning hosil bo‘lishidan 6 ta *sis*-to‘yinmagan qo‘shbog‘ va yarim aylana shaklini hosil qilgan omega-3 – dokozageksaen kislotalariga misol bo‘ladi.

Rasmda alfa-linolen kislotalari va uning uchta *sis* qo‘shbog‘i yarim aylana shaklini hosil qilgani ko‘rsatilgan.

Omega-3 va omega-6 yog‘ kislotalari tanada bir qancha vazifalarni bajaradi. Ular bir qator muhim signal uzatuvchi molekulalar, shuningdek, yallig‘lanish va kayfiyatni boshqaruvchi molekulalarni sintezlash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, omega-3 yog‘ kislotalari yurak xurujida to‘satdan o‘lim xavfini hamda qondagi triglitseridlar miqdorini kamaytiradi, qonbosimni tushiradi va tromblar (qon laxtalari) paydo bo‘lishining oldini oladi.

Yog'larning ahamiyati

Yog'lar juda zararli deb aytiladi va bu to'g'ri. Chunki juda ko'p miqdorda qovurilgan va boshqa "yog'li" taomlarni tanovul qilish ortiqcha vazn paydo bo'lishiga va sog'lig'imiz bilan bog'liq muammolarga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, yog'lar tana uchun kerakli va bir qancha muhim vazifalarni ham bajaradi.

Misol uchun, bir qancha vitaminlar yog'da eruvchandir, ya'ni bu vitaminlar tanada yaxshi so'rilishi uchun yog' molekulalari bilan bog'lanadi. Shuningdek, yog'lar energiyani uzoq vaqt mobaynida saqlab beradi, ular uglevodlarga nisbatan ikki baravar ko'proq energiya saqlaydi, shu bilan birga, tana uchun izolyatsiyani ham ta'minlaydi.

Mumlar

Mumlar – lipidlarning yana bir biologik jihatdan muhim bo'lgan turi. Ba'zi suv qushlarining patlari va ayrim o'simliklarning barglari mum bilan qoplangan bo'lib, uning gidrofob (suv o'tkazmaydigan) xossalari suvni so'rib olish yoki suvda ivib qolishning oldini oladi. Shuning uchun ko'plab o'simliklarning barglarida suv tomchi bo'lib qoladi va yomg'ir yog'ayotgan paytda ham ayrim qushlar ivib ketmaydi.

Struktura jihatidan mumlar odatda murakkab efir bog'lari orqali spirtlarga bog'langan uzun yog' kislotalari zanjirlarini o'z ichiga oladi, o'simliklarda hosil bo'lgan mumlar ko'pincha oddiy uglevodorodlar bilan ham yaxshi aralashadi.

Fosfolipidlar

Hujayra ichidagi suyuq shilimshiq modda (sitozol)ni nima himoyalab turadi? Hujayralar plazmatik membrana bilan qoplangan bo'lib, u hujayraning ichki muhiti va atrofdagi muhitdan to'siq bo'lib xizmat qiladi.

Fosfolipidlar deb nomlanuvchi lipidlar plazmatik membrananing asosiy komponenti hisoblanadi. Yog'lar kabi ular ham odatda glitserin asosiga birikkan yog' kislotalari zanjirlaridan iborat. Fosfolipidlarda odatda ikkita yog' kislotasi dumchalari bor va glitserin asosining uchinchi uglerodini modifikatsiyalangan fosfat guruhi egallagan. Turli xil fosfolipidlar fosfat guruhida har xil modifikatorlarga ega, xolin (azotli saqlovchi birikma) va serin (aminokislota) bularga umumiy misol bo'ladi. Modifikatorlar fosfolipidlarga turli xossa va funksiyalarni beradi.

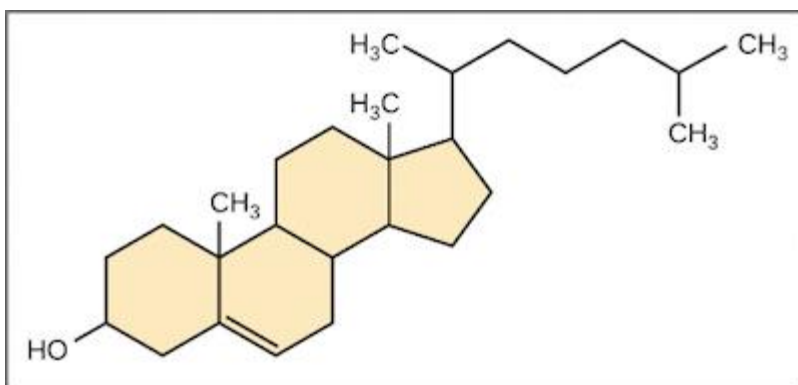
Fosfolipid strukturasi: yogʻ kislotasining gidrofob dumlari va gidrofil boshchasi (murakkab efir bogʻlari, glitserin asosi, fosfat guruhi va fosfat guruhiga birlashtirilgan R guruhni oʻz ichiga oladi) koʻrsatilgan. Ikki qavat boʻylab tizilgan fosfolipidlardan iborat qoʻshqavatli membrana, yogʻ kislota boshchasi tashqi tomonga yuzlangan, yogʻ kislota dumi esa oʻrtada joylashgan.

Fosfolipid – amfipat molekula, yaʼni unda gidrofob va gidrofil qismlar mavjuddir. Yogʻ kislota zanjirlari gidrofob boʻlib, suv bilan aralashmaydi, fosfat saqlovchi guruh esa (oʻzidagi zaryad tufayli) gidrofil va suv bilan taʼsirlashadi. Membranada fosfolipidlar qoʻshqavatli strukturani hosil qiladi, ularning fosfat boshchalari suvga yuzlanadi va dumchalari ichki tomonga yoʻnaladi. Bunday joylashuv gidrofob dumchalarga suv tegishining oldini olib, uni past energiyali va barqaror tartibga aylantiradi.

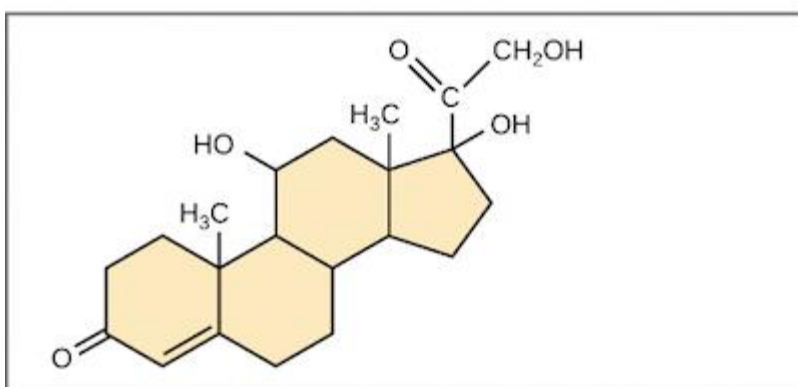
Agar bir tomchi fosfolipid suvga tomizilsa, u oʻz-oʻzidan mitsella deb nomlanuvchi shar shaklidagi strukturani hosil qilishi mumkin, undagi gidrofil fosfat boshchalari tashqi tomonga yuzlanadi, yogʻ kislotalari esa ichki yuzada qoladi. Mitsellaning hosil boʻlishi energetik jihatdan afzaldir, chunki u gidrofob yogʻ kislota dumchalarini berkitib, gidrofil fosfat boshchalarining atrofdagi suv bilan oʻzaro taʼsirlanishiga imkon beradi.

Steroidlar

Steroidlar lipid molekulalarning yana bir sinfidir. Steroidlar toʻrtta halqaning birlashtirishidan hosil boʻlgan strukturani namoyon qiladi. Struktura jihatidan ular boshqa lipidlarga oʻxshamas-da, ular suvda eruvchan boʻlmagani va gidrofobligi sababli lipidlar turkumiga kiritiladi. Barcha steroidlarda toʻrtta bir-biriga bogʻlangan uglerod halqalari mavjud va ularning koʻpchiligida, jumladan, xolesterinda ham kaltagina dumcha bor. Shuningdek, koʻpgina steroidlar quyida xolesterin misolida koʻrsatilganidek, OH funksional guruhiga ega; bunday steroidlar spirtlar sifatida ham turkumlanadi va shuning uchun sterollar deb nomlanadi.

Xolesterol

Kortizol

Steroidlarga misol: xolesterin va kortizol. Har ikkida ham to‘rtta birlashgan uglevodorod halqalari mavjud.

Xolesterin eng ko‘p uchrovchi steroid bo‘lib, asosan jigarda sintezlanadi va ko‘pgina steroid gormonlar uchun boshlang‘ich asos hisoblanadi. Bularga jinsiy bezlar (urug‘don va tuxumdon)da ajralib chiqadigan jinsiy gormonlar – testosteron va estradiol kiradi. Xolesterin tanadagi boshqa muhim molekulalar, jumladan, D vitamini va safro kislotalari uchun boshlang‘ich modda sifatida ham xizmat qiladi, bu esa oziq-ovqatlardagi yog‘larni hazm qilish va tanada so‘rilishiga yordam beradi. Shuningdek, u hujayra membranalarining asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, ularning oquvchanligi va dinamikasini o‘zgartiradi.

Albatta, xolesterin qon tarkibida ham uchraydi va qondagi xolesterin darajasi haqida biz shifokorlardan yoki yangilik xabarlarida ham tez-tez eshitib turamiz. Qondagi xolesterin yurak-qontomir tizimiga (o‘zining yuqori zichligida) himoyalovchi ta’sir ko‘rsatishi ham, (o‘zining past zichligida) salbiy ta’sir ko‘rsatishi ham mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umumiy biologiya.
2. Masharipov, Tirkashev.
3. Peluso, M. R. (n.d.). How are lipids stored in the body. In *Healthy eating*.
4. Saturated fat. (2015, June 13). Retrieved July 24, 2015 from.
5. Essential fatty acid. (2016, May 26). Retrieved May 30, 2016 from
6. Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Essential_fatty_acid.

**АМИР ТЕМУР ДИПЛОМАТИЯСИНИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ
ВА УНИНГ ҲАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАРДАГИ МОХИЯТИ**

Абдуллаева Дилрабохон Зумратбековна

*Андижон вилояти Олтинкўл тумани 12-умумтаълим мактаби
тарих фанлари ўқитувчиси, АДУ мустақил илмий тадқиқотчиси*

Аннотация

Мақолада ўзбек ҳалқи дипломатияси тарихининг Амир Темур даври мисолида ўрганишга этибор қаратилиб, буюк саркарда томонидан олиб борилган дипломатик фаолиятнинг асосий тамойиллари, устивор жихатлари ва ўша давр ҳалқаро муносабатларидаги мохияти тарихий манбалар асосида ёритилган.

Калит сўзлар: Амир Темур, элчи, элчилик, дипломатия, дипломатик тамойиллар, ташқи сиёсат, ҳалқаро муносабатлар, Темур тузуклари.

Янги тараққиёт босичига кўтарилиб, ривожланиб ва такомиллашиб бораётган ҳар бир давлатнинг жаҳон майдонидаги мавқеи унинг дипломатик муносабатларидаги нуфузига боғлиқ ҳисобланади. Сўнги йилларда учунчи уйғониш даври ислоҳатларини амалга ошираётган Янги Ўзбекистонни ташқи сиёсатининг бугунги кундаги ҳолати ўзбек дипломатияси тарихи билан боғлилиги шубҳасиздир. Буюк саркарда Амир Темурнинг таржимаи ҳоли, ҳарбий юришлари ва маҳорати, бунёдкорлик ишлари, давлат сиёсати билан бир қаторда унинг ўз даврида олиб борган дипломатик фаолияти, ташқи сиёсатдаги мавқе, дипломатик тамойиллари ҳалқаро муносабатларда муҳим аҳамиятга эга.

Амир Темур дипломатиясининг асосий тамойиллари ҳалқаро муносабатлар ва ҳалқаро ҳуқуқ принципларига тўла мос тушишини далиллар ва тадиқотлар исботлайди. А.Темур элси ва элчилик даҳлсизлиги тамойилига қаттиқ амал қилади ва ўз мулоотдошларидан ҳам шуни талаб этади. “Элчига ўлим йўқ” шиори унинг асосий матлаби бўлиб қолади[1].

Миср султони Носир Фаригининг ҳақоратомуз мактубини келтирган ва ўз исмининг маъносини билмаган элчи Байсақа нисбатан Амир Темур “.. агарда подшоҳларнинг элчиларга озор етказмаслик одатлари бўлмаса эди, албатта мен сенинг ҳаққингга муносиб иш қилардим ва ўзингга лойиқ бўлган аҳволга сени етказар эдим” деб муносабат билдиради. 1370 йили Юсуф Сўфий ҳузурига юборилган элчиси қамаб қўйилганлигини эшитган Темур Хоразм шоҳига “Подшоҳлар удумию яхшилар иши, наҳот шуни билмас ул зукко киши, Элчига ўлим йўқ, қамаб ҳам бўлмас, буни инкор қилган хирадманд эмас” деб шеърӣ тарзда мактуб йўллайди.

Амир Темур тасарруфига олинган мулкларда нафақат элчилар ҳаёти, балки уларнинг моли, от-улови, анжом-ашёлари ҳам даҳлсиз ҳисобланган. Элчиларнинг бирор нарсаси йўқолса ўша жой маъмурлари тавон тўлашлари лозим бўлган. Сарҳадларда элчилик ва чопарлик фаолиятларининг тез ва беҳалал амалга ошувини таъминлаш учун кенг имкониятлар ва воситалар яратилган. Ўзга подшоҳлик элчиларига харажатлар учун махсус маблаҳ – алуфа инъом этишларини амр қилган. Холисона фикр қилганда ўша даврда дипломатик найранглар авж олган Европа, Шарқ ва бошқа, дунёнинг ҳеч бир давлатларида элчиларга нисбатан бундай эъзозу эътибор қаратилмаган[3].

Темур дипломатиясининг бошқа бир тамойили тузилган битимга ва аҳдга вафо илиш, унинг шартларига риоя этиш бўлиб, у қайси ҳукумдор билан битим тузса ёки сулҳ сафога борса унга матонат билан содиқ қолган. Бу тамойил ижросини Темур фаолиятининг турли даврларида кўриш мумкин, хусусан Амир Хусайн билан “ҳаёт ва мамотда бир жону тан бўлиб, то қиёмат кунигача жабру зулмга қарши бир-биримизга қалқон бўлишга аҳд қиламиз” деб тузилган битимга, Хусайн томонидан бир неча бор бузилган бўлсада Амир Темур аҳдига садоқатда бўлганлигини тарих манбалари исботлайди. Бу каби садоқат тамойили унинг Тўхтамишхон билан бўлган муносабатларида ҳам яққол кўринади. Кўрсувдан ўтиб, Тўхтамишга юзма-юз келган Амир Темур ўз аскарларига “Тўхтамиш подшоҳ билан ўртамизда аҳду паймонимиз бор, биз бу аҳдимизга

вафо қилмоқдамиз, агар лашкар уники эканлигини билсангиз, жангдан қўл тортиб, ортингизга қайтинглар” деб буйруқ беради[10].

Буюк Саркарда дипломатиясининг кейинги энг муҳим тамойили хушмуомалалик, мулоқотдошга назокат ва лутфда бўлишдир. У дунёнинг турли тарафларига мактублар йўллаб, катта кичик султонлар, ҳукмдорлар ва ноибларни ўз мулоқатига чорлардики, уларнинг қамрови Хуросон, Эрон, Кавказ сархадларию бутун Кичик Осиё, Европа маркази ва кенгликларидан то Чину Мочинга қадар бўлган ўлкаларни ўз ичига олган. Бу мактублардан яна шу нарса аёнки, Амир Темур қайси ҳукмдорга мактуб йўлласа, ўша мамлакат ҳукмдори кайфиятига мос сўзлар, ҳукмдорлар шаънига хос бўлган унвонларни танлай билган. Темур саройидаги мирзолар жуғрофия, тарих, этнография ва бошқа соҳаларда чуқур билимларга эга бўлиб, кенг маълумотлар хазинасини бунёд этганлар. Рақибларга нисбатан лутф ойинида бўлиш билан у ўз душманлари сафини камайтира олди[7].

Маълумки, элчилик мулоқатларининг мувофаққияти элчиларга кўп жиҳатдан боғлиқ бўлган. Шунга кўра, Амир Темур ўз элчиларини ақилли, доно, фаросатли, сўзамол ва ҳозиржавоб, обрўли ва асл зотли, замонасининг ақобирлари ва фузолolari орасидан танлар эди. Улардан Жалолиддин Кеший, Шамсуддин Олмолиғий, Жалолиддин Баҳодир шулар жумласидандир[8].

Айни пайтда Темур ўз элчиларига нисбатан талабчанг ҳам эди. Ўз вазифасига масъулиятсиз бўлган ва ишончни оқламаган элчилар баъзан мудхиш жазога дучор бўлардилар. Шу ўринда Шомийдан келтирилган маълумотга кўра, “Ҳожи Ҳожа (Ўлжайту Дароз билан Шох Шужоъга элчи қилиб жўнатилган) сафар асносида ўзига яраша ҳаёт кечирмай, ҳаддан ортиқ дабдабага берилгани учун оқибат уни гуноҳкор, деб билиб ёсоққа етказдилар” [5].

Маълумки, дипломатия ғалабага эришишнинг энг арзон, энг беталофат йўли ва воситаси ҳисобланади. “Қайси ишни чораю тадбир билан битиришнинг иложи бўлса, унда қилич ишлатмадим”, шунингдек, “...Мен тажрибамдан шуни билдимки, юз минг отлик аскар қила олмаган ишни бир бир тўғри тадбир билан амалга ошириш мумкин экан” дейилади “Темур тузукларида[2]. Араб муаррихи

Ибн Дўқмоқнинг “Ақд ал-жавоҳир” асарида ҳикоя қилинишича, Темур Дамашқни муҳсора қилганда (1400 йил декабрь-1401 йил март) қалъадагилар узок вақт таслим бўлмай, қаршилик кўрсатаётган бир пайтда Муҳаммад пайғамбар ҳарамларидан бўлмиш Умми ал-Ҳабибанинг қабрини ташландик ҳолда кўриб, Амир Темур қабр устига гумбаз қурдиради. Шундан сўнг шаҳарда Темурга ҳайрихоҳ кишилар кўпаяди ва улар сулҳ тузишни ташвиқот қиладилар.

Амир Темур томонидан ғанимларини ширинсўзлиги, сийлови билан ўз томонига оғдириб олиш ва рағбатлантириш усули ҳам кенг қўлланилган. Бу ҳақида Темурнинг ўзи: “Ғанимларни чучук сўз ва ширин ҳикояти билан ўз томонига эгмоқни ва улар вужудидаги ёндургувчи ғазаб ўтини тўғри тадбир суви билан ўчирмоқни маслаҳат кўрдим, шу тарза уларни ром қилмоқ бўлдим” дейди. Шунинг билан бирга, забт этган юртларда ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун ўша ерлик ҳар бир фуқаронинг қалбига йўл топа билди, бунинг учун эса, ҳар бир мамлакатда “адолат эшигини очиб, зулм йўлини тўсди”. Темурнинг ўзи айтганидек: “... Ҳеч кимдан ўч олиш пайида бўлмадим. ...Ҳар эл ва мамлакатнинг улуғларини, бошлиқ ва оқсоқолларини қадрладим, уларга совға –саломлар бериб, хизматларидан фойдаландим....Ўша ернинг обрў-эътиборли кишиларини азиз тутдим” [6].

Амир Темур саройида ўша давр руҳи ва кайфиятига мос дипломатик қонун-қоидалар ҳам тадқиқ этилиши илмий нуқтаи назардан арзигулик ва қизиқарли масаладир. Мазкур қоидалар бутун дунёда амалда бўлгани каби ўрта асрлар мусулмонлар шарқида ҳам, Темур саройида ҳам жорий этилган[11].

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Д.Абдуллаева, Амир Темур дипломатиясининг асосий тамойиллари. “Мозийдан садо” илмий-амалий журнали, “Шарқ” нашрети, Тошкент, 2003 й.
2. “Темур тузуклари”, таржимон Х.Бобобеков, “Фан ва технология” нашрети, Тошкент, 2014 йил.
3. Руи Гонсалес де Калвихо, “Амир Темур Испания элчиси нигоҳида”, таржимон У.Жўраев, “Замин нашр” нашрети, Тошкент 2019 йил.

4. Шарофиддин Али Яздий “Зафарнома” асари, “Камалак”, Тошкент, 1994 йил.
5. Низомиддин Шомий “Зафарнома” асари, таржимон Ю.Ҳақимжонов, “Фан” нашрети, Тошкент 2019 йил.
6. Амир Темур тузуклари, З.Муқимов, СамДУ нашриёти, Самарқанд, 2008 йил.
7. Л. Керен, А.Саидов, Амир Темур ва Франция, “Адолат”, Тошкент, 2016 йил.
8. Д.Абдуллаева, Б.Исроилова ““Зафарнома” асаридаги номалар ва уларнинг тарихий ахамияти”, республика миқёсидаги илмий-амалий анжуман материаллари, Тошкент Давлат шарқшунослик институти, 2015 йил.
9. Ш. Ўлжаева, Амир Темур дипломатияси: илмий-оммабоп қўлланма, “IJOD-PRESS” нашриёти, Тошкент, 2018 йил.
10. “Ўзбек дипломатияси тарихидан” китоби, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети, Хега-Принт нашрети, Тошкент, 2003 йил.
11. Д.Абдуллаева, Амир Темур даври дипломатияси, Ёш олимлар ва татқиқотчилар илмий амалий анжумани тўплами, Тошкент 2004 йил.

**O'RTA OSIYODA YER-SUV ISLOHOTINING BIRINCHI BOSQICHINI
AMALGA OSHIRILISHI**

Mehritillayev Madiyor Doniyor o'g'li

TVCHDPU 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yer-suv islohotining birinchi bosqichi haqida so'z borib, o'lkamiz hududidagi sovet hokimiyatining ijtimoiy va iqtisodiy tadbirlari haqida so'z boradi. Shuningdek, yer-suv islohotining sabablari, oqibatlari hamda natijalari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: s'yezd, Stolippin, krestyan, qushchi, dekret, Ural, Oqmola, Semipalatinsk, kompartiya, agrar, RKP(b)MQ.

O'RTA OSIYODA YER-SUV ISLOHOTI — Sovet hokimiyati tomonidan xususiy mulkni tugatish maqsadida O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalarida amalga oshirilgan ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlar (1921—29). O'rta Osiyo yer-suv islohoti 2-bosqichda: 1) 1921-22 yillarda Turkiston ASSR va Qozog'iston ASSRda; 2) O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish o'tkazilgandan so'ng 1925-1929-yillarda amalga oshirilgan. Sovet jamiyati tomonidan o'tkazilgan agrar islohot yangi bosqichining vazifalari RKP(b)MKning 1920-yil 29-iyul qarori, Turkiston Kompartiyasining 5-s'yezdi va Turkiston ASSR sovetlarining 9-s'yezdi (1920-yil sentyabr) qarorlarida belgilab berildi. Bu vazifalarni 3 guruhga bo'lish mumkin: mehnat bilan shug'ullanmaydigan boyquloq xo'jaliklarni tugatish va ko'chmanchi aholini o'troq holatga o'tkazish; katta yer egaligini yo'qotib, yerlarni ersiz va kam yerli dehqonlar, batraklar, chorakorlar o'rtasida mehnat normalari bo'yicha taqsimlash; chor Rossiyasi mustamlakachilik siyosatining ayrim sarqitlarini tugatishga qaratilgan bo'lib, stolipin islohotlari davrida Turkistonga ko'chirilgan kelgindi rus krestyanlari (dehqonlari) tomonidan egallab olingan yerlarni tortib olish. Islohotni amaliy jihatdan ro'yobga chiqarish 1921 yil bahorida boshlanib, dastlab u Yettisuv, Sirdaryo, Farg'ona oblastlari va Qozog'iston ASSRning Oqmo'la, Ural, Semipalatinsk gubernyalarida

amalgama oshirildi. Islohot favqulodda tartiblar shaklida o'tkazilib, uning asosiy vositasi — ma'muriy tazyiq o'tkazishdan iborat bo'ldi. Vaqf yerlari ham tartib olinib boshlandi. Terrorga uchragan islohot qurbonlari qattiq qarshilik ko'rsatdilar. Mintaqaning butun hududi, jumladan O'zbekiston SSRda mulkdor dehqonlarning sovet hokimiyatiga qarshi ko'plab ommaviy g'alayonlari va isyonlari bo'lib o'tib, ayrim holatlarda u qo'zg'olon darajasiga o'sib chiqqan. Islohot qishloqdagi siyosiy vaziyatni jiddiy ravishda keskinlashtirdi. Islohotning 1-bosqichida yer tuzish jamg'armasiga 1 722626 desyatina yer qo'shildi. Ana shu resurslardan mahalliy aholiga faqat 600 000 desyatina yer (o'zbek aholisi uchun atigi 117 512 desyatina yer) ekin ekish va yaylovlar uchun ajratildi. Islohotning 2-bosqichi birinchisidan farqli o'laroq katta yer egaligini (rasmiy hujjatlarda quloqtar — mushtumzo'rlarni) butunlay cheklash va ularni sinf sifatida tugatish masalasini qo'ydi. "Agrar inqilobing strategiya va taktikasi" O'zbekiston kompartiyasining 2-s'yezdi (1925-yil noyabr) da tasdiqlandi. Bu bosqich O'zSSR MIKning "Suv va suvni natsionalizatsiya qilish to'g'risida" va "Yer-suv islohoti to'g'risida" dekretlari (1925-yil 2-dekabr) va Turkmaniston SSR MIK va XKSning 1925-yil 24-sentyabrdagi qarorlari, Qozog'iston ASSR va XKS ning 1926-yil 20-maydagi qarorlari bilan boshlandi. Mazkur bosqichda ham davlatning butun qudrati "Quloqboy unsurlar"ga qarshi kurashga qaratildi. 1925-29-yillardagi islohot jarayonida shakllangan kam quvvatli xo'jaliklar tartib olingan 474893 desyatina yer fondidan boryo'g'i 10%i olindi, xolos. O'rta Osiyo respublikalarida islohot davrida 6763 ta badavlat odamlar qo'lidagi mulk butunlay musodara qilindi, 37759 ta boyning yerlari keskin kamaytirildi, 415500 desyatina yer 123400 yersiz va kam yerli dehqonlar o'rtasida taqsimlandi. Bu bilan agrar islohot yer-suvni tartib olishni tugallab, qishloq xo'jaligini davlat monopoliyasiga olish uchun moddiy shart-sharoitlar yaratdi. Agrar siyosat. 1925-1929-yillarda o'tkazilgan yer-suv islohoti. Qishloq xo'jaligini jamoalashtirish siyosati, uning og'ir oqibatlari. Azaldan sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik madaniyati maskani hisoblangan hamda aholisining mutloq ko'pchiligi qishloq xo'jaligida band bo'lgan Turkiston xalqlari uchun yer-suv, undan foydalanish masalasi favqulodda ahamiyat kasb etardi. Negaki, o'lka aholisining anchagina qismi yersiz edi. Bir parcha yerga muhtoj bo'lganlar boylar, zamindorlarning mulkida

chorakorlik bilan hayot kechirib, oila tebratib kelardi. Buning ustiga ko'plab serhosil, unumdor erlar Rossiyadan ko'chirib kelingan rus oilalari foydasiga majburan olib berilgan edi. Chorizmning Turkistondagi bu mustamlakachilik siyosati yersiz, batrak dehqonlarning ahvolini tanglashtirib yuborgan edi. Shu bois ham mahalliy yerli aholi yangi sovet hokimiyatining "Yer dehqonlarga" degan va'dalari, da'vatlariga umid bog'lab, uning yer to'g'risidagi dastlabki dekretning amalga oshuviga ko'z tikib kelayotgandi. Sovet hukumati ko'p sonli dehqon aholisini o'z tomoniga qaratib olishni ko'zlab er to'g'risidagi dekretni qabul qilgan bo'lsa-da, ammo uni amalga oshirishdan kuzatgan maqsadlari boshqacha edi. Sovetlarning yer-suv islohoti masalasida tutgan siyosatining pirovard maqsadi xususiy yer-mulklarni musodara qilish, milliylashtirish orqali ularni tugatib, jamoalar ixtiyoriga bera borib, asta-sekinlik bilan yirik sotsialistik xo'jaliklarni qaror toptirish edi. Turkistonda shu maqsadlarni ko'zlab yer-suv islohotini o'tkazishga kirishildi. Yer-suv islohoti Turkiston sovetlarining XI s'yezdida (1920-yil) o'lkada yer-suv islohoti masalasi ko'rib chiqildi, bu sohadagi asosiy vazifalar belgilandi. Bunga ko'ra aholining qo'lidagi katta yerlarni musodara qilish, Yevropalik kelgindi aholi bilan yerli xalqlar o'rtasida yer-suv maslasida vujudga kelgan tengsizlik munosabatlariga barham berish, mehnatkash aholini sovetlar tevaragiga jipslashtirish zarur deb topildi. Shu maqsadda joylarda qishloq va ovullar mahalliy aholisining yersiz, kambag'al qismini birlashtiruvchi "Qo'shchi" uyushmalari tuzila boshlandi. "Qo'shchi"uyushmalari kommunistlarning dehqonlar orasidagi tayanchiga aylanib, yer-suv islohotini o'tkazishda partiyaga katta yordam 229 ko'rsatib bordi. Turkiston ASSR hududida 1921-1922-yillar davomida yer-suv islohotining birinchi bosqichi yirik yer-suv egalariga qarshi keskin kurash shiori ostida o'tkazildi. Masalan, Samarqand viloyatida 350 ta katta yer egalaridan 13 ming desyatina yerlar tortib olindi. Respublika bo'yicha boy va o'ziga to'q aholidan 1,7 mln. desyatina yer tortib olindi, ularning 117 ming desyatinasini yersiz kambag'allarga berildi, qolgan katta qismi asosida "Qo'shchi" uyushmalari tuzildi. Bu sovet hokimiyatining kambag'allarni o'z tomoniga og'dirib olishga qaratilgan harakati edi. O'rta hol dehqon xo'jaliklari saqlab qolindi. 1925-yil dekabrda bo'lgan O'zbekiston SSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasining Favqulodda sessiyasi "Yer va suvni milliylashtirish to'g'risida" dekret

qabul qildi. Dekretga binoan quyidagi tarzda yerlar batamom musodara qilinishi kerak edi: Qayerda turishidan qat'i nazar Farg'ona viloyatida 40 desyatinadan, Toshkent va Samarqand viloyatlarida 50 desyatinadan ortiq sug'oriladigan yeri bo'lgan mulk egalarning yerlari, jami jonli va jonsiz mulki bilan; Qishloq va ovullarda yashamagan, o'zlari va oila a'zolaridan birortasi ham yerda ishlamaydigan shaxslarga qarashli yerlar, boshqa mol-mulki bilan;

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, XX asr boshlari xususan, 20-30-yillar Vatanimiz tarixining eng murakkab va ziddiyatli yillaridir, lekin shunga qaramasdan Ota-bobolarimiz, o'zlaridan juda katta madaniy va ma'naviy me'roslar ham qoldirishgan, bir tomondan, Vatan ozodligi va mustaqilligi uchun mustamlakachilarga qarshi qahramonona kurashdilar. 1925-1929-yillardagi yer-suv islohoti va uning oqibatlari ham bevosita ta'sir etmasdan qolmadi. Ikkinchidan, xalqimiz Vatan ravnaqi yo'lida fidokorona mehnat qilib katta bunyodkorlik ishlarini amalga oshirdilar. Uchinchidan, sovet mustamlakachiligi xalqimiz boshiga og'ir kulfatlar, yo'qotishlar keltirgan davrdir. Bu davrda xalqimiz ko'plab kulfatlarni boshidan o'tkazdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmad Zakiy Validiy. Rus mustamlaka siyosatining mohiyati va maqsadi. Vena, 1929 (B. Qosimov tarjimasi).[1]
2. Ahmad Zakiy Validiy. Xudoyorxonning so'nggi kunlari. O'zR FA Sharqshunoslik instituti, qo'lyozma, № 15743.[2]
3. Ahmad Zakiy Validiy. Bugungi turk eli (Turkiston va yaqin tarixi) Istanbul, 1981, 2-nashr.[3]
4. Azizxojaev A. Davlatchilik va ma'naviyat. T., «Sharq», 1992.
5. <https://arxiv.uz>
6. <https://wikipedia.org>

**TURKISTONDA OCHARCHILIK, SIYOSIY BUHRON,
BOLSHEVIKLARNING YAKKA BOSHCHILIK TIZIMINING
O‘RNATILISHI**

Mehritillayev Madiyor Doniyor o‘g‘li

TVCHDPU 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkistonda bolsheviklarning yakka boshchilik tizimi haqida so‘z boradi. Shuningdek, bolsheviklarning Turkistonda olib borgan ijtimoiy,iqtisodiy va siyosiy hayotdagi o‘zgarishlar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Bolsheviklar, qurultoy, sotsializm, komunizm, kompartiya, markaziy hokimiyat, deputat, marksizm, leninizm.

Sovet hukumdorlari Turkiston muxtoriyatini qonga botirib tormor qilgan bo‘lsalar-da, o‘lkadagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyatning tobora taranglashib borishining oldini ola olmadilar. Uning eng asosiy va bosh sababi oktabr ilgari surgan g‘oyalarning Turkiston xalqlari talab va intilishlaridan uzoq va begonaligi edi. Hatto Oktabr harbiy to‘ntarishining dastlabki kunlarida ma’lum darajada uni qo‘llagan va turli sabablar taqozosi ila uning tomoniga o‘tgan kimsalar ham kunlar o‘tishi oqibatida oktabr yuzaga chiqarayotgan voqea-hodisalarni hayotda, tajribada ko‘rib undan tobora yuz o‘gira boshladilar. Buni quyidagi misollar ochiq-oydin ko‘rsatadi. 1917-yil, noyabr o‘rtalarida Toshkentda to‘plangan shahar idoralarining Qurultoyida so‘zga chiqqan deputatlardan biri Mirazimov (Toshkent) bunday degan edi: "Ishchi va askarlar soveti o‘z doirasidan yerli xalqning aksariyati – musulmonlarni chiqarib tashladi. Endilikda aqalliy bu guruh hammamizga o‘z shartlarini qo‘ymoqchi. Aslida aholining tarkibiga mutanosib bo‘lgan Markaziy hokimiyat tuzish lozim. Hozirgi hokimiyat esa fuqaroning manfaatiga zid".[1] Ushbu qurultoyda so‘z olgan qo‘qonlik deputat Obidjon Mahmudov esa bolsheviklar sovetiga o‘z munosabatini quyidagicha ifodaladi: "Garchi bolsheviklar mamlakat manfaatini ko‘zlar ekan, nechun ular ta’sis majlisining chaqirilishiga to’sqinlik qilishayotir! Biz, musulmonlar Rus inqilobi

bizlargacha hurriyat va tinch hayot keltirur, deb quvongan edik. Firqaviy bahslar ketida sizlar vatanni va o'lkamizni barobar nobud qilayotirsizlar"[2]

Ayniqsa, 1917–1920-yillarda Turkiston o'lkasi xalqlari boshiga vabodek yog'ilgan ochlik balosi xalq ommasining kulfatlarini yanada oshirdi. Bu ochlik va uning natijasi o'laroq kelib chiqqan kulfatlarning sababi va o'zagi qayerda degan savol tug'iladi. Buning sabablari quyidagilardir:

Birinchiidan, Turkistonda oktabr harbiy to'ntarishi zo'rlik yo'li bilan amalga oshirildi. Mamlakat oktabr to'ntarishiga umuman tayyor emas edi.

Ikkinchiidan, oktabr to'ntarishini mahalliy tub yerli aholi amalga oshirmadi, balki, yevropa millatiga mansub millatlar, asosan rus harbiylari amalga oshirdilar. Tub yerli aholi esa "Marksizm-Leninizm", "proletariat diktaturasi", "kompartiya", "sotsializm" va "kommunizm" kabi tushunchalardan uzoqda va undan begona edi.

Uchinchiidan, oktabr to'ntarishidan so'ng sovetlarning III qurultoyida saylangan Turkiston sovet hukumati mahalliy tub yerli aholining manfaatlariga zid va qarama-qarshi hukumat edi. Chunki bu hukumat yuz foiz kelgindi yevropa millatlariga mansub xalqlar vakillaridan tashkil etildi. Ular tub yerli mahalliy xalqning na tilini, na dinini, urf-odati, madaniyati va tarixini bilmas edilar. Hukumat tarkibiga mahalliy xalq vakillari umuman kiritilmadi.

To'rtinchiidan, eng asosiysi Turkistonda tashkil etilgan sovetlar hukumati sof mustamlakachi hukumat bo'lib, a'zolarining hammasi mahalliy musulmonlarga nisbatan butun vujudini millatchilik va shovinistik og'u qoplab bo'lgan shaxslar edilar. Ular mahalliy xalqqa nisbatan tobe, qul, [3] ikkinchi toifa xalq sifatida past nazar bilan qarar edilar. Buni Turkiston xalqlarining asl farzandi Turar Risqulovning quyidagi so'zlaridan ochiq-oydin bilib olish mumkin: "Turkistondagi oktabr to'ntarishining rahbarlaridan biri Tobolin Turkiston markaziy ijroiya qo'mitasi majlislaridan birida to'g'ridan to'g'ri Qirg'izlar iqtisodiy qoloq bo'lganlari uchun ham, ular bari bir qirilib ketishga mahkumdir". Shuning uchun inqilob butun kuchini ochlikka qarshi kurashishga emas, yaxshisi frontni mustahkamlashga qaratish kerak». Beshinchiidan, Turkiston o'lkasi sovetlar hukumati tepasida rahbarlik lavozimlarini egallab turgan

shovinstlar turli partiya va guruhlarga mansub bo'lib, g'oyaviy-siyosiy qarashlari ham sayoz bo'lgan.

Ular sovet tartib-qoidalarini joriy etish jarayonida Turkiston o'lkasidagi shart-sharoitni, bu yerda yashayotgan xalqlarning o'ziga xos xususiyatlari, madaniy axloqiy urf-odatlarini, psixologiyasini bilmas edilar. Oltinchidan, 1917-yil noyabridan e'tiboran general Dutov Orenburg, Troitskiy, Chelyabinsk kabi muhim strategik ahamiyatga ega bo'lgan hududlarni egallab oldi. Turkiston bilan Rossiya o'rtasidagi har qanday aloqa uzilib qoldi..Va nihoyat, yettinchidan, 1917–1919-yillarda Turkiston o'lkasida ro'y bergan qurg'oqchilik, qahraton qish va bahorgi sovuqlar birga qo'shilib o'lkadagi vaziyatni mislsiz bir holga keltirib qo'ydi. Ana shu yuqorida sanab o'tilgan barcha sabablar Turkistonda faoliyat ko'rsatayotgan sovetlar hukumatining mahalliy tub yerli xalqlarga nisbatan tutgan shovinstik va kamsituvchilik siyosati bilan birga qo'shilib xalqimiz boshiga son-sanoqsiz kulfatlar keltirdi. Rossiya Turkistonni bosib olgach bu o'lkani o'zining asosiy paxta yetkazib beruvchi hududiga aylantirgan edi.[4] Sovetlar hukumati ham chor Rossiyasi boshlagan yo'ldan bordi. V.I.Lenin Turkistonni Sovetlar Rossiyasining asosiy paxta yetkazib beruvchi bazasi deb qaradi. 1918-yil, 17-mayda uning Turkistonda sun'iy sug'orish ishlarini tashkil qilish uchun 50 million so'm ajratish to'g'risidagi dekretga qo'l qo'yishi bu ishning boshlanishi edi. Shu bois Turkiston o'lkasi o'zini o'zi g'alla bilan ta'minlay olmas edi. Bir tomondan jahon urushi, ikkinchi tomondan oktabr to'ntarishi va uchinchi tomondan Rossiyada boshlangan fuqarolar urushi natijasida Rossiyadan Turkistonga g'alla keltirish keskin kamayib ketdi. Jumladan, oktabr to'ntarishidan oldingi yillarda Turkistonga har yili 14 million puddan 20 million pudgacha g'alla keltirilgan bo'lsa, 1918–1919-yillardagi tayyorlov kompaniyasi davrida juda katta mashaqqat va qiyinchiliklar bilan 1,5 million puddan kamroq g'alla yetkazib berish ham amri mahol edi. Turkiston sovetlar hukumati ataylab paxta narxlarini kamaytirib, g'alla narxlarini ko'tarib borish siyosatini tutdi. Buni quyidagi dalillar yaqqol isbotlaydi: "1910-yili jahon bozori tarozusida I pud (16 kg 300 g mualliflar) Turkiston paxtasining narxi 4 so'm 75 tiyin bo'lgan bo'lsa, 1 pud bug'doyning narxi 1 so'm 65 tiyin baholangan. Inqilob arafasida, 1916-yili 1 pud paxta narxi 8 so'm 50 tiyin bo'lsa, 1 pud bug'doyning narxi 3 so'mga

to'g'ri keladi. 1917-yilga kelib 1 pud paxta 33 so'mga, 1 pud bug'doy esa 47 so'mga ko'tarilib ketdi. Bug'doy narxining ko'tarilishi 20-yillarning oxirlarigacha kuzatildi. 1917-yili Turkiston bo'yicha 52,5 million puddan ortiq non mahsuloti hosili yetishtirildi. Xuddi shu yili Turkiston aholisi faqatgina jon saqlash uchun 110 million puddan ortiq bug'doy iste'mol qilishi lozim edi". Mamlakatda vujudga kelgan bu vaziyat qishloq mehnatkashlarining paxta yetishtirishiga nisbatan ko'nglini sovutib yubordi. Ekin maydonlari keskin qisqarib ketdi. 1917-yilda bu 1915-yildagi 3,5 million desyatina o'rniga 2,3 million desyatinadan sal ko'proqni tashkil etdi. Dehqonlar qisqargan paxta maydonlari o'rniga bug'doy, sholi, arpa, tariq, jo'xori kabi mahsulotlar yetishtira boshladilar. Lekin bu hol muammoni hal qilmadi, aksincha ommaning turmush farovonligi pasaygandan pasayib bordi. Chunki almashtirishga paxta qolmadi va oziq-ovqat masalasi hal bo'lmadi.[5] 2. G'alla yetishtirish, oziq-ovqat sohasidagi tanqisliklar va paxta yetishtirishning kamayib ketishi sanoatga ham halokatli ta'sir ko'rsatdi. O'lka sanoatining asosiy va yetakchi tarmog'i hisoblangan [6] Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bolsheviklarning o'lkamiz hududida olib borgan siyosati natijasida ko'plab ishlar amalga oshirildi. Bu esa mamlakatimiz taraqqiyotiga jiddiy ta'sir qildi. Mamlakat hayotida leninizm g'oyalari avj oldi. Bu esa mamlakat mafkurasini tubdan o'zgartirib yubordi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Политика Советской власти по национальным делам за три года. – М: 1920, стр. 8. [1]
2. "Туркестанские ведомости". 1917 г., 16 ноября. [2]
3. «Туркестанские ведомости». 1917 г., 16 октября. [3]
4. Ўзбекистон тарихи. (1917–1993 йиллар.) 38-бет. [4]
5. Севостьян И. Хлопководство и хлопковая промышленность Туркестана (Основные тенденции падения и возрождения современного хлопкового хозяйства). Высший Совет Нар. хозяйства. – М: 1921, стр. [5]
6. Ўзбекистон тарихи. (1917–1993 йиллар.) 38-бет. [6]

SHAKHRUX MIRZA'S ENTRY INTO THE FIELD OF POLITICS

Mehritillayev Madiyor Doniyor o'g'li

TRCSPU 3rd year student

Annotation: This article talks about Shahrukh Mirza's childhood, Sahibqiran's participation in military campaigns with Amir Temur, and Amir Temur's appointment of Shahrukh Mirza as governor of Khurasan, struggles for the throne after Sahibqiran's death, and changes during Shahrukh Mirza's time.

Key words: Amir Temur, Uncle Turkon, Saraymulkhanim, Samarkand, Khorasan, Taqvador.

Among the representatives of the Timurids, there are many rulers who did great things in history. one of such rulers is Shahrukh Mirza, the 4th son of Amir Temur. Before Shahrukh Mirza entered the political arena, I found it necessary to provide information about his personal biography. The son of Shahrukh Mirza ibn Amir Temur Koragon was born on Thursday, August 20, 1377, in the 14th Rabbius-Sani month of Hijri 779.[1] Shahrukh Mirza's mother was Toghai Turkon. Shahrukh Mirza's mother Togai Turkon was recorded in Khondamir's work Habib us-siyar. After the birth of Shahrukh Mirza, Saraymulkhanim, who was the beloved wife of Amir Temur, personally took care of his upbringing. Shahrukh Mirza strictly followed Sharia law from a young age and was interested in religious books.

History has witnessed that Shahrukh Mirza participated in the military campaigns of Amir Temur from the age of 14-15. Until the age of 20, he was on the floor of his father Sahibkiran and actively participated in military campaigns, including the Palestine campaign. During Amir Temur's campaign to the southern lands of Khurasan, Amir Temur himself, who was left in a very precarious situation, tells that Shahrukh Mirza saved Amir Temur's life in the battle with Shah Mansur. Amir Temur about that event. He confesses that his son Shahrukh Mirza was given strength by the Creator himself. Because Shahrukh Mirza was engaged only in obedient prayer, he was a

person who loved books a lot. His youngest son Shahrukh Mirza was appointed governor of Khurasan in 1397. Nizamiddin Shami writes in his Zafarnama: "Emirzada Shahrukh Mirza handed over the entire province of Khurasan and appointed some of the great amirs to serve him." We can see that Nizamiddin Shami recorded in his Zafarnama that Amir Temur gave his son Shahrukh Mirza an army of 12,000 during these events. Thus Shahrukh Mirza started his career as the deputy of Amir Temur in Khurasan, Mazandaran and Seistan from 1397. It is from this time that Shahrukh Mirza, the youngest son of Amir Temur, enters the big political arena. Under the protection and shadow of his father, Amir Temur, in all his campaigns and in matters of state importance, he is extremely entrepreneurial and with his far-reaching thoughts, he will gain great influence in the court of Amir Temur.

According to the writings of Fasih Khavafi, Shahrukh Mirza managed Khorasan governorship under the leadership of the influential lords of Herat.[2]

After Amir Temur gave him the governorship of Khorasan, Seistan and Mozandaran in 1397, he was satisfied with the title of the ruler of Khorasan until 1405.

According to the information of Fasih Khavafi: "In July 1399, according to the decree of Amir Temur, the construction of the Bogi Shahr Palace for Shahrukh Mirza began in Herat, and the Milkat tavochi was appointed to be responsible for this work.[3]" It was connected with Khurasan. Sahibgiron Amir Temur sends Khoja Shamsiddin Yahya Simnani to his son Shahrukh Mirza and appoints him as a minister. Some events related to Khurasan under the rule of Shahrukh Mirza are recorded in sources. lib, on the basis of which it is possible to illuminate the first periods of the activity of this prince. One of them is the events related to the officials in Shahrukh Mirza's court and their punishment by Amir Temur. By the way, according to the information given by Nizamiddin Shami and Sharafuddin Ali Yazdi, when Amir Temur approached Khurasan region, Khoja Fakhriddin Ahmad Tusi was sent to Khurasan to supervise the tax collection work. collected money and handed it over to the treasury.

We can get more detailed information about this event from Fasih Ahmad Khawafi's work. According to it, "while Amir Temur was staying in Nishapur, Khoja

Fakhriddin Ahmad Tusi was sent to Herat as an extraordinary autonomous representative. Tusi came to Herat and inspected the state affairs, and took the post of devanbeg. He hangs the famous Khwaja Ali Muhammadshah to the Malik gate of Herat for torturing the tax collectors.[4] There were serious reasons for such a punishment against Shahrukh Mirza's family. When Shahrukh Mirza was appointed as the administrator of Khurasan, he gathered the big lords of Herat around him and led the country under their leadership. As a result, the tax obligations in the country of Khurasan established by Amir Temur were lost. As a result, Khoja Ahmad Tusi was sent to Herat by Amir Temur to supervise tax affairs and inspect state affairs. This official performed the task assigned to him perfectly and gained respect in the palace of Amir Temur. Later, he was appointed by Amir Temur Khoja Fakhriddin Ahmad Tusi to one of the responsible positions in the Samarkand Divan. [5]In 1404, Amir Temur married the sons of Shahrukh Mirza, Ulugbek Mirza and Ibrahim Mirza, and other grandsons in Konigil.

In connection with this wedding, a big congress will be held in the city of Samarkand. The emirs told Sahibqiran that Shahrukh Mirza and Pirmuhammad Jahangir Mirza should participate in this meeting. Although Amir Temur allows Pirmuhammad Mirza to come to Samarkand, he does not allow Shahrukh Mirza to come, considering that he will support Mironshah Mirza, who is in Iraq and Azerbaijan. At this time Shahrukh Mirza was acting as the deputy of Khurasan, he did not participate in Amir Temur's Chinese campaign, he limited himself to providing the necessary troops and other supplies.

After the death of Amir Temur in 1405, Shahrukh Mirza, among the claimants to the throne, formed an alliance with Crown Prince Pir Muhammad Mirza and fought against Khalil Sultan, the ruler of Samarkand. After the tragic death of Pir Muhammad Mirza in 1407, he continued to fight alone, and in 1409, when he overpowered Khalil Sultan and won the throne, his eldest son Movaroonnahr He gave Ulughbek Mirza, Balkh to his second son Sultan Ibrahim Mirza, Hisar to Muhammad Jahangir Mirza, the son of the late Muhammad Sultan Mirza, and Fargana to Ahmed Mirza, the son of his late brother Umarshaikh Mirza. zi goes back to Herat.

Shahrukh Mirza gradually subjugated the descendants of his brothers Jahangir, Umarshaikh and Miron Shah in various ways and took the reins of a large state consisting of Movarunnahr, Azerbaijan, Iraq, Khorasan and Northern Afghanistan. enters, declares Herat as his capital and begins to rule the kingdom as "great khagan".

Shahrukh Mirza At the beginning of 1409, the political situation in Movarounnahr became more tense. At that time, Amir Khudoidad defeated Halil Sultan in the village of Shiroz near Samarkand and captured him. In such a situation Shahrukh Mirza crossed the Amudarya on April 25, 1409 and marched towards Samarkand. Amir Khudoidad's troops are defeated by the military unit sent by Shahrukh and Halil Sultan is freed from captivity. Timurid Shahrukh Mirza, who has noble human qualities, forgets mutual grudges and welcomes Halil Sultan. A mutual agreement is signed between Halil Sultan and Shahrukh Mirza through the mediation of Sheikh Nuriddin. According to the agreement, Halil Sultan renounces his claim to the throne of Movarounnahr and is appointed the governor of Rai region. Later, Halil Sultan fell ill and died on November 4, 1411. In some sources, historians claim that he was killed by poisoning. B. Akhmedov, T. Fayziyev made a great contribution to the study of this period.

Shahrukh Mirza hesitated to appoint a crown prince in his place until the end of his life. In 1446, Shahrukh Mirza began a campaign against his grandson, Sultan Muhammad, the ruler of Ghazvin, Ray and Qum regions. Because Sultan Muhammad rebelled against his grandfather Shahrukh Mirza, conquered Hamadan and Isfahan, and besieged Shiraz. Shahrukh Mirza's army will not face any resistance in western Iran. After hearing that his grandfather was coming, Sultan Muhammad released the siege of Shiraz and fled to the mountains. those responsible for the uprising will be punished mercilessly.

While returning from this military campaign, Shahrukh fell ill and died in 1447 in Rai province at the age of 70.

During the reign of Shahrukh Mirza, Khurasan developed politically, socially, economically and culturally, many good things were done. Mosques, madrasahs, houses, rabots, sar-dobas, villages and fortresses were built, and these buildings were

provided with waqf properties. During this period, trade, handicrafts, and agriculture began to rise to a high level. Special attention was paid to handicrafts, textiles, architecture, carving, calligraphy, paper-making and paper production.

Shahrukh Mirza tried to improve the diplomatic relations with the rulers of China and India in view of the country's prospects. The ambassadors of this country were in Samarkand and Herat, in turn, in China under the leadership of Ghiyasiddin Naqqosh, and in India under the leadership of Abdurazokh Samarkandi. Shahrukh Mirza built a Madrasah and a dormitory on the south side of Herat's citadel (1410-1411). At this time, the capital Herat and Khurasan as a whole were developing cultural and domestic buildings.

There are several hospitals in Herat, among which two more "Dorushshifa" will be built. One of these hospitals was built by Shahrukh's third wife, Mulkat Agha (Mulk Agha), and the other by Shahrukh's grandson Alouddavla (1417-1460). Like Gavharshadbeg, Mulkat built a house called "Darulhadis", two baths, one rabat 8 farsakhs from Herat, on the road to Amudarya, and a madrasa in Balkh.

One of the biggest monuments built in Herat during Shahrukh's time is the huge Madrasa built by Queen Gavharshad Begum and the house built next to this Madrasa. These buildings were started in 1417 and completed in 1437. This Madrasa and the palace have survived to this day, and some of his sons, Gavharshadbegim and other Timurid princes and princesses are buried in the palace. Officials, guards and generals serving in Shahrukh Mirza's palace built a number of cultural and household buildings in order to perpetuate their names. For example, in Hiyoban area of Herat, the Madrasahs of Victim Sheikh, Feruzshah, Chakmok Shah, and Alayh Kokaldosh were built. Along with religious knowledge, such sciences as linguistics, literature, history, geography, geometry, mathematics, and astronomy were taught in these madrasas. Apart from these, the science of philosophy, logic and music was also highly developed.

Since ancient times, Herat has been considered one of the cities rich in various religious and scientific books. Shahrukh Mirza himself was a book lover, and had a rich personal library, and his son Baisungur Mirza also had a wonderful library. These

libraries are famous for their wealth and variety of valuable works. After the death of general master Amir Temur, Movarunnahr and Khorasan were relatively calm during Shahrukh Mirza's reign. Consequently, the economic, social and cultural life started by Amir Temur found its development.

In conclusion, it can be said that I tried to thoroughly study Shahrukh Mirza and his youth entering the political field. It was the lack of information about Shahrukh Mirza's youth that caused me to search more. Information was taken from the works of Nizamiddin Shami and Sharofiddin Ali Yazdi Abdurazzoq Samarkandi and thoroughly studied. One of the main tasks before the historians, I would ask them to research Shahrukh Mirza's activities about his period and administration and his far-reaching political diplomacy with neighboring countries. During his 40-year rule, Shahrukh Mirza managed to restore the power of the Timurid dynasty.

References

1. Khondamir Ghiyaziddin Muhammad "Habib us-siyar fi akhbar afrod ul bashar". 1994 Page 392.
2. Fasih Ahmad Hawafi. "Complex literature". 1996. Page 365
3. Nizamiddin Shami "Zafarnoma" 2004. Page 430
4. Sharofiddin Aki Yazdi. "Zafarnama". 2016 Page 550.
5. Samarkandi "Matlai sadayin majmuai bahrain". 2011, page 680

**ПОПЫТКИ МОДЕРНИЗАЦИИ ИРАНСКОГО ОБЩЕСТВА ВО ВТОРОЙ
ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА И ИСЛАМСКАЯ РЕСПУБЛИКА ИРАН**

Мехритиллаев Мадийр ДОНИЁРОВИЧ

ТОЧГПУ студентка 3 курса

Аннотация: В данной статье анализируются этапы, результаты и последствия попыток модернизации иранского общества. Иран освещал свою деятельность в последующий период.

Ключевые слова: референдум, теократы, исламские богословы, «вторая власть», «великий министр», Мирза Хусейн-хан, англо-иранцы, протестующие в Тегеране. Процесс реформ в Иране столкнулся с большими проблемами, чем в Османской империи. Это было связано со специфическими особенностями иранского общества, в том числе с тем, что большинство иранцев исповедуют шиитскую секту ислама. Фактически в стране бок о бок сосуществовали две силы – религиозная власть, представленная шиитским духовенством и возглавлявшими ее аятоллами, и административная власть короля и его окружения. Отношения между духовенством и правящим режимом всегда были сложными, царская власть всегда пыталась подчинить себе духовенство. Духовенство, в свою очередь, обладало большим духовным авторитетом, его представители контролировали школы, играли ключевую роль в суде, поскольку в отсутствие гражданских законов все дела решались на основе шариата. Духовенство также принимало активное участие в политической борьбе и широко использовало обычай наилучшего права предоставлять неприкосновенный приют преследуемым властями лицам в мечетях и домах влиятельных муджтахидов (исламских богословов). [1] Фактически духовенство в известном смысле представляло собой «вторую власть», которая во многих случаях противостояла власти царя. Особенность модернизации в Иране состоит в том, что превосходство Запада, давшего сильный толчок к изменениям как в османских, так и в восточноазиатских странах, в Иране ощущалось гораздо

слабее. Поэтому самые реальные угрозы безопасности исходили не от Европы, а от османов и Афганистана, который был гораздо менее развит, чем Иран. Очень сложно определить точный порог начала процесса модернизации иранского общества. Реформы, проведенные в 1848-1851 годах под руководством «великого министра» Амир-Кабира, нельзя назвать началом модернизации. Все его реформы фактически направлены на сокращение административного аппарата, уточнение обязанностей чиновников, определение размеров выплачиваемой им заработной платы, а также установление различных привилегий для членов царского дома. «Великий министр» стремился проводить протекционистскую политику с целью сохранения ремесел в стране, ликвидировал внутренние таможенные границы, поощрял разработку полезных ископаемых. Мустафа аль-Мемалек руководил внутренними делами страны, в его ведении находились министерства финансов и внутренних дел, а также министерства юстиции, по связям с общественностью, торговли и таможни. Он был защитником консервативных судебных кругов.[2] Он был против любых реформ в стране. Назначая на высшие административные должности людей столь противоположных взглядов, шах шел к компромиссу. Консервативная оппозиция в определенной степени продолжала реформы. Более того, этим назначением король надеялся ограничить власть двоих. Однако на практике этот компромисс достигнут не был. Соревнование между двумя государственными деятелями, их борьба за власть и влияние разделили весь государственный аппарат на два враждующих лагеря. Взаимные подозрения, постоянные споры, осуждения и т. д. ослабляли центральный аппарат. Царь пытался реорганизовать работу правительства, контролировать работу по сбору налогов созданных в провинциях административных советов, подчинить деятельность духовных судов. правительственный контроль, но этим проектам противостояли духовенство и придворные. В экономической сфере также провалились реформы, направленные на вывод страны из стагнации за счет создания банков, развития промышленности и стимулирования торговли. В конце XIX века реформаторская деятельность шаха Насируддина получила новый импульс: в

1888 году шах подписал ферман (указ) о защите жизни и имущества. Согласно указу, разрешались свобода промышленной и торговой деятельности, учреждение общего капитала, строительство заводов и фабрик, строительство дорог, учреждение всякого рода предприятий. Был принят указ министра иностранных дел Ирана от 29 мая 1888 г., «запрещающий залог и продажу всех иранских предметов и вещей иностранным гражданам, а также сдачу в аренду имений и бань».[3] Этот документ означает, что продажа, ипотека и аренда земли и бизнеса уже относительно распространены в Иране. Это привело к дезорганизации хозяйства и неразберихе в судебных разбирательствах. Также был принят указ об ограничении движения иностранных судов по Каруну выше Ахваской плотины. Право плавания здесь имели «только пароходы и парусные суда, принадлежащие Персидскому правительству». Эти действия иранского правительства были полумерами. Потому что Иран уже был связан с капиталистическим миром и не мог остановить его прогресс.[4] 2-5 декабря 1979 г. по результатам общенационального референдума, проведенного после исламского переворота, была принята действующая конституция Ирана. Позже были внесены некоторые изменения. В настоящее время Иран официально является исламской республикой. Эта страна в настоящее время является одним из немногих теократических государств в мире. Согласно конституции страны, Верховный лидер Исламской Республики Иран является высшим должностным лицом государства. Верховный лидер контролирует общую политику и другие аспекты жизни страны. Также Верховный лидер является главнокомандующим вооруженными силами страны, начальником военной разведки. Верховный лидер назначает и освобождает от должности чиновников на некоторые высокие должности в государстве. Это: председатели Верховных судов, глава полиции, командующие всеми видами вооруженных сил, а также 6 из 12 членов Совета стражей Конституции. Верховный лидер избирается Экспертным советом и подотчетен этому совету. С 3 декабря 1979 года по 3 июня 1989 года Верховным лидером Ирана был Рухолло Хомейни. После его смерти Али Хаменеи был назначен на эту должность 4 июня того же года, и в настоящее время он является

нынешним верховным лидером Ирана.[5] Вторым высшим должностным лицом в стране является президент Ирана. Президент является гарантом конституции страны, главой правительства. Решения Президента принимаются после утверждения Верховным Лидером. Президент Ирана назначает членов Совета министров и контролирует правительство страны. Выборы президента страны проводятся тайным голосованием граждан страны, достигших 18-летнего возраста, на основе всеобщего, равного и прямого всеобщего избирательного права и избираются сроком на 4 года. Полномочия одного президента ограничены конституцией страны сроком более двух сроков, т.е. более 8 лет. Согласно конституции Исламской Республики Иран, в Иране запрещена деятельность политических партий и организаций, не связанных с исламом. В настоящее время во внутривнутриполитической жизни страны действует ряд исламских партий и объединений, среди которых Общество жрецов борьбы, Исламская партия солидарности Ирана, Исламская партия солидарности Ирана, Ассоциация работников развития, Ассоциация Сторонники политики имама Хомейни являются одними из самых примечательных. Иран — аграрно-индустриальная страна с развитой нефтяной промышленностью. На сельское хозяйство приходится 21,3 % ВВП, на промышленность 32,7 % (в том числе добыча нефти и газа 18,7 %). Большое значение в ее промышленности имеет добыча нефти, газа, угля, хромовых, свинцовых, цинковых, медных, марганцевых и железных руд. в среднем 85 миллиардов в год. вырабатывается кВтч электроэнергии. Имеются нефтеперерабатывающие и нефтехимические предприятия. Развита черная и цветная металлургия, машиностроение и металлургия, пищевая и текстильная промышленность. Занимаются и ремеслами (ткачество ковров, изготовление изделий из металла). Сельское хозяйство является важной отраслью экономики страны. Ведущей отраслью сельского хозяйства является земледелие. Основная продовольственная культура – пшеница; также сажают ячмень, рис, бобовые. Садоводством (абрикосы, персики, инжир, фисташки, финики, айва, гранаты, цитрусовые, грецкие орехи и др.), виноградарством, овощеводством и охраной занимаются во всех районах страны. Высаживают

хлопок, выращивают сахарную свеклу, сахарный тростник, табак, выращивают чай. В животноводстве разводят овец, коз, крупный рогатый скот, ослов, верблюдов, лошадей и мулов. Развито птицеводство. Занимается коконированием. Рыбу ловят в Персидском заливе и Каспийском море. В Иране развит иностранный туризм. В 2001 году Иран посетили 1 402 160 иностранных туристов, а доход от иностранного туризма составил 1,112 миллиарда долларов. составили доллары США. Валюта – риал. Более 70% населения Ирана проживает в городах. По некоторым оценкам, к 2030 году этот показатель может превысить 80%. По данным на 2011 год, в стране 1331 город разной величины. В 1951 году в стране насчитывался 201 город. Восемь городов Ирана имеют статус городов-миллионеров, то есть в этих 8 городах проживает более 1 миллиона человек. Столица и крупнейший город Ирана – Тегеран. По данным на 2015 год, население этого города составляет 8 846 782 человека. В агломерации Тегерана проживает более 15 200 000 человек. Более половины промышленности страны сосредоточено в Тегеране. Второй город страны по размеру и населению – Мешхед. Город считается священным городом для шиитов, и по состоянию на 2011 год в Мешхеде проживало 2 749 374 человека. Карадж, Исфахан, Тебриз, Шираз, Кум, Ахваз также считаются городами-миллионерами Ирана.

Список использованной литературы:

1. ЯВЛЯЮСЬ. Родригес, "Новая история Азии и Африки в XX веке", Москва, 2001 г.
2. Ахмет Кафероглу, Тюрк Кавимлери, Эндерун Китабеви, Стамбул, 1988, с. 64-72
3. Вы должны указать title = и url = при использовании `{{cite web}}`. (персидский).
Статистический центр Ирана. 23 января 2015 г.
4. Ахмет Кафероглу, Тюрк Кавимлери, Эндерун Китабеви, Стамбул, 1988, с. 64-72.
5. Солиев А., Мухамдалиев Р.. Основы экономической и социальной географии. - Т., 2005

**TURKISTONDA SOVETLAR ISTIBDODINING O‘RNATILISHI
ARAFASIDAGI TARIXIY VAZIYAT**

Mehritillayev Madiyor Doniyor o‘g‘li

TVCHDPU 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkistonda sovetlar istibdodining aytilishi arafasidagi tarixiy vaziyat xususida so‘z boradi. Bolsheviklar hokimiyati o‘rnatilgandan so‘ng, o‘lkamizda ro‘y bergan voqea va hodisalar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: inqilob, vijdon erkinligi, fevral inqilobi, saborniy, skver, Kogon, proletariat, diktatura, chormonarxiya, pomeschchik, eserlar, kadetlar.

1916-yilning oxirlari va 1917-yilning boshlarida Rossiyaning mustamlakasi bo‘lgan Turkistonda ham inqilobiy tanglikning barcha alomatlari har tomonlama pishib yetildi. Bu inqilobiy tanglik 1917-yil 27-fevralda Petrogradda chormonarxiya tuzumining ag‘darilishiga olib keldi. Mamlakatda ikki hokimyatchilik vujudga keldi. Bir tomonda knyaz Lvov boshchiligida burjua-pomeschchiklar hukumati – muvaqqat hukumat, ikkinchi tomondan esa, ishchi va dehqonlarning demokratik diktatura organi bo‘lgan ishchi, dehqon va askarlar deputatlari soveti ish boshladi. Ishchi, dehqon va askarlar sovetiga mensheviklar, kadetlar va eserlar boshchilik qildilar. Rossiyada qariyb 300 yildan ziyod hukmronlik qilgan Romanovlar sulolasining taxtdan ag‘darilishi mamlakatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy hayotiga jiddiy ta’sir qildi. Inqilob g‘alabasini Rossiya fuqarolari zo‘r shodu hurramlilik bilan qarshi oldilar. Chunki uning ezgu shiori ozodlik, tenglik va birodarlik edi. Fevral inqilobi asrlar osha Rossiyaning barcha mehnatkash vamazlum xalqlariga baxt-saodat yo‘lini ko‘rsatdi, katta-kichik millatlarga o‘z taqdirini o‘zi hal qilishiga imkoniyat yaratdi, vijdon erkinligini joriy qildi, mahalliy idoralarni saylashda umumiy bevosita teng va maxfiy ovoz berishni yo‘lga qo‘ydi. Muvaqqat hukumat mahalliy xalq vakillaridan front orqasidagi ishlarga mardikorlikka olishga chek qo‘ydiki, bu tadbirlar millati, irqi va ijtimoiy kelib chiqishidan qat’i nazar barcha xalqlarning istak-orzulariga javob berar edi. Rossiyadagi barcha o‘n bitta partiya erkin suratda o‘z faoliyatini olib bora

boshladi. Xullas qisqa muddat ichida fevral inqilobi g'alabasi tufayli Rossiya harbiy feodal monarxistik davlatdan dunyoda eng ilg'or demokratik davlatga aylandi. Fevral inqilobi Rossiyaning xalqaro maydondagi ahvoliga hamjiddiy o'zgarishlar kiritish imkoniyatini yaratdi. Inqilob sharofati tufayli Rossiya uzoq davom etayotgan jahon urushidan chiqib ketishi vamamlakat fuqarolarining ezgu niyatlarini ro'yobga chiqarishi mumkin edi. Umuman aytganda fevral inqilobi jamiyat taraqqiyotining obyektiv rivojlanishi qonunlaridan kelib chiqqan hayotiy zarurat bo'lib, u chinakam xalq inqilobi edi. Shu bois fevral inqilobining bu g'alabasini Turkiston xalqi ham zo'r xursandchilik va katta umidlar bilan kutib oldilar. Podsho Nikolay II ning taxtdan ketganligi to'g'risidagi xabar Toshkentga 28-fevralda kechasi yetib keldi. Ammo Turkiston generalgubernatori Kuropatkin monarxiyaning qayta tiklanishidan umidvor bo'lib bu xabarni xalqqa bildirishni istamadi. 3-martda fevral inqilobining g'alabasi to'g'risidagi telegramma matbuotda bosilgach, uning siri fosh bo'ldi. Bu inqilobga nisbatan mamlakatimiz jadidchilari ham xayrixohlik hissi bilan qarab baho beradilar. Jumladan, endigina 19 bahorni qarshilagan Abdulhamid Cho'lpon fevral inqilobini 1789–1793-yillardagi buyuk fransuz respublikasiga o'xshatgan edi. Fevral inqilobi ta'siri ostida Turkiston o'lkasida ommaviy milliy ozodlik harakatlari avj olib ketdi. O'lkaning yirik shaharlari: Toshkent, Samarqand, Skobelev (Farg'ona), Andijon, Kogon, Namangan, Qo'qon, Petro-Aleksandrovska (To'rtko'l) va boshqa joylarda ko'p ming kishilik miting va namoyishlar bo'ldi. Fevral inqilobi haqidagi xabar matbuotda e'lon qilingan kuniyoq Toshkentda katta miting va namoyish bo'ldi. Namoyish qatnashchilari shaharning Skver (hozirgi Amir Temur xiyoboni) va Soborniy (hozirgi mustaqillik) maydonlari tomon ko'chalar bo'ylab bayroqlar ko'tarib, qo'shiqlar aytib yurish qildilar. 5-martda Samarqand shahrida ko'p ming kishilik miting uyushtirildi. Kogon (Buxoro)dagi namoyishchilar soni 6 ming kishiga yetdi. 7-martda Petro-Aleksandrovska bo'lgan ommaviy mitingda Amudaryo garnizoni askarlari ham qatnashdilar. Amudaryo bo'limining boshlig'i va shahar pristavi mitingni tarqatishga harakat qildi. Bunga javoban miting qatnashchilari ularni quolsizlantirib, qamab qo'ydilar. Askarlarning namoyishkorona chiqishlari 10-martda Samarqand shahrida ham bo'ldi. Unda 12 mingga yaqin kishi qatnashdi. Xullas mehnatkashlar ommasi va

qo'shinlarning ommaviy miting va namo-yishlari Turkiston o'lkasining boshqa hududlarida butun mart oyi va undan keyinham to'xtamadi. Albatta, bu miting vanamoyishlarning tashabbuskorlari va faolqatnashchilari asosan Rossiyadan Turkistonga kelgan o'zga millatlarning vakillari edilar. Ammo bundan tub yerli mahalliy xalqlar bunday miting va namoyishlardan chetda turdilar degan xulosa chiqmaydi. Turkiston o'lkasining birqator uyezd va shaharlarida jadidlar va ulamolar rahbarligida tub yerli aholi qatnashgan miting va namoyishlar bo'lib o'tdi. Jumladan, 6-, 9- va 13-mart kunlarida Toshkentning Eski Juva, Shayxontohur va boshqa mavzelaridajadidlar tashabbusi bilan musulmon ahlining ko'p ming kishilik mitingva namoyishlari uyushtirildi. Demokratik inqilob va uning maqsadvazifalariga katta umidvorlik bilan qaragan jadidlar, mehnatkashlarommasini milliy istiqlol, erk va ozodlik uchun milliy birlik, jipslikva ahillikka chaqirdilar. Ana shunday mitinglardan biri 1917-yilning 9-martida Toshkentning Chorsu maydonida bo'lib o'tdi. Jome masjidi oldida to'plangan 20 ming kishilik mitingni jadidlarning "Turon" jamiyati uyushtirdi va unga Munavvarqori Abdurashidxonov, Islombek Xudoyorxonov va boshqa jadidlar rahnamolik qildilar. Anashunday miting Andijonda, Jome masjidi oldida bo'ldi. Unda "Taraqqiyparvar"chi 27 yoshli Sa'dullaxo'ja Tursunxo'jayev nutq so'zlabfevral inqilobi mohiyatini tushuntirib berdi. Fevral inqilobi ta'siri ostida o'lka musulmonlarining ommaviyharakatlari Qo'qon, Namangan, O'sh, Jalolobod, Samarqand, Andijon, Kattaqo'rg'on muzofotlari va boshqa hududlarda ham sodir bo'ldi.Turkiston o'lkasidagi ana shu ommaviy chiqishlar va xalq harakatlarita'siri ostida sovetlar birin-ketin vujudga kela boshladi. Turkistondaishchi deputatlarining birinchi soveti Toshkentda 1917-yil 2-martda O'rta Osiyo temir yo'li Bosh ustaxonasi (Hozirgi Temiryo'llar teplovoz vagon ta'mirlash zavodi)da rus ishchilari tashabbusida tashkiletildi. Sovet tarkibiga shu kuni bo'lib o'tgan mitingda 12 kishi saylandi. Bunday sovetlar Toshkent shahrining boshqa zavodlari, ustaxonalari, korxonalar va jamoat tashkilotlarida ham saylandi namunalar: T.Risqulov, 1919-yil iyun oyida bo'lib o'tgan Turkiston kompartiyasi III syezdning milliy kommunistik seksiyasida qilgan ma'ruzasida "agar biz Turkistondagi haqiqiy vaziyatga e'tibor bersak ham ko'chmanchi, ham o'troq aholi shu paytga qadar ham o'rta asrchilik sharoitidadir",

degan edi. Mustafó Cho‘qayev o‘zining "Turkiston sovetlar hokimiyati ostida" deb nomlangan kitobida 1917-yilgi fevral inqilobi buyuk umidlar tug‘dirgan bo‘lsa, "oktabr to‘ntarishi bularning hammasini yo‘qqa chiqargani"ni yozadi. Ahmad Boytursunov "Inqilob va qirg‘izlar" maqolasida quydagicha yozadi: "Birinchí inqilob" qirg‘izlar tomonidan (bu yerda "qirg‘iz-qozoqlar" ma‘nosida ishlatiladi) to‘g‘ri tushunilgan va xursandchilik bilan kutib olingan edi, chunki, birinchidan, inqilob ularni chor hukumati zulmi va zo‘rligidan ozod qildi, ikkinchidan, mustaqil boshqarishdan iborat tub maqsadlarining ro‘yobga chiqishiga umidishonchni mustahkamladi. Uchinchidan, inqilobning qirg‘izlar uchun tushunarli bo‘lmaganligi aniq va soddadir: qirg‘izlarda kapitalizm ham sinfiy tafovut ham yo‘qdir...

Oktabr inqilobi o‘zining tashqi ko‘rinishlari bilan qirg‘izlarga dahshat soldi. Rossiyaning markaziy qismlarida bolshevistik harakatning qanday amalga oshganligi qirg‘izlarga noma‘lum edi. Chekka o‘lkalarda esa hamma yerda zo‘rlik, talonchilik, suiiste‘molchilik va o‘ziga xos diktatorlik hokimiyati shaklida amalga oshdi» 2. Hali Oktabr to‘ntarishi yuz bermagan 1917-yil yozidayoq bir guruh Andijonlik jadidchilar bolsheviklar, mensheviklar, eserlarga xat yo‘llab, ularning g‘oya va dasturlarini Turkiston musulmon xalqi o‘zlariga singdirib, qabul qila olmasliklarini bayon qilgan edilar. "Sizning va bizning hayot tarzimiz bir-birlariga sira to‘g‘ri kelmaydi, – deyiladi o‘sha xatda. – Shuning uchun kelgusi davlatchilik hayotni birdaniga umum bir qolipga solish kerak emas. Umum qolip andozani bu yerda qo‘llab bo‘lmaydi... Bizda sizning sof ruscha ma‘nodagi dehqonlar yo‘q.¹ G‘arbiy Yevropacha ma‘nodagi fermerlar va ijarachilar ham yo‘q. Bizda erkin dehqon yashaydi. Ular hech qachon, hech qanday sharoitda krepostnoy qarolgina emas va balki ijarachi fermer ham bo‘lmagan. U doimo katta-kichik mulkdor oqsuyaklarga hech qachon qaram bo‘lmagan, erkin mulkdor bo‘lib kelgan. Muqaddas Islom bizni hech qanday tabaqalarga va sinflarga bo‘lmagan, shuning uchun ham bizda sinfiy kurash uchun asos yo‘qdir. Zotan, barcha musulmonlar ular xoh fuqaro, yo mulkdor bo‘lishidan qat‘i nazar teng huquqlidirlar". "Oktabr

¹ 1 Революция в Средней Азии глазами мусульманских большевиков. – Оксфорд, 1985, стр. 73.

² O‘sha asar, 109–110-betlar.

to'ntarishi o'zbek xalqi uchun kutilmagan bir voqea edi, – deb yozgandi Rahim Inog'omov, – va unga o'zbek mehnatkashlari hozirlik ko'rmagan edilar. Chunki o'zbek orasida o'zgarishga hali zamin hozirlanmagan edi. O'zbek orasidagi Oktabrgacha bo'lgan harakatning eng kuchli yo'li yolg'iz ruslarga va rus istibdod hukumatiga qarshi bo'lib, mustaqillikka intilish edi". Keyinchalik sovet hokimiyati vakillarining o'zlari ham Turkiston xalqlari oktabr to'ntarishi va sovet hokimiyati prinsiplarini tan olmaganliklarini ro'yiost aytgan edilar. Jumladan, 1920-yil iyunda Biryushev imzosi bilan Turkiston jumhuriyati Markaziy ijroiya qo'mitasi nomiga yozilgan hisobotda aytiladiki, bu yerda sanoat yo'qsillari shu darajada kamki, sovet hokimiyati prinsiplarini yetarli darajada qabul qilishmaydi va o'zida mustamlakachilik qoldiqlarini to'la saqlagan juda oz sonli yo'qsillar sinfi diktaturasini amalda qo'llash nihoyatda xavflidir va bu mahalliy aholi bilan batamom aloqani uzishga olib kelishi mumkin. G.Safarov "Pravda" gazetasining 1920-yil 20-iyunda bosilgan maqolasida: "Proletariat dikturasining Turkistondagi haqiqiy vakili rus xalqidir" deb juda to'g'ri yozgan edi. Xullas, oktabr to'ntarishi Turkiston o'lkasining obyektiv taraqqiyot qonunlariga zid suratda o'lkaga chetdan – Rossiyadan kelgan bir guruh shaxslar tomonidan zo'rlik bilan amalga oshirildi, ya'ni zo'rlik yo'li bilan eksport qilindi. Uni mahalliy xalq qabul qilmadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. T.: Ma'naviyat, 2008 y.
2. Abdakimov Abdijapar. Istoriya Kazaxstana. Almaty: Qazaqstan, 2003.
3. Abdullox Rajab Boysun. Turkiston milliy harakatlari. Istanbul 1943-1945.
4. Abdumo'min Abdurahmon. Turon tarixiga yog'dular. Istanbul, 1994 y.
5. Abdulla Avloniy. O'son millati. Toshkent: Sharq, 1993 y.
6. Azizxo'jaev A. Davlatchilik va ma'naviyat. Toshkent: Sharq, 1997 y.
7. Azizxo'jaev A. Chin o'zbek ishi. Toshkent: Akademiya, 2003 y.
8. Ali Bodomchi. 1917–1934 yillardagi Turkiston milliy istiqlol harakati va Anvar posho. Qo'rboshilar. Istanbul, 1975 y.
9. Aliev A. Maxmudxo'ja Behbudiy. Toshkent: Yozuvchi, 1994 y.

YOSH BUXOROLIKLAR HARAKATI

Mehritillayev Madiyor Doniyor o'g'li

TVCHDPU 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqola Buxoroda “Yosh Buxoroliklar” harakatining vujudga kelishi va ijtimoiy-siyosiy hayotdagi faoliyati, ularning o'z vatani taraqqiyoti yo'lida qilgan sa'y-harakatlari haqida qisqacha ma'lumot beradi. Taraqqiyparvarlarning demokratik ruhdagi islohotlari va qarashlari haqida fikr-mulohazalar yuritiladi. Bundan tashqari Fayzulla Xo'jayev boshchiligidagi "Yosh buxoroliklar" harakati xususida ma'lumotlar keltirib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Yosh Buxoroliklar, jadidlar, Tarbiyai Atfol, partiya, islohot, manifest, demokratiya, amir, "birlik va taraqqiyot", feodal, yosh xivaliklar.

Qadim va navqiron Buxoroi sharif O'zbekistonning moddiy va ma'naviy xazinasiga ulkan hissa qo'shgan azim shahar bo'lib, Sharq va G'arb dunyosida mashhurdir. Bir necha ming yillar davomida Buxoro bizga ulkan ma'naviy, madaniy me'rosni, jahonga mashhur bo'lgan ko'plab allomalarni, shoir va ulamolarni, buyuk hukumdorlarni yetkazib berdi. Jumladan, Imom Buxoriy, Ibn Sino, Narshaxiy kabi buyuk allomalarni dunyoga tanitdi. Bir necha asrlar davomida o'zining boy tarixini vujudga keltirdi. Tabiiyki bunday tarix o'z-o'zidan vujudga kelib qolgani yo'q. Bu hududda davlatchilik vujudga kelganidan to mustaqillikka erishgunimizga qadar ko'plab urushlar, bosqinlar, turli siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarning keskinligi bilan farq qilib turdi. XX asr boshlariga kelib butun Turkiston va Chor Rossiyasida bo'lganidek Buxoroda ham ijtimoiy xalq harakatlari yangicha va kuchli bosqichga ko'tarilib, bu davrda jadidchilarning harakatlari katta ahamiyatga ega bo'ldi. Jadidchilikning tasirida o'lkada “Yosh buxoroliklar”, “Yosh Xivaliklar” harakati vujudga keldi.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov jadidlar Uyg'onish davriga asos solganligini e'tirof etgan holda shunday deydi: “XX asr boshida, mustamlakachilik zulmiga qaramay, xalqimiz yangi ufqlarga – milliy va

erkinlik sari intilib yashashgan bir davrda buyuk ajdodlarimiz – jadidlar tomonidan amalga oshirilgan bu ulkan ish, bu harakatni o‘ziga xos ma’naviy jasorat na’munasi, deb atash mumkin”[1]. Davr nuqtai nazaridan bu vaqtda jadidchilik harakati judaham qaltis va murakkab jarayon edi. Yurt mustaqilligi uchun harakat qilib o‘z jonlari evaziga bo‘lsa ham bu ishni amalga oshirish uchun qanchadan qancha yutuk yurt o‘g‘lonlari bu yo‘lda qurbon bo‘lishdi. Turli hududlarda jadidchilik harakati o‘ziga xos ahamiyat kasb etib shakillandi va faoliyat olib bordi. Jumladan, jadidchilik harakati Turkistonda va Buxoroda bir oz farqli ravishda shakllandi. Turkistonlik jadidchilar mustamlaka zulmiga qarshi chiqib o‘zining mustaqil davlatini tuzmochi bo‘lgan bo‘lsa, buxorolik jadidchilar o‘z amirlarining zulmiga qarshi kurashishni bosh maqsad qilib olgan edi. Shu boisdan Buxoro jadidlari “unchalik keskin bo‘lmasa-da, jamiyatni isloh qilish tarafdorlari”[2] bo‘lib maydonga chiqdilar. Jadidlarning o‘z amirlariga qarshi chiqishiga yetarli asoslar bor edi. Jumladan, Buxoro amirligida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyat judaham ayanchli ahvolga kelib qolgandi, ikkinchidan, bu yerdagi mahalliy boylarning zulmlari va o‘rta asr feodal unsurlarining qisman saqlanib qolganligi oddiy xalqning ahvolini yanada og‘irlashtirdi, uchinchidan esa aholining g‘oyaviy va nazariy saviyasini oshirish muhim masalalardan biri edi. 1910-yilda Buxoroda Ahmadjon Mahdum, Sadriddin Ayniy, Usmonxo‘ja Po‘latxo‘ja o‘g‘li, Abdulvohid Rafiy Mahdum “Tarbiyai Atfol” nomli yashirin jadidchi jamiyatini tuzadilar. Mustamlakachilik va jaholatga qarshi kurash boshlagan bu tashkilot o‘lkada o‘zining 28 ta shubasiga ega edi. Ular jadidchilik maktablarini kengaytirish va yoshlarni chet elda, xususan, Turkiyaga o‘qishga yuborish bilan shug‘illandi. Bu davrga kelib Turkiyadagi siyosiy vaziyat o‘lkaga o‘z ta’sirini o‘tkazdi. “1916-yil yosh turklarning “Birlik va taraqqiyot” partiyasi namunasi asosida jadidlar o‘zlarini endi “Yosh buxoroliklar” va “Yosh xivaliklar” deb atay boshladilar”[3]. Shuningdek “Yosh turklar”ning jadidchilik ruhidagi adabiyotlari va siyosiy qarashlarini nafaqat Buxoroda, balki, O‘rta Osiyo hududiga ham kirib kelib keng tarqalgan edi. Buning natijasida “1916-1917-yillar oralig‘ida yashirin “Yosh buxoroliklar” partiyasi va uning 12 kishilik Markaziy qo‘mitasi tashkil topdi. “Yosh buxoroliklar” partiyasining Markaziy qo‘mitasi raisi Abduvohid Burxonov, kotibi Usmon Xo‘jayev (Usmonxoja

Po'latxo'jayev), xazinadori Muso Saidjonov edi"[4]. Bulardan tashqari tashkilotning Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo'jayev, Ota Xo'jayev, Sadridin Ayniy kabi ilg'or ziyolilari bilan to'ldirilgan edi. Endi "Yosh buxoroliklar" siyosiy kuch sifatida yanada faol harakat qila boshladi. Lekin "Yosh buxoroliklar" o'rtasida ikki xil qarash mavjud edi. O'ng oqim konstitutsiyon monarxiya, so'l oqim esa demokratik respublikachilar tarafdorlari edi. "1917-yildan boshlab Fayzulla Xo'jayev va Abdurauf Fitrat "Yosh buxoroliklar"dan ajralib chiqqan "so'l qanotga boshchilik qilishdi. Ular avval konstitutsion monarxiya, so'ngra demokratik respublika tuzish uchun kurashdilar"[5]. Ularning talablari o'zining keskinligi bilan ajralib turardi. 1917-yildayoq Abdurauf Fitrat tashkilot nomidan Buxoroda o'tkazilishi kerak bo'lgan islohot loyihasini tuzib chiqdi. U "Yosh buxoroliklar" partiyasi, "Yosh buxoroliklar qo'mitasining Buxoroda islohot o'tkazish loyihasi" deb nomlanadi. "Loyiha o'z vaqtida mahalliy matbuotda bosilganligi haqida aniq ma'lumot yo'q. Biroq uning ruscha nusxasi 1930-yilda S.Dimanshteynning «Revolyutsiya i natsionalniy vopros» («Inqilob va milliy masala») kitobida ilk bor Moskvada chop etilgan"[6]. Bu loyihada o'ziga xos keskin islohotlar o'tkazish kerakligi bayon etilgan edi. Unda yer-suv masalasiga katta e'tibor berilgan. Jumladan "mulki hiroj" yerlariga soliqni kamaytirish, yaylov, turli daraxtlar, sadaqa, amin, oqsaqol va boshqalar uchun olinadigan soliqlarni va ortiqcha boshqa chiqimlarni tugatish nazarda tutildi. Harbiy masalada esa shunday deyilgan edi: "shahzoda va tahsili ilm qilaturg'onlardan boshqa butun Buxoro xonlig'idagi kishilardan 22 yoshindagilarni askarlikka choqursun. Shunday qilg'onda ko'p kishi yig'iladur"[7] Bundan tashqari moliya ishlari, ichki ishlar va davlat boshqaruv organlari kabi masalalarga ham keng o'rin berilgan. "...1917-yil martda "Yosh buxoroliklar"ning tazyiqi ostida amir Said Olimxon amirlik ma'muriyati amirlikning davlat xazinasidan alohida bo'lishini, amaldorlarga qat'iy maosh belgilashni ko'zda tutuvchi manifest elon qildi"[8]. Unda davlat mablag'i hisobiga maktab, oliy o'quv yurtlari ochish, zamonaviy o'quv qo'llanma, dasturlar bilan o'qituvchi va o'quvchilarni ta'minlashni ham belgilab qo'ydi. 1917-yil Rossiyada fevral inqilobining g'alabasidan so'ng Buxoroda ham ijtimoiy-siyosiy vaziyat tez o'zgara boshladi. Amirning tayanchi bo'lgan podsho hukumatining ag'darilishi va Rossiya Muvaqqat hukumatining

tuzilishi jadidlar harakatini yanada faollashtirib yubordi. Buxoroda “Yosh buxoroliklar” uchun juda ajoyib va murakkab ijtimoiy-siyosiy muhit paydo bo’ldi. “Yosh buxoroliklar” Rossiyadagi Muvaqqat hukumat bilan aloqalar o’rnatdi. Ular Rossiyaga telegrammalar orqali murojaat qilib, amirni islohot o’tkazishga ko’ndirishni iltimos qildilar. Taraqqiyparvarlarning bir necha marta bu kabi urinishlaridan so’ng Olimxon 1917-yil 7-aprelda islohot o’tkazish to’g’risida “Manifest” e’lon qilishga majbur bo’ldi. “Manifestda poytaxt Buxoroda obro’li arboblardan iborat mahkamani tuzish, amaldorlar, ularning daromadlari ustidan nazorat o’rnatish, soliq tizimini tartibga solish, davlat byudjetini joriy qilish, sanoat, tijorat, ma’rifatni rivojlantirish uchun chora-tadbirlar ko’rilishi va’da qilindi”[9]. 8-aprel kuni tinch namoyishga chiqqan jadidlar harakati o’qqa tutildi. Ko’plab jadidchilar boshqa viloyatlarga qochishga majbur bo’ldi. Keyinchalik bolsheviklar bilan birga harakat qilgan jadidlar 1920-yilda Buxoro amirligini tugatishga erishdi. Kolesov voqeasidan so’ng amir o’z raqiblaridan ayovsiz o’ch ola boshladi. Voqealarning guvohi Sadridin Ayniyning guvoxlik berishicha, amir odamlari, qushbegi va qozi odamlari g’azovot talablar har yerda egnida kamzuli bor odamni jadidlikda ayblab urib o’ldira boshladilar.[10] Bunday qirg’inlar Eski Buxoro, G’ijduvon, SHofirkon, Vobkent, Qorako’l, Vag’ng’ozi, kabi atrof tumanlardan tashqari Karmana, Xatirchi, CHorjo’y, Karki, Qarshi, SHerobod va Hisor bekliliklarida ham keng yoyildi.[11] Fayzulla Xo’jayevning yozishicha, 1918 yil martdagi Kolesov voqealaridan so’ng amirlikda 1500 kishi jadid sifatida qatl etilgan.[12]

Xulosa o’rnida shuni aytish kerakki, Yosh buxoroliklar harakati o’lkada demokratik qarashlarni vujudga keltirish va uni rivojlantirishga katta hissa qo’shdi. Yolg’on va’dalari bilan bolsheviklar jadidlardan foydalandi va o’zining mustabit tuzumini o’rnatdi. Taraqqiyparvarlarning bolsheviklar bilan kelishuvidan maqsad o’z ona yurti va sevimli xalqining tinch va farovon yashashi uchun qilinganligini biz tarixdan yaxshi bilamiz. Uning isbotini ularning qarashlari, ilmiy va adabiy ijodi, shuningdek islohotlar loyihasidan bilishimiz mumkin. Milliy taraqqiyparvarlar o’z faoliyatida davlat va uning qurilishidan tortib, jamiyat va uning ma’naviy hayotigacha

bo'lgan barcha masalalarni qamrab oldi va davr nuqtai nazaridan shunga munosib harakat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: “Ma'naviyat”. 2008-yil, 49-bet.
- [2]. Rajabova R.E. va boshqalar. O'zbekiston tarixi (1917-1993 yillar), 73-bet.
- [3]. Jo'raev M. va b. O'zbekistonning yangi tarixi ikkinchi kitob. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. T.: “Sharq” 2000, 113-bet.
- [4]. N.Jo'rayev Sh.Karimov. O'zbekiston tarixi. T.: “Sharq” 2011, 215-bet.
- [5]. Sh.Ergashev, T.Bobomatov, Yigirmanchi asr: taqdirlarda aks etgan tarix. T.: O'zbekiston. 2013, 417-bet.
- [6]. N.Jo'rayev Sh.Karimov. O'zbekiston tarixi. T.: “Sharq” 2011, 215-bet.
- [7]. R.Boytullayev, G.Ostonova. Moziy daftaridan sahifalar T.: O'zbekiston 2010, 225-b
- [8]. O'zbekiston xalqlari tarixi 2-jild T.: 1990, 242-b
- [9] Alimova D. va b. O'zbekiston tarixi (1917-1991-yillar). T.: Sharq, 2000, 44-45-bet.
- [10] Каримов И. А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 10 – жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 2002 йил.
- [11] Каримов И. А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11 – жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 2003 йил.
- [12] Каримов И. А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз куч – қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва катъий иродамизга боғлиқ. 12 – жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 2004 йил.

РАННЯЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАДАМИНБЕКА

Меҳритиллаев Мадийр Дониёрович
ТОЧГПУ студентка 3 курса

Аннотация: В данной статье рассказывается о начале карьеры Мадаминбека. Обсуждается политика его руководства и его политика.

Ключевые слова: Эшон, Маргилан, генерал, турецкая комиссия, Мадаминбек, генеральный штаб, разведка, Катта Эргаш, Шермухаммадбек

Мадаминбек, главный герой нашей темы, в то время начинал деятельность в Скобелове (Фергана). Кем был Мадаминбек? Среди наших узбеков по фамилии можно узнать, кто к какому поколению принадлежит. Суффикс, добавленный после первой части имени, указывает на личность его потомков. Например, к именам семей или владельцев добавлялся суффикс «хан», а к именам простых жителей добавлялся суффикс «джан», аналогично «Абду» означало раба. «Эшон» означает поколение ученых, а «бек» означает поколение беков. Отец Мадаминбека, Ахмадбек, был потомком беков из далекого прошлого, но был очень беден. Жители Маргилана говорят, что он был среднего роста, пухлым и красивым мужчиной. Жили в доме с большим двором в микрорайоне Сокчилик в Маргилане (жители микрорайона в основном собирали просо и продавали его как просо. Поэтому их называли Сокчилик) приезжали качаться. Первое образование Мадаминбек получил в религиозной школе по соседству. По словам его родственников, Мадаминбека иногда называли «Кори Бой», потому что он хорошо выучил наизусть Священный Коран и прекрасно читал его. Бремя средств к существованию рано легло на плечи Мадаминбека. Когда рынок его отца рухнул и семья оказалась в тяжелом финансовом положении, он присоединился к отцу. Торгуя на рынке, Шахрихан позвал Ами работать на него. В то время у богатых и чиновников было обычным делом брать красивых юношей в махрамы. Амин также попросил Амадбека предоставить Мадаминбеку конфиденциальность. Поскольку это было время семейных трудностей,

Ахмадбек согласился. Взамен Ахмадбек мог ежегодно получать четверть пачки пшеницы и четверть пачки риса.[1]

Сын Мадаминбека (Мухаммад Аминбек) Ахмадбек родился в 1892 году в городе Сохчилик Маргилонской области в семье обедневших дворян. Мадаминбек – самый известный из ферганских воинов, о нем написано немало книг. В юности Мадаминбек помогал отцу изготовлением и продажей различных деревянных изделий, позже работал носильщиком, лавочником, капитаном в караванах. В общем, проходит первый этап школы жизни на рынке. Будучи хорошо образованным, он вошел в круги купцов, помещиков и чиновников. Он был среднего роста, красив, с хорошо сидящими усами, красноречив, «чапанский парень с шапкой Маргилонца на виске, свободной туникой на плечах и в сапогах на высоких каблуках», он был лучшим среди своих товарищей. . В обществе есть такой закон - по мере роста репутации человека и увеличения его друзей, у него всегда будет достаточно врагов. Эта ревность погнала Мадаминбека в Сибирь.[2] Ферганская долина стала одним из крупных центров национально-освободительного движения в Туркестане. Среди них Малый и Большой Эргашлар, Мухаммад Аминбек (Мадаминбек), Шермухаммадбек (Шермат), Холходжа Эшон, Парпибек, Мухитдинбек, Амон Пахлавон, Нурмухаммадбек, Джонибек Кази и другие. В феврале 1918 года Кичик Эргаш, взявшийся защищать город после того, как красные воины разгромили Туркестанскую автономию и утопили Кокан в страшной крови, был вынужден покинуть Кокан с подведомственными ему силами. Он поселился в селе Бачкир, недалеко от города, и оттуда продолжил борьбу с красными.

Маленький Эргаш погиб 27 февраля 1918 года в одном из боев с красноармейцами. В марте 1918 года 40 корбоши собрались в селе Бачкир и возвели Катту Эргаш в сан «амир уль-муслим». Мадаминбек и Шермухаммадбек были назначены заместителями главнокомандующего муллы Эргаша, который был родом из Бачкира. Когда Мадаминбек увидел несправедливость Советов, он убежал от Когана и начал движение за установление «Маргиланской автономии» в Маргилоне. Это движение возглавили А. Оразаев, Ю. Агеев, Мир Одилбек, М.

Мирахедов, М. Чанишев и другие. Осипов, активный участник ужасов Коканской трагедии, возглавил кровопролитие против сил, желавших восстановить автономию Туркестана в Маргилоне. 23 февраля Мир Одилбек объявил о восстановлении «Туркестанской автономии» в Маргилоне. Но 24 февраля красноармейцы и дашнаки с большой силой начали наступление на Маргилон. Мадаминбек был вынужден отступить со своими войсками. Массовая резня началась в Маргилоне, а также в Коканде. 15 членов автономии, в том числе Мир Одилбек, были схвачены и казнены. Красноармейцы переправились из Маргилана в Куву и устроили здесь массовую резню. 200 мусульман были расстреляны без какой-либо вины или допроса. В ответ на этот ужас 28-29 февраля 1918 года войска под командованием генерала Шерматбека предприняли наступление на гарнизон красноармейцев, находившийся в городе Куве, большая часть русских воинов была убита, а большая группа попала в плен.

22 октября 1919 года в Эргаштоме был созван съезд солдат с целью восстановить силы борьбы за независимость и еще больше укрепить ее. На съезде было принято решение о формировании Временного правительства Ферганы, а Мадаминбек был избран главой правительства и главнокомандующим. Монстров был назначен заместителем главы правительства. Военным министром стал генерал Муханов, министром внутренних дел – юрист Нюнсберг, министром финансов – Хакимжон Азизханов. В этом правительстве, состоявшем из 24 человек, 16 человек были представителями коренного населения, а 8 человек — представителями европейских наций (Плотников, полковник Феник). В состав правительства вошел и киргизский капитан Сулаймон Кугунов. Мадаминбек ввел систему политического управления в Ферганской долине, которая была альтернативой советским органам власти. «Он умело использовал наши недостатки и ошибки в руководстве, у него был свой аппарат управления, свой трибунал, свой генеральный штаб, он издавал законы», — сказал Громатович, который был одним из его врагов. Мадаминбек придал армии независимости вид единой

организованной воинской части с сильной воинской дисциплиной среди ее солдат. Солдаты Мадаминбека ловили мародеров и налетчиков мирных жителей и жестоко наказывали их. Временное правительство Ферганы направило своих представителей в Бухарский эмират и правительство Афганистана с просьбой о военной и материальной помощи. Но никакой практической помощи не получил. На съезде большое внимание уделялось организации единства действий патриотических сил, борющихся против Советов. В то время было принято решение объединить около 150 самостоятельных групп (отрядов), действовавших в Ферганской долине, в четыре большие группы во главе с Мадаминбеком, Шермухаммадбеком, Холходжей и Катта Эргашем. Непосредственное практическое содействие в этой работе оказывали русские офицеры. Командующий провел ряд мероприятий, связанных с реформированием отрядов, установлением центрального руководства, воспитанием и обучением военачальников. Но эти события не дали ожидаемого результата, не было возможности объединить все силы, борющиеся за независимость, в единый центр и фронт и начать борьбу. Конечно, было много причин, по которым эта работа не увенчалась успехом. Они не смогли найти общий язык и объединиться для борьбы с колониализмом опытной, хитрой и хитрой советской империи.

Советы и Красная Армия умело использовали это. В то же время с осени 1919 г. советское правительство изменило тактику в борьбе с самостоятельными силами, оно действовало более хитро и мастерски. В этом отношении решающую роль сыграли восстановление к сентябрю прерванной связи между Туркестаном и центром России, начало работы Туркокомиссии и, наконец, создание Туркестанского фронта под руководством М. В. Фрунзе. Советское правительство усилило давление на силы, выступавшие за независимость, на двух фронтах. Первым было моральное угнетение. Под руководством Турецкой комиссии Советы посылали своих пропагандистов и агитаторов в массы, в районы, где бушевала война. Через них в массы внушалась мысль о том, что Советская власть есть справедливое, народолюбивое правительство, защитник

угнетенных народов, находящихся под колониальным гнетом, и что оно не виновато в страшных массовых убийствах. Например, на заседании Краевого комитета Коммунистической партии Украины, состоявшемся 28 ноября 1919 г., Ф. И. Голощекин говорил «О Фергане» и говорил так, словно ничего не знал: «...партия, советская жизнь и хозяйственная жизнь есть только в хаосе и ужасе. Классовой борьбы нет, а есть борьба национальная, обострившаяся и доведенная до апогея». Он широко использовал татарскую бригаду, прошедшую специальную подготовку по продвижению идей Турецкой комиссии. Они проповедовали, что «красноармейцы борются не против рабочих масс, а против «печатников», стоящих на стороне богачей и буржуазии». Секта и советские учреждения были «очищены» от «инородных элементов» и «усилены» работниками из «центра». Также была прекращена деятельность дашнаков, «разжигавших национальную рознь», а Коммунистическая партия стала единственной правящей партией в стране. «Необходимые меры» были приняты и в сферах хозяйственной жизни, хозяйственного и материального снабжения.[3]

В заключение, несмотря на то, что Маданбек был самым молодым среди воинов, он сражался усердно и храбро, было бы уместно показать его мужество в пример молодежи.

Список использованной литературы:

1. И.Карим «Мадаминбек» Главный редактор издательско-полиграфического концерна «Шарк», Ташкент-2000 стр. 21
2. М.Ходжаев «Шермухаммад Корбоши» Издательско-полиграфическое акционерное общество «Шарк»; Ташкент-2008. Страница 20
3. Р. Раджабова. "История Узбекистана" 91917-1993), стр. 66
4. www.ziyo.uz
5. www.pedagog.uz

**INFORMATIKA FANINI O'QITISHDA NOAN'ANAVIY USULLAR VA
SINF DAN TASHQARI ISHLARNING AHAMIYATI**

Abdurahmonov Qayimjon Sharibjonovich

*Farg'ona viloyati Quva tuman kasb-hunar maktabi informatika va axborot
texnologiyalari fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ma'lumki, har qanday davlatning internet resurslari uning iqtisodiy va harbiy salohiyatini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi. Ushbu resursdan samarali foydalanish mamlakat xavfsizligini va demokratik axborotlashgan jamiyatni muvaffaqiyatli shakllantirishini ta'minlaydi. Bunday jamiyatda axborot almashinuv tezligi yuksaladi, axborotni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish bo'yicha ilg'or axborot-kommunikatsiyalar texnologiyalarini qo'llash keng ko'lamda amalga oshiriladi.

Kalit so'zi: axborot-kommunikatsiya, texnologiya, usull, iqtidor

Informatika vositalari jamiyatimizning barcha jabhalariga tobora kirib borayotgani har bir yosh axborotni tez va sifatli qayta ishlash malakasiga ega bo'lishi zarurligini taqozo qilmoqda.

Informatika to'garaklarida iqtidorli o'quvchilarning iqtidorini yanada oshirish maqsadida internetning "Ziyonet" tarmoqlaridan ma'lumotlar olib o'quvchilar e'tiboriga havola qilish juda yaxshi samara bermoqda. To'garak o'tish jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalardan, AKT va multimediyalardan foydalanib, fanlararo bog'lanish orqali dars jarayonlari olib boriladi. Informatikani o'rganishda, avvalo, o'quvchilarning xotirasini qaysi yo'nalishda rivojlanganini aniqlab olish muhim. Misol uchun, kimdir eshitib yaxshi tushunadi, kimdir o'qiganini yoki ko'rganini yaxshi eslab qoladi. Shu individual xususiyatidan kelib chiqib o'rgatilsa, yaxshi natijaga erishish mumkin.

Kasb-hunar maktablarida informatikadan o'quvchilarning fan asoslarini mustahkam va chuqur o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishlari va ehtiyojlarini

rivojlantirish, o'zlashtirilgan bilimlarini amaliyotda qo'llash, kasbga ko'nikmalarni shakllantirish, internet tizimi yordamida axborot izlash, olish va qayta ishlashni o'rgatish maqsadida o'qitish jarayonining yangi shakli qo'shimcha mashg'ulotlarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Qo'shimcha mashg'ulotning asosiy maqsadi o'quvchilardagi fanga bo'lgan qiziqishni rivojlantirish, ularning darsda olgan bilimlarini to'ldiruvchi bilim, malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirishdan iborat.

Informatikada o'tkaziladigan qo'shimcha dars mashg'ulotlari asosiy dars jarayonida egallangan bilimlarni kengaytirish va chuqurlantirishga qaratilgan bo'lishi lozim. Shundagina qo'shimcha mashg'ulotlar dars mashg'ulotlarining mantiqiy davomi bo'lib xizmat qila oladi.

Nazorat mavjud bo'lmagan joylarda foydalanuvchilar ko'ngliga kelgan ishlarni qilishi, turli xil strategik va yaxshilikka yo'naltirilgan hamda ruhiyatga ta'sir etuvchi o'yinlarni o'ynashi, turli janrdagi musiqalarni tinglashi video filmlarni va rolidlarni tomosha qilishi mumkin. Bunday Internet kafelar yoshlarning tarbiyasida salbiy ahamiyat kasb etadi.

Bularning oldini olish uchun o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish maqsadida darsdan keyin informatika to'garaklariga jalb qildim. To'garakda internetning salbiy va ijobiy taraflarini, ulardan to'g'ri foydalanish haqida qo'shimcha bilimlarni berib borish kerak.

Informatika fanini boshqa fanlarga tatbiq etish

Informatika shunday fanki, uni barcha fanlarga tatbiq etish mumkin. Na faqat mumkin, balki barcha fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan, zamonaviy kompyuter texnikasidan foydalanish zamon talabidir. Hozirda deyarli barcha fanlardan elektron darsliklar, turli tuman elektron qo'llanmalar, o'qituvchi-o'rgatuvchi dasturiy vositalar yaratilgan. Ulardan foydalanib samarali dars tashkil etish mumkin. Lekin darslarda kompyuterning standart dasturiy vositalari ofis dasturlar paketining o'zidan ham unumli foydalanish mumkin. Masalan, fizika, kimyo, matematika kabi tabiiy va aniq fanlardan misol va masalalar yechishda, natijalarni jadval shaklida tasvirlashda Excel dasturidan foydalanish faqatgina vaqtni tejab qolmay, o'quvchilarda fanga

qiziqishni ham orttiradi. Excel dasturi tarkibida dunyo xaritasi, undagi davlatlar haqida ma'lumotlar kiritilgan. Bulardan geografiya fanida unumli foydalanish mumkin. Matn muharrirlari (MS Word), taqdimot yaratish dasturlaridan (Power Point) barcha fanlarda foydalanish darsni qiziqarli o'tish imkonini beradi. Informatika fani yutuqlaridan xalq xo'jaligining ham barcha sohalarida foydalanib kelinmoqda.

Axborot texnologiyalarining qo'llanish sohalar

Axborot texnologiyalari faqat fan va texnika xodisasi bo'lmasdan, iqtisodiy rivojlanishning muxim omiliga aylanmoqda. Axborot bilan qamrab olinmagan biror muxim xo'jalik sektorini (ishlab chiqarish, transport, kredit-moliya sohasi, savdo) misol keltirish qiyin. Ayni paytda kompyuterlar va aloqa vositalari asosida axborotni to'plash, saqlash va taqdim etishning zamonaviy usullari, yangi axborot texnologiyalari va xizmatlarni sotish (tarqatish) maqsadlarida ishlab chiqarish mustaqil tarmoq sifatida shakllandi va ajralib chiqdi. Shunday qilib, xalq xo'jaligini axborotlashtirish kelgusiga yorib o'tish demakdir.

Axborot texnologiyalari, shu jumladan, kompyuterlar keng qo'llanilib kelayotgan ayrim sohalarni ko'rib chiqamiz.

Biznes sohasi

Axborot texnologiyalari yangi korxonalar yoki firmaning muvaffaqiyat bilan faoliyat ko'rsatishida katta ro'l o'ynashi mumkin.

Masalan:

biznes reja tuzishda, kutilayotgan daromad va chiqimlarni hisoblashda;

kompaniya yoki firmaning emblemasini va tegishli xujjatlarini tartibga keltirishda;

kompaniya yoki firmaning taqdimot marosimini o'tkazishda;

reklamalarning loyixasini tuzish va reklama materiallarini tayinlash, hisobotlar, shartnomalarni tayyorlashda;

mijozlar xaqidagi ma'lumotlar ro'yxatini saqlash va u bilan ishlashda;

boshqa firmalar, potensial ta'minotchi, ulgurji xaridorlar bilan bog'lanishda;

mijozlar va ta'minotchilar bilan muzokara olib borish va xokazolarda.

Bank sohasi

Bank tizimi o'zining ish faoliyatida axborot texnologiyalaridan keng foydalanish imkoniyatiga ega. Masalan:

yil davomida sutkasiga 24 soat mijozlarga aloqa uchun va tegishli ma'lumotlarni olish, balansni tekshirish, xisobni to'lash imkoniyatini yaratish;

mijozlarga xizmat ko'rsatish madaniyatini oshirish;

kredit kartochkalari yordamida telefon yoki Internet orqali xizmatni yo'lga qo'yish va boshqalar.

Robototexnika sohasi

Ma'lumki, «robot» so'zi bizning tilimizga ilmiy fantastikadan kirib kelgan. Birinchi bor bu so'zni oltmish yil oldin taniqli chex fantast yozuvchisi Karel Chepek ishlatgan. Ammo «mexanik odamlar» undan oldinroq ham ma'lum edi. O'rta asrlarda inson iste'dodlariga ega bo'lgan musiqachi-qo'g'irchoq yoki rassom-qo'g'irchoqlar paydo bo'lganligi ma'lum.

Kompyuter asri boshlanishi bilan insonni og'ir va zararli mehnatdan ozod etadigan robotlar paydo bo'ldi.

Ular garchi odam qiyofasida bo'lmasa-da, ko'plab funksiyalarni (ishlarni) bajara oladilar. Masalan, UzAvtoMotors O'zbekiston – Koreya qo'shma avtomobil korxonasida turli ishlarni bajaradigan robotlar keng qo'llanilmoqda.

Bugungi kunda robotlar mashinasozlik zavodlarida, po'lat quyish sexlarida, kimyoviy laboratoriyalarda, qurilishda keng qo'llanilmoqda. Robotlarni yaratish bilan shug'ullanadigan texnikaning maxsus shoxobchasi — robototexnika paydo bo'ldi.

Robotlar orasida keng tarqalgani bu robot manipulyatorlardir. Manipulyatorlar — o'ta sezgir va kuchli mexanik quldir.

Robotlarni kompyuter boshqarib turadi, ya'ni kompyuter robotning «miyasi»dir, ular telekameralar orqali «ko'rib», mikrofonlar yordamida «eshitadilar», ya'ni axborot qabul qiladilar. Maxsus datchiklar «sezgi» organi vazifasini o'taydi.

Marketing sohasi

Marketing inglizcha «market» (bozor) so'zidan olingan bo'lib, bozor, savdo sohasidagi faoliyatni anglatadi.

Marketingda eng asosiysi, bozorni, xaridorlar talab va extiyojlarini chuqur va har taraflama o'rganish va ishlab chiqarishni shuning asosiga qurish, ikkinchi tomondan esa bozorga, mavjud talab va extiyojga faol ta'sir kursatish, xaridorlarning muayyan mollarga bo'lgan talablarini shakllantirishdan iborat.

Marketingni kompyuterlarsiz, axborot texnologiyalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Ishlab chiqarish sohasi

Ishlab chiqarishning deyarli barcha sohalarida kompyuterlar qo'llanilib kelmoqda. Kompyuterlar ko'pgina texnologik jarayonlarni boshqarmoqda. Ular yordamida yangi maxsulotning chizmasini yaratishdan toki tayyor maxsulot bo'lib chiqqunga qadar bo'lgan barcha jarayonlarni avtomatlashtirish mumkin.

Maxsulot shaklini konstruktor kompyuter ekranida chizib, tegishli o'zgartirishlar yasab, qog'ozga chop etishi mumkin.

Maxsulotni ishlab chiqarish uchun kerakli barcha qurilmaning imkoniyatlari, unga ketadigan sarf-xarajatlarni xisob-kitob qilishda va boshqa ishlarni bajarishda ham kompyuter beg'araz yordamchidir.

Maxsulotni ishlab chiqarishda axborot asosiy kompyuterdan ishlab chiqarish liniyalariga yetkaziladi. U yerda axborotni qabul qilishga tayyor turgan robotlar kompyuter uzatgan dastur asosida maxsulotni yig'a boshlaydi. Tayyor maxsulotlar esa robotlar yordamida tekshirilib, omborlarga jo'natiladi.

Tibbiyot sohasi

Ma'lumki, shifokorga borishni ko'pchiligingiz xush ko'rmaysiz. Birinchidan, siz bemorsiz. Sog'lom odam u yerga bormaydi. Ikkinchidan, u yerda xamma joyda navbatda turishga to'g'ri keladi. Masalan, registraturada kasallik varaqasi uchun, shifokorlar qabuliga kirish uchun va xokazo. Uchinchidan, shifokor yozib bergan dorilarni dorixonalardan izlash kerak bo'ladi.

Kompyuterlarning shifoxonalarda va poliklinikalarda paydo bo'lishi ko'p narsalarni, jumladan, yuqoridagi muammolarni ham tubdan o'zgartirib yuboradi. Endi siz to'g'ridan-to'g'ri shifokor xuzuriga yo'l olasiz. Uning ish stolida odatdagi meditsina ish qurollaridan tashqari kompyuter ham joy olgan: uning xotirasida barcha bemorlarning kasallik tarixi yozib qo'yilgan. Agar siz oldin xam murojaat etgan

bo'lsangiz, sizniki ham bo'ladi. Birinchi bor murojaat etayotgan bo'lsangiz siz xaqingizdagi barcha axborotni shu yerning o'zida shifokor kompyuterga kiritib qo'yadi. Kasalligingiz xaqidagi barcha ma'lumotlar kompyuterga kiritilgach, sizning kasalligingiz xakida tashxis qo'yiladi va chop etish qurilmasi yordamida dorilar uchun retsept chop etib beriladi. Retseptni olib, boshqa kopyuter yordamida ushbu dorilarni eng yaqin bo'lgan qaysi dorixonalardan topish mumkinligi xaqida axborot olishingiz mumkin.

Kompyuter meditsinada boshqa ishlarga xam qodir. Masalan, tomograf — ya'ni siljib xarakatlanadigan rentgen apparati insonning ixtiyoriy organi xaqida to'liq ma'lumot olishi, ulardagi mikroskopik defektlar, chet jinlar (masalan, buyrakdagi tosh) xaqida ma'lumot berishi mumkin. Tomograf uzatgan axborotni tezda qayta ishlash va ekranda ko'rsatish uchun albatta u kompyuter bilan bog'langan bo'lishi shart.

Kompyuter va san'at

Kompyuterning san'atga qanday aloqasi bor? Kompyuterlar aniq programma asosida ishlaydi. San'at esa — bu ijod, fantaziyadir. Lekin bu sohada xam kompyuter ijod ahliga yordam berishi mumkin. Kompozitor musiqa yaratishda kompyuterdan unumli foydalanishi mumkin. Buning uchun kichik royal yoki elektroorgan yordamida kompyuterga ulanib yozayotgan musiqa notalarini ekranda ko'rib turgan xolda yangi asar yaratishi va shu yerning o'zida, shu onda eshitib ko'rishi ham mumkin.

Kompyuterlar rassomlarga xam juda yoqib qolgan. Kompyuter grafikasi bo'yicha birinchi ko'rgazma 1956 yili o'tkazilgan. Turli eskizlar, chizmalar va rasmlar chizishda rassomlar kompyuterdan foydalanib kelmoqdalar.

Bundan tashqari, kino va televideniyaning ham kompyuterlarsiz tasavvur etish qiyin. Hozirgi davrda turli joylarda, mintaqalarda, xatto qit'alarda yashaydigan insonlar ishtirokida telekonferensiyalar o'tkazish an'anaga aylanib qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Novosardova S.A., Gaynutdinova F.X., Otajonov U.A. Metodika prepodavaniyakursa "Informatika": Uchebnoe posobi e. – T.: TGEU, 2003.
2. Farberman V.L., Musina R.G., Jumaboeva F.A. Oliy o'quv yurtlarida o'qiti shning zamonaviy usullari . – T., 2002. 118-157 b.

THE HISTORY OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Xojiqulov Sh.

O'zDJTU, boshlang'ich ta'limda ingliz tili kafedراسi katta o'qituvchisi

Annotation

The English language teaching tradition has been subject to tremendous change, especially throughout the twentieth century. Perhaps more than any other discipline, this tradition has been practiced, in various adaptations, in language classrooms all around the world for centuries.

English is a West Germanic language that originated from Anglo-Frisian languages brought to Britain in the mid 5th to 7th centuries AD by Anglo-Saxon migrants from what is now northwest Germany, southern Denmark and the Netherlands

Key words: Methods, English, history, teaching, learning.

Introduction

Language teaching and learning remains central to Applied Linguistics as an academic journal and as a field of enquiry. That's why we decided to write article about the history of English language teaching. The English language teaching tradition has been subject to tremendous change, especially throughout the twentieth century. Perhaps more than any other discipline, this tradition has been practiced, in various adaptations, in language classrooms all around the world for centuries. While the teaching of Maths or Physics, that is, the methodology of teaching Maths or Physics, has, to a greater or lesser extent, remained the same, this is hardly the case with English or language teaching in general. As will become evident in this short paper, there are some milestones in the development of this tradition, which we will briefly touch upon, in an attempt to reveal the importance of research in the selection and implementation of the optimal methods and techniques for language teaching and learning.

The Classical Method

The English language teaching tradition has been subject to tremendous change, especially throughout the twentieth century. Perhaps more than any other discipline, this tradition has been practiced, in various adaptations, in language classrooms all around the world for centuries. While the teaching of Maths or Physics, that is, the methodology of teaching Maths or Physics, has, to a greater or lesser extent, remained the same, this is hardly the case with English or language teaching in general. As will become evident in this short paper, there are some milestones in the development of this tradition, which we will briefly touch upon, in an attempt to reveal the importance of research in the selection and implementation of the optimal methods and techniques for language teaching and learning.

In the Western world back in the 17th, 18th and 19th centuries, foreign language learning was associated with the learning of Latin and Greek, both supposed to promote their speakers' intellectuality. At the time, it was of vital importance to focus on grammatical rules, syntactic structures, along with rote memorisation of vocabulary and translation of literary texts. There was no provision for the oral use of the languages under study; after all, both Latin and Greek were not being taught for oral communication but for the sake of their speakers' becoming "scholarly?" or creating an illusion of "erudition." Late in the nineteenth century, the Classical Method came to be known as the Grammar Translation Method, which offered very little beyond an insight into the grammatical rules attending the process of translating from the second to the native language.

It is widely recognised that the Grammar Translation Method is still one of the most popular and favourite models of language teaching, which has been rather stalwart and impervious to educational reforms, remaining a standard and sine qua non methodology. With hindsight, we could say that its contribution to language learning has been lamentably limited, since it has shifted the focus from the real language to a "dissected body" of nouns, adjectives, and prepositions, doing nothing to enhance a student's communicative ability in the foreign language.

Gouin and Berlitz - The Direct Method

The last two decades of the nineteenth century ushered in a new age. In his *The Art of Learning and Studying Foreign Languages* (1880), Francois Gouin described his "harrowing" experiences of learning German, which helped him gain insights into the intricacies of language teaching and learning. Living in Hamburg for one year, he attempted to master the German language by dint of memorising a German grammar book and a list of the 248 irregular German verbs, instead of conversing with the natives. Exulting in the security that the grounding in German grammar offered him, he hastened to go to the University to test his knowledge. To no avail. He could not understand a word! After his failure, he decided to memorise the German roots, but with no success. He went so far as to memorise books, translate Goethe and Schiller, and learn by heart 30,000 words in a dictionary, only to meet with failure. Upon returning to France, Gouin discovered that his three-year-old nephew had managed to become a chatterbox of French - a fact that made him think that the child held the secret to learning a language. Thus, he began observing his nephew and came to the conclusion (arrived at by another researcher a century before him!) that language learning is a matter of transforming perceptions into conceptions and then using language to represent these conceptions. Equipped with this knowledge, he devised a teaching method premised upon these insights. It was against this background that the Series Method was created, which taught learners directly a "series" of connected sentences that are easy to understand. For instance,

I stretch out my arm. I take hold of the handle. I turn the handle. I open the door. I pull the door.

Nevertheless, this approach to language learning was short-lived and, only a generation later, gave place to the Direct Method, posited by Charles Berlitz. The basic tenet of Berlitz's method was that second language learning is similar to first language learning. In this light, there should be lots of oral interaction, spontaneous use of the language, no translation, and little if any analysis of grammatical rules and syntactic structures. In short, the principles of the Direct Method were as follows:

- Classroom instruction was conducted in the target language
- There was an inductive approach to grammar

- Only everyday vocabulary was taught
- Concrete vocabulary was taught through pictures and objects, while abstract vocabulary was taught by association of ideas

The Direct Method enjoyed great popularity at the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth but it was difficult to use, mainly because of the constraints of budget, time, and classroom size. Yet, after a period of decline, this method has been revived, leading to the emergence of the Audiolingual Methods.

Literature:

1. The history of the English – book by J.D.Burnle
2. <https://www.google.com/search?q=the+history+of+english+language&sxsrf=ALiCzsaz0BeOnVnhHdhjgDwWcBsEbW23cg%3A1656246564027&ei=JFG4YsuhAafrrgS5uqioCw&ved=0ahUKEwjLw-->
3. [gj8v4AhWntYsKHTkdCrUQ4dUDCA4&uact=5&oq=the+history+of+english+language&gs_lcp=Cgdnd3Mtd2l6EAMyBAgjECcyBAgAEEMyBAguEEMyBQgAEMsBMgUIABDLATIFCAAQywEyBQgAEMsBMgUIABDLATIFCAAQywEyBQgAEMsBOgcIABBHELADSgQIQRgASgQIRhgAUJUnWJUnYLguaAJwAXgAgAGaBogBmgaSAQM2LTGYAQCgAQHIAQjAAQE&sclient=gws-wiz](https://www.google.com/search?q=the+history+of+english+language&gs_lcp=Cgdnd3Mtd2l6EAMyBAgjECcyBAgAEEMyBAguEEMyBQgAEMsBMgUIABDLATIFCAAQywEyBQgAEMsBMgUIABDLATIFCAAQywEyBQgAEMsBOgcIABBHELADSgQIQRgASgQIRhgAUJUnWJUnYLguaAJwAXgAgAGaBogBmgaSAQM2LTGYAQCgAQHIAQjAAQE&sclient=gws-wiz)

HAYDOVCHILARGA YORDAM TIZIMLARINING TAHLILI

Nasirov Ilham Zakirovich

Andijon mashinasozlik instituti - t.f.n., dotsent

Soliyev Boburjon Abdirayim o'g'li

Andijon mashinasozlik instituti talabasi

Soliyeva Xilola Faxriddin qizi

Andijon mashinasozlik instituti magistranti

Annotatsiya

ADAS (Advancyed Driver Assistancye Systems)- avtomobilga o'rnatilgan o'zini-o'zi boshqariladigan tizim bo'lib, u haydovchiga baxsiz hodisadan qochishga (faol xavfsizlik) yoki uning oqibatlarini kamaytirishga (passiv xavfsizlik) yordam beradi. Hozirda haydovchilarga yordam berish uchun 43 ta aqlli tizimni ajratib ko'rsatish mumkin. Ulardan eng ko'p ishlatiladiganlari To'siqlarni aniqlash tizimi, Harakatlanuvchi obektni aniqlash tizimi, Buriqish yordami tizimi va Chorraha yordamchisidir.

Kalit so'zlar: Avtomobil, haydovchi, ogohlantirish tizimi, tormoz yordamchisi, to'siq, tizim, chorraha, to'qnashuv, piyoda, datchik

Avtomobil muhandislari jamiyati (SAE) SAE J3016 standartini, avtotransport harakatini boshqarishning avtomatlashtirilgan tizimlari uchun SAE tasnifi standartini tayyorladi. Ushbu standartning tasnifi eng keng tarqalgan bo'lib kelganligi sababli, u 1-jadvalda ko'rsatilgan [1].

1-jadval - Avtotransport vositalarining harakatini boshqarishning avtomatlashtirilgan tizimlari uchun standart SAE.

	Nomi	Tavsif	
	Avtomatlashtirishsiz	Butun haydash jarayoni haydovchi tomonidan boshqariladi, avtomobil dinamikasini boshqarish vazifasi butunlay unga yuklanadi, hatto avtomobil tizim bilan jihozlangan bo'lsa ham ogohlantirishlar va ta'sirlar.	Haydovchi atrof-muhitni mustaqil ravishda kuzatib boradi

	Shu jumladan haydovchi yordami	Rulda tizimini yoki tormoz va gazni boshqarishda haydovchiga tashqi muhit haqidagi ma'lumotlardan foydalangan holda yordam berish. Tizim haydovchidan boshqa amallarni bajarishini kutadi. Bu tizim tomonidan chiqarilgan.	
	Qisman avtomatlashtirilgan	Boshqarish rejimi ikkita ADAS tizimini o'z ichiga oladi, ular ikkala rul boshqaruviga ham, tezlashtirish yoki tormozlashga ham ta'sir qilishi mumkin.	
	Shartli ravishda avtomatlashtirilgan	Haydashni avtomatlashtirish tizimi oladi to'liq nazoratga olish avtomobil dinamikasi, lekin faqat ichida agar haydovchi mast bo'lsa uning signaliga munosabat bildiriradi.	Tizim avtomatlashtirish haydash irodasi kuzatish
	Yuqori avtomatlashtirilgan	Haydashni avtomatlashtirish tizimi oladi hamda avtomobilni boshqarish, garchi haydovchi so'rovga javob bermasa ham boshqaruv jarayoniga aralashish, ya'ni haydovchilik guvohnomasi zarur emas deb hisoblanadi.	
	To'liq avtomatlashtirilgan	Haydashni avtomatlashtirish tizimi bir xil funksiyalarni oladi hamda haydovchi sifatida, imkoni boricha har qanday muhitda ishlashi kerak bo'ladi.	

ADAS (Advancyed Driver Assistancye Systems)- avtomobilga o'rnatilgan o'zini-o'zi boshqariladigan tizim bo'lib, u haydovchiga baxsiz hodisadan qochishga (faol xavfsizlik) yoki uning oqibatlarini kamaytirishga (passiv xavfsizlik) yordam beradi. Avtomobil ishlab chiqaruvchilari haydashni yanada qulay va xavfsizroq qilish uchun ushbu tizimlarning tobora ko'proq yangi modellarni yaratmoqdalar.

Haydovchilarga yordam berish tizimlari uchta asosiy toifaga bo'linadi [2]:

- haydovchiga maslahatlar;
- haydovchiga ogohlantirishlar;
- haydovchiga bevosita yordam.

Ishora funksiyasi to'siqlarni aniqlash bilan bog'liq: masalan, tungi ko'rish va faralarni yo'lda egilishlarga moslashtiradigan moslashtirilgan yoritish tizimi. Bularga mashinani xavfsiz saqlashga yordam beradigan Tezlik belgisini aniqlash va atrofni ko'rish kiradi.

Haydovchilarni ogohlantirish tizimlari mumkin bo'lgan xavf haqida signal berish funksiyasini bajaradi. Masalan, Parking Assist, Oldinga to'qnashuv va Lane Departion ogohlantirish.

Uchinchi guruhga avtomobilni faol ravishda barqarorlashtiradigan yoki to'g'ridan-to'g'ri manevrani amalga oshiradigan haydovchiga yordam berish funksiyalari kiradi. Moslashuvchan kruiz nazorati avtomobilingiz oldidagi avtomobildan doimiy masofani saqlash uchun avtomobil tezligini sozlaydi; Tormoz yordami oldingizda turgan transport vositasi bilan to'qnashuvning oldini olish yoki uning ta'sirini kamaytirishga yordam beradi va Lane Assist sizni bo'lakdan chiqib ketishingizga yo'l qo'ymaydi.

Bugungi kunga kelib, 43 ta aqlli haydovchilarga yordam berish tizimini ajratib ko'rsatish mumkin [3]:

- 1) Shinalar bosimi monitoringi tizimi (TPMS)
- 2) Tormoz yordamchisi (Brakeassist, BAS, HBB, EBA, AFU)
- 3) To'siqlarni aniqlash tizimi (oldindan to'qnashuv haqida ogohlantirish)
- 4) Harakatlanuvchi obektni aniqlash tizimi
- 5) Burilish yordami tizimi (burilish yordamchisi)
- 6) Chorraha yordamchisi
- 7) Avtoturargohni teskari yo'nalishda tark etishda yordam berish tizimi (orqa o'zaro harakat haqida ogohlantirish)
- 8) To'qnashuvdan oldingi tizim (to'qnashuvdan qochish tizimi, Precrashsystem)
- 9) Kruiz nazorati/Moslashuvchan kruiz nazorati (Cruisecontrol/Adaptive Cruisecontrol)
- 10) Alkozamok (AlcoholInterlockDevicye)
- 11) Tepalikdan tushishni boshqarish
- 12) Tepalikdan boshlash tizimi (HAS)
- 13) Traffic Assistant
- 14) avtomagistral uchuvchisi
- 15) Moslashuvchan yoritish tizimi (Adaptivelightcontrol: aylanuvchi egri chiroqlar)

- 16) Uzoq / past nurni avtomatik almashtirish tizimi (Yorqinsiz uzoq va pikseli yorug'lik)
- 17) Ko'r nuqta monitori
- 18) Yo'lakni o'zgartirishga yordam
- 19) Chiziqdan chiqib ketish haqida ogohlantirish tizimi
- 20) Lane Sasist
- 21) Haydovchi charchoqni aniqlash tizimi (Driverdrowsinessdetection)
- 22) Favqulodda haydovchi yordamchisi (Emergencydriverassistant)
- 23) Parkga yordam berish tizimi
- 24) Masofadan boshqarish pulti bilan aqlli to'xtashga yordam tizimi (RemoteParkAssistSystem)
- 25) Treyler parking yordamchisi
- 26) Bloklanishga qarshi tormoz tizimi (ABS), shu jumladan tortishni boshqarish (TCS)
- 27) Surround Viyew tizimi
- 28) Svetoforni aniqlash tizimi
- 29) Yo'l harakati belgilarini aniqlash tizimi
- 30) Haydovchiga noto'g'ri yo'l haqida ogohlantirish, noto'g'ri yo'l haqida ogohlantirish)
- 31) Haddan tashqari tezlik/moslashuv yordamchisi (Intellektual tezlikni moslashtirish)
- 32) Tungi ko'rish tizimi (Avtomobilni tungi ko'rish)
- 34) Video yozuvchisi
- 35) Avtomobil navigasiya tizimi (Avtomobil navigasiya tizimi)
- 36) Elektr avtomobilining ogohlantirish tovushlari
- 37) Piyodalarni himoya qilish tizimi
- 38) Yomg'ir va yorug'lik sensori
- 39) Avtotransport vositalari o'rtasidagi aloqa tizimi (Avtomobil aloqa tizimlari, V2V)
- 40) Elektron barqarorlik dasturi (ESP)

41) Treyler yordamchisi (Treylerassist)

42) Tom yopishni aniqlash tizimi

43) Shamolni o'zaro o'tkazish yordamchisi (chamolni o'zaro barqarorlashtirish)

Har bir tizimni alohida ko'rib chiqing:

1) Shinalar bosimi monitoringi tizimi (TPMS)

TPMS (Tire Pressure Monitor System) shinalar bosimini nazorat qiladi, ya'ni shinalardagi havo miqdori o'zgarganda, shinaning atrofi ham o'zgaradi [4,5]. Shu sababli, g'ildirak aylanadigan burchak tezligi ortadi. TPMS tizimi ushbu ko'rsatkichlarni nazorat qiladi. Belgilangan me'yordan oshib ketgan bo'lsa, signal yuboriladi, maxsus chiroq yoqiladi va haydovchiga paydo bo'lishi mumkin bo'lgan nosozliklar haqida ogohlantirish yuboriladi. Hozirgi vaqtda Android qurilmalari bilan ishlashga mo'ljallangan TPMS tizimlarining analoglari mavjud. Foydalanuvchining smartfoni yoki planshetiga yuborilgan ma'lumot shinalardagi bosimni kuzatib boradi va me'yordan chetga chiqish bo'lsa, haydovchini ogohlantiradi. Shinasi yorilib ketgan mashinada sayohatni davom ettirish yo'l-transport hodisasi uchun to'g'ridan-to'g'ri xavf tug'diradi [6].

1-rasm- TPMS tizimi ishlamoqda.

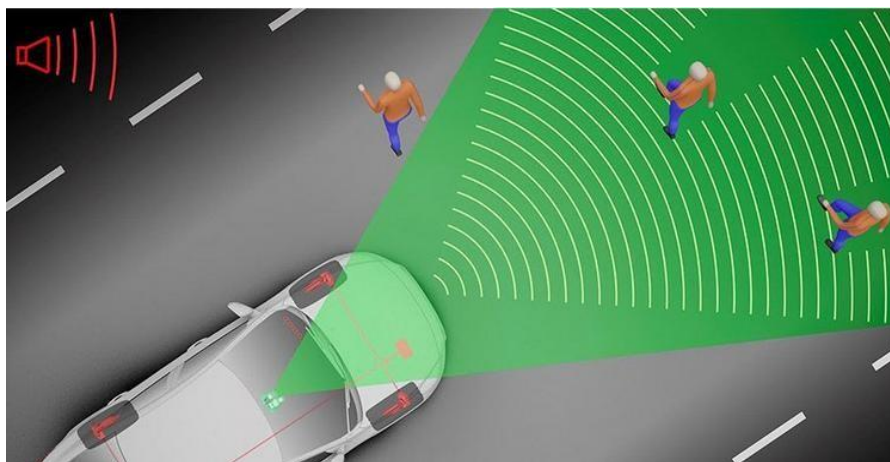
Tormoz yordamchisi (tormoz yordami, BAS, HBB, EBA, AFU)

BrakeAssist avariyaviy tormoz tizimi sirpanchiq yo‘lda to‘qnashuvning oldini olishga yordam beradi, oldidagi avtomobil kutilmaganda manevr qilganda yoki keskin burilish sodir bo‘lganda, bu sizga tezkor avtomatlashtirilgan javob tufayli avariyaning oldini olishga imkon beradi [7]. Bunday sxemani qo‘llash, haydovchi avtomobilning tormozlanish masofasini deyarli yarmiga qisqartirishi mumkin. Bundan tashqari, tezlik yuqori bo‘lsa ham, favqulodda tormozlash samaradorligini oshiradi. Tizim quyidagicha ishlaydi:

Tizim bosim akkumulyatori, g‘ildirak aylanish datchiklari, elektr nasos, elektron boshqaruv bloki va elektromagnit klapanlar blokidan iborat.

Boshqaruv tizimi tormoz pedalini bosish kuchi va tezligini tahlil qiladi, shundan so‘ng rejimni faollashtirish to‘g‘risida qaror qabul qilinadi.

Avtomobilning tormozlanishining kuchayishi tormoz tizimida bosimning ko‘tarilishi tufayli yuzaga keladi, bu sizga g‘ildiraklarni to‘sib qo‘ymaslik, bir qator tormoz impulslarining oldini olish imkonini beradi [8].

2-rasm - Tormoz yordami tizimi.

To‘siqlarni aniqlash tizimi (ForwardCollisionWarning)

Oldinga to‘qnashuv haqida ogohlantirish (FCW) haydovchini shox va ogohlantirish chirog‘i bilan ogohlantiradi, agar sizning avtomobilingiz bir qatorda boshqa transport vositasiga juda yaqin bo‘lsa [9]. Ushbu tizim 5 km/soat dan ortiq avtomobil tezligi uchun mo‘ljallangan. FCW old bamper ostida joylashgan datchikdan

keladigan signallardan foydalanadi, bu esa oldingi avtomobilgacha bo'lgan masofani o'lchaydi. Agar tizim avtomobilingiz transport vositasiga juda yaqinlashayotganini aniqlasa, oldindagi avtomobil indikatorini miltillaydi va ogohlantirish signali eshitiladi [10]. Biroq, FCW to'qnashuvning oldini olishga qodir emasligini tushunish kerak. Haydovchi doimo ehtiyot bo'lishi va transport vositasini boshqarishi kerak.

Shuni ta'kidlash kerakki, FCW tizimi piyodalar, hayvonlar, yo'lda to'siqlar yoki bir qatorda kelayotgan transport vositalarini aniqlamaydi.

Harakatlanuvchi ob'ektni aniqlash qo'shimcha sensorlarni o'rnatishni talab qilmaydi. Ma'lumot manbai haydovchining keyingi harakatlari uchun signal sifatida xizmat qiluvchi tasvirni aks ettiruvchi kameralar bo'ladi.

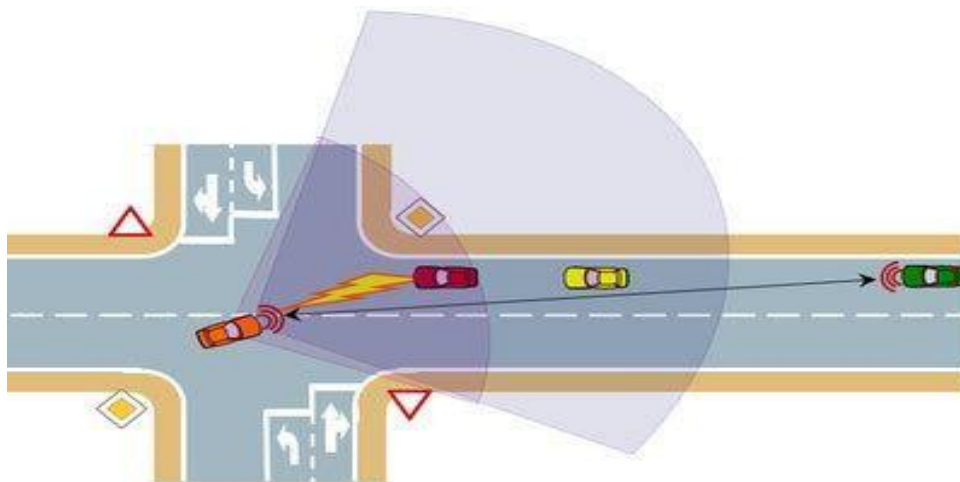

3-rasm - Harakatlanuvchi jismlarni tanib olish tizimi

Burilishga yordam berish tizimi (burilish yordamchisi)

Datchiklar avtomobilning joriy bo'lakdagi o'rnini aniqlashi va haydovchi manevrni boshlashi bilan burilishga yordam berish tizimi avtomatik ravishda ishga tushadi. Chapga burilish amalga oshiriladigan bo'lakni tanib olish ikki darajada amalga oshiriladi: navigasiya tizimining bir qismi bo'lgan avtomobilning joylashishini aniqlash funksiyasi uning chorrahadagi o'rnini aniqlik bilan aniqlash imkonini beradi. metrgacha, maxsus kamera esa chapga burilish uchun chiziq belgilarini va yo'l belgilarini ko'radi .

Chapga burilishga yordam berish tizimi yoqilganda, avtomobil oldidagi uchta lazerli skaner avtomobil oldidagi 100 metrgacha bo'lgan masofani kuzatib boradi. Agar sensorlar yaqinlashib kelayotgan transport vositalarini aniqlasa va mashina harakatlanishda davom etsa va chorrahaga kirsa, yordam tizimi 10 km/soatgacha past tezlikda avtomatik tormozlashni boshlaydi. Avtomatik tormozlash funksiyasi yuqori tezlikdan to'satdan tormozlanishga olib kelmaydi [10].

4-rasm - Burilish paytida yordam tizimining ishlash sxemasi.

Chorraha yordamchisi

Intersection Assist avtomobillar va piyodalarni oldindan aniqlash uchun old qismga o'rnatilgan radar sensorlaridan foydalanadi.

30 km/soatgacha tezlikda datchiklar avtomobil oldidagi hududni kuzatib boradi va agar kesishgan tirbandlik aniqlansa, haydovchini vizual va ovozli signallar bilan ogohlantiradi. Agar yaqinlashib kelayotgan transport vositasi ko'rinmasa va sizning avtomobilingiz soatiga 10 km tezlikda oldinga siljigan bo'lsa, to'qnashuvning oldini olish uchun favqulodda tormoz qo'llaniladi.

"Ko'r" ko'rish va cheklangan ko'rinishga ega chorrohalarda harakatlanayotganda ushbu yordamchi hududlarni tark etishda yordam beradi.

1) Orqaga to'xtashga yordam berish tizimi (RearCrossTrafficAlert)

Bugungi kunda muammo bor: to'xtash joyidan orqaga qaytganda, to'xtash kamerasi mashina chiqmoqchi bo'lgan bo'lakda nima sodir bo'layotgani haqida ma'lumot berishga jismonan dosh berolmaydi.

5-rasm- Avtoturargohdan orqaga qaytishdagi muammo.

Baliq suyagi to‘xtash joyi bilan muammo unchalik keskin emas, lekin u ham mavjud. Qiyinchilik quyidagilarda: to‘xtash kamerasi bilan standart ko‘rish burchagi (120-170 daraja) haydovchi teskari yo‘nalishda harakatlanmoqchi bo‘lgan chiziqda avtomobil mavjudligining rasmini jismoniy jihatdan ta‘minlay olmaydi . Bu harakat xavfli harakatga aylanadi, qachonki haydovchi o‘zi shu bo‘lakda haydashga, yoki uni o‘tkazib yuboradigan haydovchiga tayanishi yoki qator bo‘sh bo‘lishiga umid qilishi kerak. Endi esa yordamchi bo‘lgan RearCrossTrafficAlert tizimi ishga tushadi. qutqarish BSD radariga asoslangan. BSD sensorlari orqa bamper ichidagi ma‘lum joylarda o‘rnatilgan. Ular burchak va diapazon kabi hususiyatlarga ega [11].

1) Haydovchiga to‘siq to‘g‘risida xabar berish old ustunlarga, old oyna yonidagi kichik diodli ko‘rsatkichlarni o‘rnatish orqali amalga oshiriladi, ular to‘siq mavjud bo‘lganda porlaydi va ovozli signal beradi.

2) Piyodalarni aniqlash tizimi Piyodalarni aniqlash tizimi piyodalar bilan to‘qnashuvning oldini olish uchun mo‘ljallangan. Tizim mashina yaqinidagi odamlarni taniydi, mashinani avtomatik ravishda sekinlashtiradi, zarba kuchini kamaytiradi va hatto to‘qnashuvning oldini oladi.

3) Tizimdan foydalanish yo‘l-transport hodisasida piyodalar o‘limini 20 foizga, og‘ir jarohatlar olish xavfini esa 30 foizga kamaytirish imkonini beradi. Piyodalarni

aniqlash tizimi o'zaro bog'liq funksiyalardan foydalanadi: piyodalarni aniqlash, to'qnashuv haqida ogohlantirish, avtomatik tormozlash. Piyodalarni aniqlash uchun 40 m gacha masofada samarali ishlaydigan videokamera va radardan foydalaniladi. Piyoda videokamera tomonidan aniqlanganda va bu fakt radar tomonidan tasdiqlanganda, tizim piyodaning harakatini kuzatib boradi, uning keyingi harakatini bashorat qiladi va avtomobil bilan to'qnashuv ehtimolini baholaydi.

Umumiy natijalar multimedia tizimining ekranida ko'rsatiladi. Agar tizim avtomobil harakatining hozirgi xarakterini hisobga olgan holda piyoda bilan to'qnashuvning oldini olish mumkin emasligini aniqlasa va haydovchining reaksiyasi bo'lmasa, piyodalarni aniqlash tizimi avtomatik ravishda mashinani to'xtatadi.

Adabiyotlar

1. Isayev E.U., Solomatin Nyu S., Kisulenko B.V., Karipov V.M., Kovtun V.V., Kravets V.N. Avtomobil dizayni: o'quv qo'llanma. - Tolyatti: TDU nashriyoti, 2013-260 b.
2. Nasirov I.Z., Gaffarov M.T. Accession of the Republic of Uzbekistan to the Kyoto convention / Процветание науки. Научно-методический журнал- 2021. № 2 (2), Иваново: Умы Современности. DOI 10.24412/2713-0738-2021-22-41-57. с. 26-33.
3. У.М.Турдиалиев, И.З.Насиров. Транспорт воситалари учун интеллектуал бошқарув тизими.// Рақамли ҳаёт ва ижтимоий фанларнинг баркамол авлодни вояга етказишдаги ўрни ва аҳамияти: долзарб муаммолар ва истиқбол. Халқаро илмий-амалий конференция илмий мақолалар тўплами. 5-шўъба. Муҳандислик фанлари.- Андижон: АндМИ, 2022. 672 б. 15-18 б.
4. Насиров, И. З., & Иброхимова, М. М. (2019). "Дамас" автомобили учун интеллектуал бошқарув тизими. *Молодой ученый*, (22), 686-689.
5. Насиров И, Тулкинхужаева Н. Интеллектуальные программы для управления транспортными средствами// "International Scientific and Practical conference "Topical Issues of Science". Part 4, 10.04.2022- p. 290-293. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6439534>.
6. B.Soliyev, I.Nasirov, I.Sirojiddinova. Yo'l- transport jahoxatlari statistikasi o'rganish tahlili.//Рақамли ҳаёт ва ижтимоий фанларнинг баркамол авлодни вояга етказишдаги ўрни ва аҳамияти: долзарб муаммолар ва истиқбол. Халқаро илмий – амалий конференция илмий мақолалар тўплами. 5- шўъба. Муҳандислик фанлари.- Андижон: АндМИ, 2022. 325 б. 295-297 б.

7. Насиров Ильхам Закирович, Солиев Бобуржон Абдираим Угли. (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ADAS ДЛЯ ПОМОЩИ ВОДИТЕЛЯМ. *Американский журнал междисциплинарных исследований и разработок*, 5, 94-105. Извлечено из <http://ajird.journalspark.org/index.php/ajird/article/view/112>.

8. Насиров Илхам Закирович, Таваккалова Саидахон Орифжон кизи, Тулкинхужаева Нилуфархон Расулжон кизи. АНДИЖОН ВИЛОЯТИДА ЙЎЛ ҲАРАКАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ РАҚАМЛАШТИРИЛИШИ// *Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ»*. Выпуск №25 (том 7) (апрель, 2022). Дата выхода в свет: 30.04.2022. с. 1276-1279.

9. Насиров Ильхам Закирович, Абдуллаев Яшинбек Бахрамович. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ТРАНСПОРТНОЙ ЛОГИСТИКЕ НУЖЕН АНАЛИЗ// *Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ»*. Выпуск №25 (том 3) (апрель, 2022). Дата выхода в свет: 30.04.2022- с. 1575-1580.

10. Насиров Илхам Закирович, Зўхриддинов Дилмуроджон Каримжон ўғли. Автомобилларни масофавий диагностика қилиш усули// *International Scientific and Practical conference "Actual issues science" 7nd part*, 2-679 pages. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6624788-585-588> б.

11. Насиров Илхам Закирович, Зўхриддинов Дилмуроджон Каримжон ўғли. «ЙЎНАЛИШДАГИ ТАКСИЛАРНИ ДИАГНОЗЛАШНИНГ ХОЛАТИ»// *Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ»*. Выпуск №26 (том 9) (май, 2022). Дата выхода в свет: 31.05.2022. с. 228-230

**XORIJIY TILLARNI O'RGATISHDA TINGLAB TUSHUNISH
KO'NIKMASINING O'RNI**

Iroda San'at qizi Tohirova

O'zbekiston jahon tillari universiteti talabasi

Annotasiya: Bu maqolada xorijiy tillarni o'rgatishda tinglab tushunish ko'nikmasidagi uchraydigan muammolar borasida so'z boradi. Tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirishga 60 yillarda ahamiyat berila boshlangan. Xorijiy tilni o'rgatishda bu kompetensiyani rivojlantirishning zarur jihatlari ko'rsatib o'tilgan, yangi pedagogik texnologiyalarning ba'zi ko'rinishlari berilgan.

Kalit so'zlar: xorijiy til, tarjima, o'zbek tili, tinglash, tushunish, kompetensiya.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 19 maydagi PQ-5117 sonli "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori¹da xorijiy tillarni o'qitishning xalqaro tan olingan dastur va darsliklari ta'limning barcha bosqichlarida joriy etilishini muvofiqlashtirish hamda o'qituvchilarda zamonaviy o'qitish ko'nikmalarini rivojlantirish nazarda tutilgan. Ushbu qarorda respublikamizda yoshlarga chet tillarni o'rgatishning majmuaviy tizimi, mustaqil fikrlovchi yangi yosh avlodni tarbiyalash, mamlakatimizning jahon hamjamiyatiga yanada integrasiyalashuviga yo'naltirilgan tizim yaratilganligi alohida ta'kidlanadi. Shu maqsadda chet tillarini o'rgatishga e'tibor qaratilmoqda. Shu maqsadlarni amalga oshirish yo'lida Yevropa Kengashining "Chet tilini egallash umumiy evropa kompetensiyalari: o'rganish, o'qitish va baholash" to'g'risidagi umumiy e'tirof etilgan xalqaro me'yorlari (CEFR – Common European Framework of Reference) ham e'tiborga olindi. Unda chet tilini o'zlashtirish darajasi "A1 – boshlang'ich" bosqichdan

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentini "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbiri to'g'risida"gi 2021-y, 19-maydagi PQ-5117 son, lex.uz

boshlab “B2+ tilni mustahkam egallash va erkin muloqot qila olish” bosqichigacha bo‘lgan ko‘nikmalar doirasidagi bilimlarni qamrab olishga qaratilgan. Bunda tinglash, tushunish, yozish, o‘qish, gapirish kompetensiyalarini mukammal darajada bilish nazarda tutilgan. Shu maqsadlardan tinglab tushunishga qaratilgan ushbu tadqiqot ishi intensiv tarzda til o‘rganuvchini tinglab, tushunish kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgani bilan ham dolzarb sanaladi. Talaffuzga o‘rgatishda o‘quvchining to‘g‘ri eshitish qobiliyatini rivojlantirishga alohida e‘tibor beriladi. XX asrda ta‘lim olgan o‘quvchilar ongiga radio, televideniya, kompyuter, internet kabi texnik vositalarning ta‘siri bo‘lmagan. Hozirga kelib yuqoridagi texnik vositalarining yoshlarimiz ongiga beixtiyor ta‘siri sezilayapti. Bunday sharoitda maktabda dars berayotgan o‘qituvchi ham, oliy dargohlarda ta‘lim berayotgan muallimlar ham o‘zlarining dars berish vositalarini yangilashlariga, usullarini esa zamonaviy usullarga almashtirishlariga to‘g‘ri kelayapti. Hozirgi o‘qituvchi zimmasiga avvalgi o‘qituvchilar avlodi mehnatiga qaraganda ko‘proq mas‘uliyat yuklanayapti. Ko‘proq harakat qilishga to‘g‘ri kelayapti. Sabab, hozirgi zamon yoshlari ongiga ta‘sir qilayotgan ob‘ektlar ularning e‘tiborini ko‘proq o‘ziga jalb qilayapti. Bu esa har bir o‘qituvchiga o‘z ustida ko‘proq ishlashga, izlanishga, yangilikka intilishga va nihoyat qiziqarli dars o‘tishlariga undayaptiki, ularning darslari tashqaridan kelayotgan, ba‘zan yoshlarni chalg‘itadigan taassurotlarga qaraganda ko‘proq jalb qila oladigan bo‘lishi kerak. Shuning uchun yangi pedtexnologiyaning ta‘lim-tarbiya jarayoniga kirib kelishi – bu hayot taqozosi, hayotiy ehtiyojdir. Bu haqiqatni to‘g‘ri tushungan har bir o‘qituvchi iloji boricha, yangi texnologiya imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda dars o‘tishi hozirgi zamon talablariga javob bera oladigan darajada bo‘lishi lozimdir.

To‘g‘ri eshitish qobiliyati rivojlanmagan o‘quvchilar hatto ona tilimizda uchraydigan tovush va jummalarni talaffuz qilishda ham qiynaladilar. Biz tovushlarning "fonologik xususiyatlari" deganda aslida nimani nazarda tutamiz? Bu savolga filolog tilshunos Nargiza Erkaboyeva shunday javob bergan: "Nutq tovushlari bir qancha akustik va artikulyatsion (talaffuz) belgilarga ega bo'ladi. Bu belgilarning barchasi fonetika uchun muhim sanaladi, chunki mazkur belgilarni to'la hisobga olgandagina u yoki bu tovushning xususiyatiga to'g'ri javob berilgan bo'ladi. Lekin fonologiya uchun

yuqoridagi belgilarning ko'pchiligi muhim sanalmaydi. Fonlogiya uchun faqat bir tovushning ikkinchi tovushga taqqoslanganda ularni bir-biridan farqlash uchun xizmat qiladigan belgilargina ahamiyatlidir. Bizning bilish faoliyatimizning asosini qiyoslash tashkil etadi. Bilish jarayonida yangi tinglayotgan materialnini oldin bilgan materialga qiyoslab, zidlab, ular orasidagi o'xshash va farqli tomonlarini topishga harakat qilinganda, bilish faoliyatida tinglashlarning ahamiyati muhimligi namoyon bo'ladi²".

O'quv jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarini yoki inovatsiyon o'quv uslublarini qo'llash ta'lim metodlarining samaradorligini oshirishga, o'qituvchilarning o'quv faoliyatining o'zgarishiga, ularning o'rganish va o'zlashtirish mahoratlarini takomillashtirishga, pedagogik tizimlarning tarkibiy o'zgarishiga samarali ta'sir etadi. Bu esa pedagogik jarayonlarni axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarishda o'ziga xos vazifalarni qo'yadi.

“Tez so‘z aytish” o‘quv o‘yini

O'quvchilarni koreys tiliga bo'lgan qiziqish va intilishlarini oshirish maqsadida “So‘z aytish” usulidan foydalanish yaxshi natija beradi. Bunda o'quvchilar 2 yoki 3 guruhga bo'linadilar. Birinchi guruh a'zolari so'z aytishni boshlashadi, Ikkinchi guruh a'zosi so'zning oxirgi harfiga o'zining bosh harfidagi so'zini aytadi, uchunchi guruh a'zosi esa, aytilgan so'zning oxirgi harfiga so'zini keltiradi va hakozi shunday davom etadi. Bunday usul talaba va o'quvchilarni topqirlikka, koreys tili grammatikasidagi muammolarni tez hal etishga o'rgatadi³. Quyida bu usulning borish jarayonini namuna sifatida beramiz. Guruh a'zolarining aytgan so'zlari shunday tizimni tashkil etishi mumkin:

“Antonim so‘zlar” o‘yini

Bu o'yin qiziqarli va ehtirosli o'tadi. O'yinda talabalar jiddiy holatda o'ynay olmaydilar, chunki o'yin kulgi va hazil mutoyiba asosida o'tadi. Bunda xar bir guruhdan bittadan talaba o'yinga qatnashish uchun doskaga chiqadi. Qur'aga ko'ra birinchi talaba biror so'zni aytadi, uning raqibi esa o'sha so'zning teskari ma'nosidagi so'zni keltiradi. Bu o'yinda barcha talabalarning ishtirok etishlarini ta'minlash uchun

² Erkaboyeva N. O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami. Toshkent, Navro'z-2016. 76 b.

³ Aliev D. Arab tili darslarida noan'anaviy usullar. T., 2009. – B.18-19

o‘yinda qatnashayotgan ikki talaba faqat belgilangan 4-5 tadan so‘zlarni aytadi holos. Keyingi ikki talaba ham shu tartibda bir – birlarini sinaydilar. So‘z bahsida qaysi guruh talabasi yutsa unga “to‘liq oy” shaklidagi yashil qog‘oz, yutqizsa, “yarim oy” shaklidagi yashil qog‘oz beriladi.

O‘yin oxirida tarqatilgan yashil qog‘ozlar hisoblanganda qaysi guruhning g‘alaba qozonganligi aniq bo‘ladi. Mazkur o‘yinga avvaldan tayyorgarlik ko‘rish lozim. Talabalarga antonim so‘zlar beriladi va uni yodlaydilar.

Bu o‘yin orqali tezda so‘zlarni tushunib olish imkoniyati rivojlanadi⁴.

Yuqoridagi kabi zamonaviy texnologiyalar talabalarning bir tomondan so‘z topish qobiliyatini ham kuchaytirishga xizmat qilsa, boshqa tomondan lug‘at boyliklarini oshirishga, ko‘proq tinglab, tushunish qobiliyatlarini kuchaytirishga yo‘naltiradi.

Ma‘lumki suhbatga kirishuvchilar, odatda navbatma navbat gapirgan holda bir-birini tushunishga harakat qilishadi. O‘z fikrini gapirgan holda og‘zaki bayon qilish, ko‘pchilik tomonidan amalga oshiriladigan nutq faoliyati turidir. Xorijiy suhbatdosh yoki video materialni tinglash jarayonida so‘zlovchining ifoda etmoqchi bo‘lgan mulohazalarini qisman yoki ukammal tushunib yetmaslik holatlari ham bo‘lishi mumkin. Bunga asosiy sabab sifatida tinglab tushunish kompetensiyasini shakllantirishda yetarli e‘tibor qaratilmaganligidadir. Chet til o‘qitish metodikasi tarixiga nazar tashlasak o‘tgan asring 60-yillariga kelib, tinglash nutq faoliyatining turi sifatida atroflicha tadqiq etila boshlandi⁵. Avvallari unga gapirishning uzviy qismi deb qarab kelingan edi. Chet til

darsida tinglab tushunishga atayin mashqlar berilmas edi. Ma‘lum bo‘lishicha, gapirishni o‘rganishdan ko‘ra tinglab tushunishga erishish qiyinroq kechadi. Ushbu sohaga oid bir-biriga yaqin ikki termini farqlash talab qilinadi: „tinglash“ — quloq solish (Oz so‘zla — ko‘p tingla) va „eshitish“ — eshitish sezgisi (quloq) yordamida tovushni qabul qilish (Qizim, senga aytaman, kelinim, sen eshit). Tinglovchi tushunishga intiladi, eshituvchi tinglaganini

⁴ Aliev D. Arab tili darslarida noan‘anaviy usullar. T., 2009. – B.21-22

⁵ З. А. Кочкина: Понимание звучащей речи (аудирование). Обзор американских работ. // Вопросы психологии, 1963, № 3;

tushunmasligi ham mumkin. Eshitish qobiliyatiga molik shaxs muayyan axborotni tushunish maqsadida soʻzlovchiga quloq soladi, yaʼni tinglash, aniqrogʻi tinglab tushunish sodir boʻladi. Eshitdingmi, deyilganda, tinglab tushunganlikni aniqlamoqchi boʻlinadi. Xullas, „tinglab tushunish“ birikmasi oʻzgalar nutqini (jonli tarzda yoki mexanik yozuvdagisini) idrok etish hamda mazmunini fahmlab yetish maʼnosini ifodalaydi. Tinglash va tushunish (fahmlash) vaqt eʼtibori bilan bir paytda (psixologiya tilida simultan) sodir boʻladi, bu ikki nutqiy hodisa faqat ilmiy tahlil uchungina ajratiladi, xolos.

Inson maʼnaviy kamolotga, odatda, eshitish, koʻrish (kuzatish) va, qolaversa, oʻqish tufayli erishadi. Axborot toʻplanishida uchala faoliyat orasida tinglab tushunish eng muhimidir.

Qizigʻi shundaki, falon tilda tinglab tushunasizmi, savoli berilmaydi, gapira olasizmi, deyiladi. Idrok aqlning oʻlchovidir. Gapirish va tinglab tushunish ogʻzaki nutq demakdir⁶.

Tinglab tushunish kompetensiyasi buyicha talaba quyidagilarni bilishi lozim:

A1 daraja - kishilar sekin va aniq gaplashishganda talaba oʻzi va oilasi haqidagi soʻz va iboralarni tushunishi lozim.

A2 daraja - oʻziga tanish mavzularga (masalan, sodda bayon qilingan oila, xarid, mahalliy hududlar, kasb, ish) oid koʻp ishlatiladigan soʻz va iboralarni shuningdek, qisqa, aniq, sodda xabar va eʼlonlarning asosiy mazmunini tushuna olishi kerak.

V1 daraja - oʻziga tanish boʻlgan mavzular boʻyicha (ish, taʼlim muassasasi, hordiq va b.) aniq aytilgan gapning asosiy mazmunini anglay olishi, bunda asosan matndagi muhim soʻzlarga ahamiyat karatgan holda butun gap mazmunini tushunishi nazarda tutiladi.

V2 daraja - maʼruzalar yoki televideniye orqali beriladigan katta hajmdagi nutqni, tanish mavzulardagi qiyinroq nutqni tushunishi, TV va radio orqali beriladigan yangiliklarni tinglab, tomosha qilish jarayonida muhokama qilinayotgan mavzularning asosiy gʻoyasini anglashi, adabiy tilda namoyish qilinadigan filmlar mazmunini yaxshi tushunishi lozim.

⁶ Jalolov J. Chet tili oʻqitish metodikasi. T.: Oʻqituvchi, 2012. – B.220-222

Demak, nutq faoliyatining to'rtala turidan birortasi darsda mashq qilinmasligi mumkin, biroq bu qoida tinglab tushunishga tegishli emas. Xohlagan bir mashg'ulotda gapirish yoki o'qish, yoki yozuv mashq qilinmasligi mumkin. Biroq dars bor ekan, tinglab tushunish bo'ladi. Chunki o'qituvchi chet tilda gapirish bilan dars boshlaydi, darsni o'tadi va uni yakunlaydi, va nihoyat, talaba tinglovchi sifatida bo'ladi.

YEVROPA ITTIFOQI VA MDH DAVLATLARIDA ZAMONAVIY
MIGRATSIYA JARAYONLARI

Murodullayev Bekzod Murodullo o'g'li

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti magistr 1-kurs talabasi

Tel: +998 94 471 16 66

ANNOTATSIYA

Maqolada Yevropa Ittifoqi va MDH mamlakatlaridagi migratsiya jarayonlari hamda O'zbekiston siyosati ko'rib chiqilib, bu yerda ko'plab olimlarning tadqiqotlari hamda turli manbalardagi maqolalardan foydalanilgan. Migratsiya dunyoning aksariyat davlatlarining iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi, mehnat resurslarining nisbiy ortiqcha bo'lgan mamlakatlar o'rtasida ishchi kuchiga talab ortib borayotgan mamlakatlarga qayta taqsimlanishini ta'minlaydi. Ushbu tadqiqot ushbu mamlakatlar migratsiyasining xususiyatlari va muhim xususiyatlarini tushunishga imkon beradi va ushbu migratsiya oqimini tartibga solish va nazorat qilish choralarini ko'rish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *migratsiya jarayonlari, O'zbekiston, siyosat, migratsiya, migratsiya oqimlari, ishchi kuchi, migrantlar, aholi, ishchi kuchi, immigrantlar, MDH, Yevropa Ittifoqi*

Migratsiya iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarning kuchli harakatlantiruvchi kuchi va muhim natijasidir. Shuning uchun XXI asr boshidan beri globallashuv ta'sirida davlatlararo migratsiya oqimlari ko'lami sezilarli darajada oshdi. Inson resurslarining harakatchanligi yanada murakkablashdi. Aholi migratsiyasining mamlakatlarning iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy hayotining, ichki va tashqi siyosatining barcha jabhalariga ta'siri, ular migratsiya mezbonligi yoki migratsiya manbai bo'lib xizmat qilishidan qat'i nazar, kuchayib bormoqda. Ko'pgina mamlakatlarda migratsiya siyosati davlat faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Demografik va

migratsiya muammolarini hal qilish uchun davlat tomonidan tartibga solish vositalarining barchasidan foydalaniladi.

Yevropa Ittifoqining migratsiya siyosatiga e'tibor qaratgan holda shuni ta'kidlash kerakki, Yevropa Ittifoqi migratsiya siyosatining o'ziga xosligi uning ikki darajada – milliy va milliy darajada tartibga solinishidadir. YIning umumiy siyosati direktivalar va qoidalar, shuningdek, harakat dasturlari va integratsiya dasturlari mavjudligiga qaramay, maslahat xarakteriga ega, ammo uni amalga oshirish uchun vositalar va mexanizmlarni tanlash milliy darajada amalga oshiriladi. Umumyevropa migratsiya siyosati hali shakllanish va yangi migratsiya vaziyatiga moslashish jarayonida. Shunga qaramay, Yevropa Ittifoqi asosan milliy migratsiya qonunlarini birlashtirish va uyg'unlashtirish va migrantlar integratsiyasi bo'yicha milliy dasturlarni muvofiqlashtirishda muvaffaqiyatga erishdi. Shuningdek, migratsiya dunyoning aksariyat davlatlarining iqtisodiy rivojlanishida, mehnat resurslarini mamlakatlar o'rtasida qayta taqsimlanishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Migratsiya muammosi so'nggi besh yil ichida ushbu muammoning jiddiyligi nisbatan yumshatilganiga qaramay, muhim va ba'zi hisob-kitoblarga ko'ra, Yevropa Ittifoqining hozirgi kun tartibida asosiy o'rinni egallaydi. Darhaqiqat, Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga migrantlarning maksimal oqimi 2015-yilda sodir bo'lgan va kelajakda bu to'lqin pasaygan. Agar 2015-yilda Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida boshpana so'rab 1 million 280 ming ariza berilgan bo'lsa, 2019-yilda ularning soni 698 mingtani tashkil qilgan. To'rt yil ichida Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga qonuniy migratsiya deyarli ikki barobar, noqonuniy migratsiya esa 90 foizga kamaydi. Yevropa Ittifoqiga kelayotgan muhojirlar sonining yanada kamayishi tendentsiyasi nafaqat davom etdi, balki 2020-yilda koronavirus pandemiyasi avj olgani sababli yanada kuchaydi.

Yevropa Ittifoqiga kirish taqiqlangan uchinchi davlat fuqarolari soni 47,6 foizga oshdi, ammo 2017-yilda 2015-yilga nisbatan noqonuniy ravishda bo'lgan uchinchi davlat fuqarolari soni 71,3 foizga kamaydi. Ulardan Yevropa Ittifoqida noqonuniy ravishda mavjud deb e'lon qilingan voyaga yetmagan fuqarolar soni ham 2017-yilda 2015-yilga nisbatan 65,6 foizga kamaydi. Yevropa Ittifoqini majburan tark etgan

uchinchi davlat fuqarolari soni 11,3 foizga kamaydi, biroq Yevropa Ittifoqini ixtiyoriy ravishda tark etgan uchinchi davlat fuqarolari soni 39,1 foizga oshdi.

Ma'lumotlarga ko'ra, to'liq bo'lmagan yoki umuman ma'lumotga ega bo'lmagan odamlar o'zlarining yashash sharoitlarini yaxshilash va o'zlarining tug'ilgan mamlakatlarida yoki oxirgi davlatlarida bo'lganiga qaraganda ko'proq daromad keltiradigan ish topish uchun migratsiyaga ko'proq qiziqish bildirishlari haqida xulosa qilish mumkin. turar joy. Migratsiya, shu jumladan mehnat ko'lamining o'sishi bilan inson resurslari qabul qiluvchi davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanishiga, jumladan, mehnat bozorini, alohida tarmoqlarni rivojlantirishga, demografik nomutanosibliklarni yumshatishga ko'proq ta'sir qila boshladi. Ish bilan bandlik odatda o'sish jarayonida bo'ladi, 2018-yilda 2014-yilga nisbatan 5,2 foizga o'sdi. O'z navbatida, yarim kunlik bandlik pasayish tendentsiyasiga ega va 2018-yilda bu ko'rsatkich 2014-yilga nisbatan 3,1% ga kamaydi. Shuningdek, migrantlarning katta qismini mehnatga layoqatli yoshdagilar tashkil etishini ham ta'kidlash lozim. 2017-yilda xalqaro migrantlarning 74 foizi 20 yoshdan 64 yoshgacha bo'lganlar edi, bu umumiy aholining 57 foizi hisoblandi.

Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar orasida 2017-yilda aholining eng yuqori aylanmasi, shuningdek, umumiy o'sish bo'yicha Malta va Lyuksemburg qayd etildi. Shu bilan birga, aholining umumiy aylanmasiga asosiy hissa – 80 foiz migratsiya aylanmasi qo'shildi. Aholi aylanmasining eng past ko'rsatkichlari Slovakiya va Polshada bo'lib, bunda asosiy hissa migratsiya emas, balki tabiiy aylanma (90% gacha) tomonidan qo'shilgan. Migratsiya aylanmasi, qoida tariqasida, umumiy aylanmasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda aholining umumiy aylanmasiga ko'proq hissa qo'shdi. Qayd etilgan Malta va Lyuksemburgdan tashqari bular qatoriga Kipr, Avstriya, Irlandiya (62-68%), Germaniya, Daniya, Niderlandiya va Gretsiya (52-28%) kiradi. Muammo shundaki, migratsiya oqimlari migrantlarning joylashuvi va kasbi bo'yicha yuqori darajada to'plangan. Mutaxassislarning fikricha, dunyodagi 250 millionga yaqin xalqaro muhojirlarning 60 foizi 10 ta asosiy maqsadli davlatda, jumladan AQSh, Germaniya va Kanadada yashaydi. Biroq, migratsiyaning kamchiliklari bilan bir

qatorida ijobiy tomonlari ham bor. Shulardan biri ishchi kuchini yoshartirish orqali aholi qarishining oldini olishdir.

Xulosa qilish mumkinki, Yevropa Ittifoqida hozir barqarorlasha boshlagan migratsiya inqirozi hali ham mantiqiy xulosadan yiroq. XXI asrda migratsiyaning rivojlanish tendentsiyalari tahlili shundan dalolat beradi, ular Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga faqat qonuniy yo‘l bilan kirishni osonlashtiradigan migratsiya siyosatini shakllantirishga qaratilgan; mamlakatlar hududiga kirish, bo‘lish va chiqish muddatlarini tartibga soluvchi qoidalarni soddalashtirish; tashrif buyurgan chet elliklarning integratsiyasi uchun. Muhojirlarni taqsimlashda birdamlikning yo‘qligi muammoni yanada kuchaytiradi va Yevropa Ittifoqini parchalaydi. Bunday vaziyatda a‘zo davlatlar inqirozdan chiqishning yagona strategiyasini ishlab chiqishga majbur – aks holda uning keskinlashuvi Yevropa Ittifoqining mavjudligiga tahdid soladi.

Shuningdek, muhojirlar soni va oqimi ko‘p bo‘lgan Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) mamlakatlarida xalqaro migratsiya muammosi va uni o‘lchash mexanizmlarini takomillashtirish zarurati juda muhim. Biroq, migratsiya statistikasini ishlab chiqaruvchilar o‘rtasidagi aloqaning yomonligi, foydalanilgan ta‘riflarning nomuvofiqligi va ma‘lumotlarni yig‘ish bilan bog‘liq muammolar tufayli migratsiyani o‘lchash uchun statistik tizimlarni takomillashtirish sekin kechdi.

SSSRning parchalanib, yangi mustaqil davlatlarga aylanishi Sovet Ittifoqi tarkibida rivojlangan mavjud mamlakat ichidagi, respublikalararo migratsiyani davlatlararo migratsiyaga aylantirdi. Bu inqiroz butun MDH makonini qamrab olgan ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz bilan bir vaqtda sodir bo‘lganligi sababli, bu xalqaro migratsiya jarayonlarining "portlash o‘shiga" olib keldi. Asosan, bu majburiy, stressli va etnik migratsiya edi. Yagona davlatning parchalanishi bilan birga kelgan stress omillari yumshatilgandan so‘ng MDH davlatlari o‘rtasida aholining migratsiyasi mutlaqo yangi shakllarni oldi, barcha mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy-ijtimoiy rivojlanishining muhim ko‘rsatkichiga aylandi. Millatlararo omillarga asoslangan majburiy migratsiya jarayonlari o‘rniga iqtisodiy sabablarga ko‘ra migratsiya jarayonlari – mehnat migratsiyasi oqimlari jadal tus ola boshladi, ular hozirda ulkan ulushga ega bo‘ldi. Hozirgi vaqtda MDH davlatlari hududida

migrantlarni qabul qiluvchi davlatlar (Rossiya Federatsiyasi, Qozog‘iston Respublikasi) va migrantlarni jo‘natuvchi davlatlar (O‘zbekiston Respublikasi, Tojikiston Respublikasi, Qirg‘iziston Respublikasi va boshqalar) paydo bo‘ldi.

Zamonaviy O‘zbekiston ko‘pmillatli davlat sifatida XXI asrda turli davlatlar va ularning aholisi hayotidagi roli muttasil ortib borayotgan migratsiya jarayonlarini boshqarishda faol ishtirok etmoqda. Bu globallasuv va iqtisodiy inqirozlar (milliy, mintaqaviy) va odamlarning turmush darajasi, ishchi kuchining miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlari, mehnat bozorini isloh qilish, geosiyosiy jarayonlar bilan bog‘liq.

Bugungi kunda O‘zbekistondagi migratsiya vaziyati siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy omillar majmuasi natijasidir - sovet tuzumining yemirilishi, natijada yuzaga kelgan mustaqil davlatlarning suverenlashuvi, ko‘p millatlilik, iqtisodiyotdagi transformatsion jarayonlar (bozor munosabatlarning shakllanishi), jamoat hayoti, mehnat munosabatlarni globallasuvga demokratlashtirish va aholi toifalarini davlat tomonidan himoya qilish darajasi. Bu omillar aholining migratsiya imkoniyatlari va niyatlarini boshqarishga har xil ta’sir kuchiga ega, ammo ularning kompleksi umuman migratsiya bilan bog‘liq vaziyatni va uning asosiy tendentsiyalarini shakllantiradi.

Statistik ma’lumotlarning tahlili 1991-2005 yillarda emigratsiyaning birinchi to‘lqini mavjudligini ko‘rsatadi, unda o‘rtacha yillik salbiy saldo har yili minus 75 ming kishini tashkil etdi. Umuman olganda, 1991–2020 yillarda. Mamlakatga 5,17 million kishi kelgan, 6,83 million kishi ketgan, migratsiyaning salbiy saldosi 1,66 million kishini tashkil qilgan. Bu mamlakat aholisining milliy xilma-xilligi ko‘rsatkichlarida o‘z ifodasini topdi. Ayni paytda o‘zbeklar umumiy aholi sonidagi 1991-yildagi 72,8 foizdan 2019-yilda 83,8 foizga oshgani kuzatilmoqda. Keyingi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilgan salmoqli islohotlar, ijtimoiy-iqtisodiy ahvolning yaxshilanishi, yangi ish o‘rinlarining jadal tashkil etilishi va emigratsiyani rag‘batlantirishning kamayishi tufayli O‘zbekistonda doimiy emigratsiya bilan bog‘liq vaziyat barqarorlashdi.

Xulosa

MDH davlatlari o'rtasida migratsiya sohasida ikki tomonlama va jamoaviy shartnomalar ko'p bo'lishiga qaramay, umumiy mehnat bozorini shakllantirish va uning davlatlar o'rtasida erkin harakatlanishi haqida haligacha gapirib bo'lmaydi. MDH davlatlari cheklovlarning butun tizimini qo'llaydi - ishlashga ruxsat berish uchun kvotalar, mehnat migrantlari uchun kasblarni taqiqlash va boshqalar. Barcha cheklovchi me'yor va qoidalarning bajarilishi ustidan samarali nazoratning yo'qligi MDH mamlakatlarida xorijiy ishchilarning katta miqdordagi noqonuniy mehnat faoliyatini qo'llab-quvvatlamogda. Shu bilan birga, migratsiya jarayonlarini samarali boshqarish borasida davlatlararo hamkorlikning ijobiy misollari ham mavjud. Ulardan eng yorqini Rossiya, Belorussiya va Qozog'iston o'rtasidagi bojxona ittifoqi hamda Rossiya va Belarus ittifoq davlati doirasidagi kelishuvlardir. Biroq, bu davlatlar o'rtasidagi ishchi kuchi oqimi mintaqadagi migratsiya rejimi manzarasini tubdan o'zgartira olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1) <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-migration-policy/managing-migration-flows/>
- 2) <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-migratsionnye-protsessy-v-kontekste-regionalnyh-protivorechiy-na-primere-uzbekistana/viewer>
- 3) Современная миграция населения стран СНГ и ее последствия (Т.Б.Тойчиева)
- 4) <https://ec.europa.eu/jrc>
- 5) Hein de Haas. *European Migrations: Dynamics, Drivers, and the Role of Policies.*

ONA TILIM – MENING IFTIXORIM!

Ozodbek Amirov Hamzayevich

Qashqadaryo viloyati Kitob tumani
63-umumiy o'rta ta'lim maktabining
"Ona tili va adabiyot" fan o'qituvchisi.
Hozirgi kunda Qarshi davlat universi-
Tetini sirtqi bo'limidagi "Filologiya"
Fakultetining 5-kurs talabasi

*Ona tilim – mening iftixorim! mavzusida hozirgi ta'lim jarayonida
"Pedagogik-texnologiyalarni amalda qo'llashda nimalarni hisobga olish kerak!"
nazariya asoslari*

Har bir davrda tilning roli katta ahamiyat kasb etdi. Hech qaysi davlatni, hech bir tilsiz hayotini tasavvur eta olmaymiz. Shuning uchun ham bizlar o'zbek tilisiz o'z hayotimizni tasavvur qila olmaymiz! Bunga misol sifatida buyuk allomalarimiz asos slogan tillar taraqqiyotimiz tayanchi hisoblanadi.

Ma'lumki, o'zbek tili asrlar davomida arab yozuvi asosida rivojlanib kelgan. Ayni paytda buyuk ajdodlarimiz, tilimizning o'ziga xos Grammatik xususiyatlarini hisobga olgan holda, uning ulkan imkoniyatlariga mos yozuv tizimini yaratish haqida doimo bosh qotirib kelganlari ham tarixiy manbalardan yaxshi ayon va o'zimiz ham o'qib guvohi bo'lganmiz.

Tabiiyki, mustaqillikka erishganimizdan so'ng xalqimiz ma'naviy hayotidagi boshqa ko'plab muammolar qatorida til va alifbo masalasi ham biz uchun kun tartibidagi dolzarb vazifaga aylandi.

Ayniqsa ona tilimizning xalqaro maydondagi obro'-e'tibori va nufuzini yanada yuksaltirish, mamlakatimizning jahon kommunikatsiya tizimiga integratsiyalashuvini ta'minlash, farzandlarimiz uchun chet tillari, axborot texnologiyalarini har tomonla-

puxta egallash borasida qulay imkoniyatlar yaratish kabi bir-biridan muhim vaziyatlar bu masalani kechiktirmasdan hal qilishini talab etar edi.

Lekin shuni ham aytish kerak-ki, bu masalalar qanchalik o'tkir bo'lmasin, biz uni yechishda ortiqcha hissiyotlarga berilmasdan, ilmiy asosda, har tomonlama o'ylab, keng jamoatchilikning xohish-istaklarini inobatga olgan holda ish tutdik. Shu maqsad-da 1989-yilning 21-oktiyabr kuni yurtimizda "Lotin yozuviga asoslangan, o'zbek tili – davlat tilida"gi qonun qabul qilindi.

Ayni vaqtda jamiyatimizda, til madaniyatini oshirish borasida hali ko'p ish qilishimiz lozimligini ham unutmasligimiz zarur, degan fikrlar ilgari surilib. Ayniqsa, ba'zan rasmiy muloqotlarda ham adabiy til qoidalariga rioya qilmaslik, faqat ma'lum bir hudud doirasida ishlatiladigan sheva elementlarini qo'shib gapirish holatlari ham uchrab turishi, bu masalalarning hali-hanuz dolzarb bo'lib qolayotgani ko'rsatadi. Bu haqida so'z yuritganda, bobomiz Alisher Navoiyning "Tilga e'tiborsiz – elga e'tiborsiz" – degan so'zlarida naqadar chuqur hayotiy haqiqat mujassam ekaniga yana bir bor ishonch hosil qilamiz!

Yurtimizda ma'naviy sohada ham sezilarli o'zgarishlar amalga oshirildi. Bunga misol tariqasida quyidagilarni keltirish mumkin. Masalan: tilimizga, tariximizga, milliy an'ana va qadryatlarimizga, ma'naviy va madaniy meroslarimizga, islom dinimizga, adabiyot va san'atimizga, urf-u otadlarimizga bo'lgan munosabatlar o'zligimizni ang-lash, milliy mafkuraning shakllanganligidan dalolatdir.

Siz o'zingizdan avval tilingizni asrang: u – gavhar, tejab ayting, har bir so'zingiz-ni joyini topib ayting, har bir so'zingiz – bir uzukka ko'z bo'lsin!

Aziz yurtdoshim tilni chaynamang, bo'lar-bo'lmas narsaga ming'irlamang, har bir harfni o'z ohangi hamda o'z rangi bilan tiniq talaffuz qiling! Quvonchli so'zlarinigizni quvnab ayting! Xafa bo'ishga sababchi so'zlarni, hasrat bilan ayting! O'zbek tilida "Urg'u" – degan oltin tayoqcha bor, kerakli so'zni topib tekkizsangiz, nutqingizdagi jummlar jaranglab ketadi! Bu degani aytgan gaplaringiz albatta tinglovchining yuragiga borib yetadi!

Siz avval o'zingizni emas, so'zingizni kiyintiring: sizni tinglayotgan odamlarning qulog'ini behudaga o'g'ritmasin, kayfiyatiga botmasin! O'ylagan

maqsadingizga til bilan yetishni orzu qildingizmi? – Siz shunday soʻzlang-ki, soʻzingizni havoday shimir-sinlar, gul hidini hidlaganday vujudlari yayrab ketsin!

Bugungi kunda yoshlarimiz orasida bir necha xorijiy tillarni biladiganlar ancha. Buni katta avlod vakillari ham soʻzlarida eʼtirof etishyapti. Yangi avlod vakilarining, katta avlod vakilaridan asosiy farqi sifatida ham zamonaviy texnologiyalar bilan ishlay olish va xorijiy tillarni mukammal bilishi, alohida ularni ajratib koʻrsatishmoq-da. Aslini olib qarajak, bu tabiiy hol. Chunki zamon oʻzkarib ketdi, chet tillarini oʻrganish davr bilan hamnafas yashashning shartlaridan biri boʻlib qoldi.

Oʻz davrining benazir shaxsi, maʼrifatparvar, alloma bobomiz Mahmudxoʻja Behbudiy ham til oʻrganishga daʼvat etgan. “Ikki emas, toʻrt tilni lozim”, – deb nomlaydi. Mahmudxoʻja Behbudiy maqolalaridan birini, koʻpchilik allomalarimiz shu maʼnodagi gaplarni aytib, koʻproq til oʻrganishga chaqirgan. Ammo avvalo, oʻz ona tiliga muhabbat qoʻyish, uni asrab-avaylash kerakligini qayta-qayta taʼkidlaganlar.

Har qaysi millat katta avlod vakili yoki yangi avlod vakili boʻlishidan qatʼiy nazar oʻz ona tilini hurmat qilishi hamda asrab-avaylaylashi kerak va lozim.

“INSON QADRI ULUG’ YURT”

Komila Amirova Hamza qizi

Qashqadaryo viloyati Kitob tumani

63-umumiy o’rta ta’lim maktabining

“Ona tili va adabiyot” fan o’qituvchisi.

Hozirgi kunda Qarshi davlat universi-

tetini sirtqi bo’limidagi “Filologiya”

fakultetining 4-kurs talabasi

“Inson qadri ulug’ yurt” mavzusida hozirgi ta’lim jarayonida “Pedagogik ta’lim ko’rinishlari” nazariya asoslari

O, sen vatan kindik qoni qoni tomgan joy

Seni so’rmar, ko’rmay bo’lurmi?

Ko’z ko’rgani yosh-u qaring –

Ona bag’rin sevmay bo’lurmi?

Abdulla Oripov

“O’zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko’ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi.” O’zbekiston Respublikasi-ning Konstitutsiyasi amal qiladi. 13 – modda

Bu mustaqil demokratik huquqiy davlatdir. Bu insonparvarlik qoidalariga asoslangan millati, dini, ijtimoiy ahvoli, siyosiy e’tiqodlaridan qat’i nazarda fuqarolarining huquqlari va erkinliklarini ta’minlab beradigan davlatdir.

O’zbekiston zaminida mavjud bo’lgan boyliklarga ega davlatlar O’zbekiston o’z yer osti boyliklari bilan faxrlanadi.

- Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab aholimiz, birinchi navbatda keksa avlod vakillari, xotin-qizlar va yoshlarga doimiy e’tibor va g’amxo’rlik ko’rsatish, ularning huquq va manfaatlarini taminlash, oila, onalik va bo-lalikni himoya

qilish uchun davlat byudjetidan ijtimoiy ehtiyojlar, jumla-dan, aholini qo'llab-quvvatlash va sotsial sohani mustahkamlashga ajrati-layotgan yillik xarajatlar izchil oshib borayotganini, bu raqam 60 foizdan ortganinimazkur yo'nalishda olib borilayotgan keng ko'lamli ishlarimiz-ning mantiqiy natijasi sifatida ko'rsatish;

- Zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni chuqur egallagan, mustaqil fikrlaydi-gan, o'z ona yurtiga mehr va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan hech kimdan kam bo'lmaydigan, hal qiluvchi kuch bo'lib maydonga chiqayot-gan yangi avlodni tarbiyalash maqsadida amalga oshirilayotgan ulkan ish-larning mohiyatiniochib berish;
- Mustaqillik biz uchun milliy davlatchililigimizni, o'zligimizni, insoniy haq-huquqlarimizni va qadr-qimmatimizni tiklash, urf-odat va an'analarimiz-ni, muqaddas islom dinimizni, buyuk ajdodlarimizning tabarruknomlarini ulug'lash, sog'lom va barkamol avlodni shakllantirish bo'yicha ilgari ta-savvur ham qilib bo'lmaydigan beqiyos imkoniyatlar ochib berilganini keng tushuntirish;
- Yurtimizda hukm surayotgan tinch va osoyishta hayot, millatlararo do'st-lik va hamjihatlikni saqlash, chegaralarimiz daxlsizligini asrash, uzoq va yaqin atrofimizdagi davlatlar bilan do'stona munosabat va o'zaro man-faatli hamkorlikni yanada mustahkamlash, turli mintaqa va hududlarda xavf-xatar va tahdidlar tobora kuchayib borayotgan tahlikali zamonda doimo ogoh, sergak va hushyor bo'lib yashash, safarbarligimizni yanada oshirish – bugun hayotning o'zi barchamizdan talab qilayotgan eng mu-him va eng dolzarb vazifa ekaniga alohida ahamiyat qaratish.

Ma'naviy sohada ham sezilarli o'zgarishlar amalga oshirildi: tilimizga, tariximizga, milliy an'analarimiz va qadryatlarimizga, ma'naviy meroslarimizga, muqaddas islom dinimizga, adabiyotimiz va san'atiningga, urf-odatlarimizga bo'lgan munosabatlar ozligimizni anglashimiz hamda milliy mafkuraning shakl-langandligidan dalolatdi.

Xalqimiz qadim-qadimdan turli xildagi milliy hunarmadchiligimizni, pazandachiligimizni, ilm-fanimizni, san'atimizni va adabiyotimiz, bir so'z bilan aytganda, ma'naviyati yuksakligi jihatidan olamga mashhurdir.

Mehmat sevarlik yerga mehr qo'yish, kasbiga ixlos, mehmon do'stlik, mehrshavfqatlik, odamgarchilik, ota-onaga hurmat, kattalarni siylash, aka-uka, opa-singil, qarindosh-urg'lar o'rtasidagi mehr-oqibat, peshona teri evaziga topilgan rizq-nasibaga qanoat qilib yashash, beva-bechoralarga muruvvatchilik xalqimizga xos odatlardir. Bu urf-odat, an'ana va marosimlarda xalqimizning qator noyob fazilatlari, insonparvarlik xislatlari mujassam.

O'zbek xalqining boshqa xalqlardan ajratib turadigan va boshqa xalqlar tanolgan yana

MUSIQADA INKLYUZIV TA'LIM

Asadova Sevara Raxmatilla qizi - Chirchiq Davlat pedagogika instituti

San'atshunoslik fakulteti musiqa ta'limi 20.2-guruh talabasi

Azimov Davron G'ayratoviich - Toshkent viloyati Chirchiq Davlat pedagogika

instituti San'atshunoslik fakulteti musiqa ta'limi kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqa inklyuziv ta'limi, musiqa terapiyasi, musiqaning foydalari haqida ma'lumotlar keltirildi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, musiqa terapiyasi, musiqa

Annotation: In this article, there are some information about inclusive education in music, music therapy and benefits of music.

Keywords: inclusive education, music therapy, music

Абстрактный: В этой статье представлена информация об инклюзивном музыкальном образовании, музыкальной терапии и пользе музыки.

Ключевые слова: инклюзивное образование, музыкальная терапия, музыка

ASOSIY QISM

Musiqa – insonlarga psixologik jihatdan juda katta yordam berishi mumkin. Musiqada inklyuziv ta'lim deyilganda, avvalo, inklyuziv ta'lim nima ekanligini bilib olishimiz zarur. Inklyuziv ta'lim- keng qamrovli ta'lim turi hisoblanadi, ya'ni ta'limning hamma insonlar (imkoniyati cheklangan insonlar) uchun tengligidir. Musiqiy inklyuziv bo'lish nimani o'z ichiga oladi? Musiqiy inklyuziv amaliyot yoshlarning musiqasi eshitilganligiga ishonch hosil qilishni o'z ichiga oladi:

Holistik - shaxsiy, ijtimoiy va musiqiy natijalarga e'tibor berish;

Adolatli - eng katta to'siqlarga duch kelgan odamlar eng ko'p yordam oladi;

Haqiqiy - biz buni amalga oshiradigan odamlar bilan ishlab chiqilgan va xabardor qilingan;

Vakil - biz ishtirokchilar va hamkasblar sifatida ishlayotgan odamlar bizning xilma-xil jamiyatimizni aks ettiradi;

Turli xil - barcha musiqiy janrlar, uslublar, amaliyotlar teng baholanadi kabilarni o'z ichiga oladi.

Maktablarda musiqa ta'limining afzalliklari:

1. Musiqa darslari sinfdagi monotonlikni buzishning ajoyib usuli. Bu talabalarga darsdan dam olishga yordam beradi.

2. Til rivojlanishini tezlashtiradi. Maktab musiqa darslari tilni rivojlantirish yordam beradi, chunki musiqa bizning kundalik nutqimiz va suhbatimiz bilan chambarchas bog'liq. Miyaning til va o'rganishni qo'llab-quvvatlaydigan qismi musiqani ham qo'llab-quvvatlaydi, shuning uchun musiqa, o'rganish va tillar nima uchun bir-biriga yaqin ekanligi haqida aloqa o'rnatish mumkin. Musiqa o'quvchilarning yaxshi o'qish ko'nikmalarini shakllantirishga ham yordam beradi.

3. Stressni olib tashlashga yordam beradi Talabalar ham biz kabi. Ular talabalar o'rtasidagi sinfda birinchi o'rinda qolish uchun raqobat, o'zgaruvchan baholar yoki imtihonlarga tayyorgarlik kabi ko'plab omillar tufayli stressga tushishlari mumkin. Bu ham hissiy, ham jismoniy charchoq bo'lishi mumkin. Maktablardagi musiqa darslari ularga stress va depressiyani kamaytirishga yordam beradi va shu bilan jismoniy sog'liq muammolarini oldini oladi. Maktablardagi musiqa darslari o'quvchilarga zarbalar bilan sinxronlash orqali dam olishga yordam beradi va shu yo'l bilan ular mavzularga diqqatlarini jamlaydilar.

4. Muammoni yaxshiroq hal qilishga yordam beradi. Aytishlaricha, musiqa va matematika yonma-yon ketadi. Musiqiy ta'lim kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi va musiqani yaxshi biladigan talabalar algebra va geometriya kabi matematik muammolarni yechishda yaxshi. Tadqiqotchilarning fikricha, miyaning musiqani rag'batlantiruvchi qismi ham muammolarni hal qilish va yechimlar ustida ishlash uchun javobgardir.

5. Ijodiy fikrlashni rivojlantiradi Dunyodagi barcha eng yaxshi musiqiy guruhlarining umumiy jihati bor: ularning barchasi maktablarda yoki universitetlarda uchrashishgan, umumiy qiziqishlarga ega bo'lishgan va musiqiy aktlarni shakllantirishgan. Bu musiqaning kuchi. Bu talabalar orasida ijodiy fikrlashni targ'ib qiladi. Bu talabalar uchun qiziqarli va ko'taruvchidir. bu nafaqat ularning innovatsion

bo'lishiga yordam beradi, balki ilm-fan va texnologiya sohasida ham innovatsiyalarga yordam beradi. Shuningdek, ular shaxsiy va professional kundalik muammolarga yechim topishga qodir.

6. Xotira. Hammamizning o'sha sevimli qo'shig'imiz eslab qolinadi va ba'zi qo'shiqlar yoki kuylar borki, ular juda uzoq vaqt davomida boshda qoladi va biz qo'shiq bilan bog'liq vaziyatni tez-tez eslaymiz. Bu musiqa xotiramizni qanchalik kuchli ekanligini ko'rsatadi. Musiqa juda muhim, chunki u ma'lumotni saqlashni kuchaytirishga yordam beradi. Musiqa o'quvchilarning xotirasini yaxshilashga va bilimlarni saqlashga yordam beradi.

7. Jamoa ishi. Talabalar maktablarda musiqani o'rganishganda, ular boshqa talabalar yoki o'qituvchilar bilan guruhlarda ishlashlari talab qilinadi. Bu ijtimoiy munosabatlarni o'rganishning samarali usuli va ularni jamoaviy ishlashga o'rgatadi. Jamoada yoki guruhning bir qismi sifatida ishlaydigan talabalar birgalikda ishlashadi - mashq paytida ham, ishlashda ham. Bu erda olingan hayotiy saboqlar jamoaviy ish va muvofiqlashtirishdir.

8. Etakchilik. Maktablarda musiqa mashg'ulotlari etakchilik fazilatlarini o'rganishning samarali usuli hisoblanadi. Tasavvur qiling-a, qo'shiqchi sifatida qo'shiq aytish yoki talabalar guruhini boshqarish so'ralgan talaba musiqachi etakchilik qobiliyatini o'rganadi. Ular o'ziga ishonch yoki jamoani boshqaradi yoki odamlar bilan muvofiqlashadi.

9. Karyera. Musiqa bugungi kunda ajoyib kasb tanlash imkonini beradi. Barcha eng yaxshi musiqachilar yoki musiqiy harakatlarni ko'rib chiqing va ularning barchasi yoshligini bilib olasiz. Ko'p odamlar musiqa darslarini maktablarda olib, u erdan ko'chib o'tishgan. Shunday qilib, ha, maktablarda musiqa o'rganish, albatta, musiqa sohasida martaba qilish uchun hayratlanarli.

Musiqani o'rganish hamma uchun barobar hisoblanadi. Bu sohada har bir kishi o'zini sinab ko'rish imkoniyatiga egadir. Nogiron talabalar musiqa tajribalarida ishtirok etish imkoniyatiga ega. Musiqa o'qituvchilari tushunishlari kerak talabalarning qobiliyatlari, shuningdek, samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun yetishmovchilik sohalari talabalar muvaffaqiyatini qo'llab-quvvatlash. Musiqa

o'qituvchisi bilan maslahatlashishi kerak. Ta'lim o'qituvchilari uchun inklyuziya uchun strategiyalar repertuarini yaratishlari kerak. Musiqa o'qituvchilari talabalar haqida qo'shimcha ma'lumotlarga kirishlari mumkin. Muvaffaqiyatli inklyuziv musiqa o'qituvchilari ijodkorlikni rivojlantiradilar, yondashuvlar, o'z talabalari uchun yuqori umidlarni saqlab qolish va printsiplardan foydalanishadilar.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, musiqa terapiyalari insonlar, xususan, o'qituvchilar uchun juda foydalidir. Musiqada inklyuziv ta'limni rivojlantirish, albatta, ustoz va muallimlarning q'olidadir. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus qo'shimcha musiqa darslari tashkil etish, zarur bo'lganda, turar joylariga borib darslar o'tilishi kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. www.sagegateshead.uz
2. www.wikipedia.uz

**YOSH KADRLARNING BOSHQARUVGA TAYYORGARLIK DARAJASINI
OSHIRISHNING ASOSIY PRINSIPLARI**

Jobborov Zokirjon Abdug‘appor o‘g‘li - Namangan davlat universiteti

Ishtimoiy fanlar fakulteti tarix yo‘nalishi 2 bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yosh kadrlarning boshqaruvga tayyorgarlik darajasini oshirishning asosiy prinsiplari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Yosh kadrlar, kadrlar zaxirasi, kadrlar tayyorlash, kadrlar malakasini oshirish, kasbiy tajriba, mehnat unumdorligi.

Tashkilotning rivojlanishini boshqarish - bu sizga hal qilishga imkon beradigan usullar, uslublar va protseduralar to'plami ijtimoiy muammolar ilmiy yondashuvga, ijtimoiy jarayonlarning qonuniyatlarini bilishga, aniq analitik hisob-kitoblarga va tasdiqlangan ijtimoiy standartlarga asoslangan. Bu ijtimoiy muhitga oldindan o'ylangan, bashorat qilingan, ko'p tomonlama, ya'ni tizimli va yaxlit ta'sir ko'rsatishning tashkiliy mexanizmi.

Kadrlarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

1. Xodimlarni attestatsiyadan o'tkazishni tashkil etish;
2. Xodimlar biznesining martabasini boshqarish;
3. Xodimlarga xizmat ko'rsatish va malakasini oshirishni boshqarish;
4. Kadrlar zaxirasini boshqarish;
5. Kadrlar tayyorlash.

Ishbilarmonlik martabasi - bu har qanday faoliyat sohasida shaxsning bosqichma-bosqich ko'tarilishi:

- faoliyat bilan bog'liq ko'nikmalar, qobiliyatlar, malaka imkoniyatlari va ish haqining o'zgarishi;

- bir marta tanlangan faoliyat yo'li bo'ylab oldinga siljish, shon-shuhrat, shon-shuhrat, boyitishga erishish.

Masalan, ko'proq obro', yuqori maqom, obro', kuch, Ko'proq puldan Karyera nafaqat ko'tarilishdir. Siz kasb, kasb sifatida martaba haqida gapirishingiz mumkin. Masalan: boshqaruvchi martaba, sport karerasi, harbiy martaba, badiiy martaba, uy bekalari va onalarning martaba, talabalar. Insonning ishdan tashqari hayoti biznes karerasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, uning bir qismidir. Rivojlanayotgan raqobat va inson omilining roli ortib borayotgan sharoitda tashkilotni boshqarishning muvaffaqiyati bevosita uning boshqaruv xodimlarini shakllantirish, ulardan foydalanish va rivojlantirish jarayonlarining samaradorligiga bog'liq.

Menejerlik martaba bir qator muhim ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga ta'sir qiladi:

- menejerlarning ishdan qoniqish va mehnat unumdorligi;
- boshqaruv kasbiy tajribasi va tashkilot madaniyatining uzluksizligi;
- asosiy lavozimlarni uzluksiz va oqilona almashtirish va boshqalar.

Buni tashkilot ierarxiyasi tuzilmasida qanday va kim olg'a siljish va uning resurslarini boshqarish muhimligini uzoq vaqtdan beri anglab yetgan, xizmat ko'rsatish va kasbiy yuksalish uchun boshqaruv tizimlarini shakllantirishga katta e'tibor qaratayotgan muvaffaqiyatli xorijiy korporatsiyalar tajribasi ham tasdiqlaydi. xodimlar soni. Xizmat ko'rsatish va kasbiy ko'tarilish - tashkilotning ham, shaxsning ham rivojlanishiga hissa qo'shadigan turli lavozimlardagi bir qator progressiv harakatlar. Harakatlar vertikal va gorizontal bo'lishi mumkin. Bu tashkilot tomonidan taklif qilingan turli bosqichlar (lavozimlar, ish joylari, jamoadagi lavozimlar) ketma-ketligi, xodim potentsial o'tishi mumkin. Karyera bo'yicha, ma'lum bir xodim egallagan qadamlarning jismoniy ketma-ketligini (lavozimlar, ishlar, jamoadagi lavozimlar) tushunish odatiy holdir. "Xizmat-professional" rag'batlantirish va "karera" tushunchalari yaqin, ammo bir xil emas. "Kasbiy ko'tarilish" atamasi bizga eng tanish, chunki bizning ixtisoslashtirilgan adabiyotlarimizda va amalda "karera" atamasi yaqin vaqtgacha qo'llanilmagan. Rejalashtirilgan kasbiy ko'tarilish yo'li va amalda haqiqiy martaba mos kelishi juda kam uchraydi va qoida emas, balki istisno hisoblanadi. Ma'lumki, har bir tashkilotda xodimlarni boshqarish jarayonida ishga qabul qilish, ishdan bo'shatish, ish haqi belgilash, mukofotlar berish, rag'batlantirish va jazo choralarini qo'llash tartibi mavjud. Biroq, tizim samarali bo'lishi uchun xodimlarni

boshqarish kadrlar siyosatiga asoslangan bo'lishi kerak, u ham lavozimga ko'tarilish uchun optimal kadrlar zaxirasini yaratish dasturiga asoslanishi kerak. Kadrlar zaxirasi - bu ma'lum bir darajadagi lavozimga qo'yiladigan talablarga javob beradigan faoliyatni boshqarish qobiliyatiga ega bo'lgan, tanlangan va tizimli maqsadli malakaviy tayyorgarlikdan o'tgan rahbarlar va mutaxassislar guruhi. Zaxira bilan ishlash, boshqa ko'plab HR texnologiyalari kabi, murakkab.

- Xodimlarni boshqarish va rezerv bilan ishlash yo'nalishlarining aloqasi:

Kadrlar zaxirasining bir nechta tipologiyalari mavjud (faoliyat turi, lavozimlarni to'ldirish darajasi, tayyorgarlik darajasi va boshqalar). Xodimlar ishining maqsadlariga qarab, siz u yoki boshqa tipologiyadan foydalanishingiz mumkin. Ushbu jarayonlarni engillashtirish uchun eng jiddiy kompaniyalar zaxirani - martaba nuqtai nazaridan eng istiqbolli mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan maxsus dasturlarni joriy qiladi. Ularning hammasi ham o'tmishda boshqaruv tajribasiga yoki maxsus boshqaruv malakasiga ega bo'lmagan. Hozirda Rossiyaning aksariyat tashkilotlari uchun kadrlar tayyorlanmoqda alohida ma'no. Chunki bozor sharoitida ishlash kadrlarning malaka darajasiga, ularning bilim va ko'nikmalariga yuqori talablar qo'yayotgan bo'lsa, bugungi o'zgaruvchan iqtisodiyot sharoitida ular o'z samarasini yo'qotishga moyil bo'lmoqda. Kompaniyalar kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish har qanday tashkilot, har qanday biznesning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishining eng muhim sharti ekanligini bilishadi. Ta'lim - bu insonni hayotga va mehnatga tayyorlash uchun zarur bo'lgan tizimlashtirilgan bilim, ko'nikma va xatti-harakatlarning o'zlashtirilishi jarayoni va natijasidir. Ta'lim darajasi ishlab chiqarish talablari, ilmiy-texnikaviy va madaniy daraja, shuningdek, ijtimoiy munosabatlar bilan belgilanadi. Ta'lim ikki turga bo'linadi: umumiy va kasbiy. Ta'lim uzluksiz bo'lishi kerak. Kadrlar tayyorlash kasbiy ta'lim olishning asosiy yo'lidir. Bu tajribali o'qituvchilar, murabbiylar, mutaxassislar, menejerlar va boshqalar rahbarligida bilim, ko'nikma, qobiliyat va muloqot usullarini o'zlashtirishning maqsadli tashkil etilgan, tizimli va tizimli ravishda amalga oshiriladigan jarayonidir. Ta'limning uchta turi mavjud. Kadrlar tayyorlash - barcha sohalar uchun malakali kadrlarni tizimli va tashkiliy ravishda tayyorlash va bo'shatish inson faoliyati maxsus bilim, ko'nikma, ko'nikma va muloqot usullari majmuiga ega

bo'lganlar.[1]Xodimlarning malakasini oshirish - kasb yoki lavozimga ko'tarilish talablarining o'sishi munosabati bilan bilim, ko'nikma va muloqot usullarini takomillashtirish maqsadida kadrlar tayyorlash.Kadrlarni qayta tayyorlash - yangi kasbni o'zlashtirish yoki ish mazmuni va natijalariga qo'yiladigan talablarni o'zgartirish munosabati bilan yangi bilim, ko'nikma va muloqot usullarini o'zlashtirish uchun kadrlarni tayyorlash. Mahalliy va xorijiy tajribada malakali kadrlar tayyorlashning uchta konsepsiyasi ishlab chiqilgan bo'lib, ularning mohiyatini quyida ko'rib chiqamiz. Ixtisoslashtirilgan ta'lim kontsepsiyasi bugungi yoki yaqin kelajakka qaratilgan va tegishli ish joyiga tegishli. Bunday o'qitish nisbatan qisqa vaqt davomida samarali bo'ladi, lekin xodim nuqtai nazaridan, ish joyini saqlab qolishga yordam beradi, shuningdek, o'zini o'zi qadrlashni kuchaytiradi. Ko'p tarmoqli o'qitish kontsepsiyasi iqtisodiy nuqtai nazardan samaralidir, chunki u xodimning ichki va ishlab chiqarishdan tashqari harakatchanligini oshiradi. Biroq, oxirgi holat xodim ishlaydigan tashkilot uchun ma'lum bo'lgan xavfni anglatadi, chunki u tanlash huquqiga ega va shuning uchun tegishli ish joyiga kamroq bog'langan.Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim kontsepsiyasi insonning tabiatga xos bo'lgan yoki amaliy faoliyatda o'zlashtirgan fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu kontsepsiya, birinchi navbatda, ilmiy izlanishlarga moyil bo'lgan va rahbar, o'qituvchi, siyosatchi, aktyor va boshqalar kabi iste'dodga ega bo'lgan xodimlarga taalluqlidir. Treningning individual turlarini bir-biridan ajralgan holda ko'rib chiqmaslik kerak. Malakali kadrlarni maqsadli tayyorlash ushbu ta'lim turlari o'rtasidagi chambarchas bog'liqlik va muvofiqlashtirishni nazarda tutadi. Tadqiqotchilar kadrlar tayyorlashning ikkita asosiy zamonaviy modelini aniqlaydilar:

1. Ish joyida o'qitish. Kasb-hunar maktabida nazariy kurs va amaliy mashg'ulotlar korxonada;
2. Ixtisoslashtirilgan kasb-hunar maktablari va o'quv markazlarida ishlab chiqarishdan tashqari o'qitish.

Bu yerda ish joyida kasbiy ta'lim usullari mavjud. Ta'limning ushbu shakli ish joyida aniq topshiriq bayonnomasi bilan amalga oshiriladi. Xodimlarni boshqarish nafaqat tashkilotning maqsadlari bilan bog'liq bo'lishi kerak, balki ushbu sohadagi

ishlarning turli sohalarining o'zaro bog'liqligi va o'zaro bog'liqligini nazarda tutadigan yagona tizim sifatida tuzilishi kerak. Agar xodimlarni boshqarish tizim sifatida qurilgan bo'lsa, unda ushbu faoliyatning har bir aniq sohasi (kadrlarni tanlash, baholash, o'qitish, rag'batlantirish) yagona umumiy maqsadga - ta'minlashga bo'ysundirilishi kerak. samarali ish tashkil etish va uning rivojlanishi. Shu ma'noda, o'qitish boshqaruvning tashkiliy falsafasining aksi bo'lib, ishning barcha boshqa sohalariga bo'ysunadi va ularni qo'llab-quvvatlaydi. Boshqa tomondan, kadrlar mehnatga yangicha yondashuvlarni, yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirgani uchun kadrlar tayyorlashning o'zi yangi va murakkab vazifalarni hal qilish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Kadrlarni rivojlantirish doirasida kadrlar tayyorlashni ko'rib chiqish, bu funktsiya, qoida tariqasida, amaliy amalga oshirishda eng qiyinlaridan biri ekanligi bilan izohlanadi. Kadrlar siyosati uzoq muddatga kadrlar bilan ishlashning umumiy yo'nalishi va asosiy yo'nalishlarini belgilaydi. Korxonada kadrlar siyosati direktorlar kengashi, korxonada direktori tomonidan shakllantiriladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonada faoliyati samaradorligi va raqobatbardoshligini ta'minlashning hal qiluvchi omillaridan biri hisoblanadi Yuqori sifat kadrlar salohiyati. Kadrlar siyosatining mohiyati shundan iborat tashkilotning rivojlanish kontseptsiyasiga mos keladigan xodimlar bilan ishlash. Kadrlar siyosati- tashkilotning strategik yo'naltirilgan siyosatining ajralmas qismi. Kadrlar siyosatining maqsadi- tashkilotning ehtiyojlariga, amaldagi qonun hujjatlari talablariga va mehnat bozorining holatiga muvofiq uni rivojlantirishda xodimlarning son va sifat tarkibini yangilash va saqlash jarayonlarining optimal muvozanatini ta'minlash.

Shuni yodda tutish kerakki, kadrlar bilan ishlash vakansiyadan boshlanmaydi va ishga qabul qilish bilan tugamaydi. Xodimlar bilan ishlash jarayoni kadrlar sohasidagi har qanday masala yoki muammoga nisbatan eng qisqa vaqt ichida kerakli natijaga erishadigan tarzda tuzilishi kerak. Demak, kadrlar siyosatini shakllantirish jarayonida ideal holatda quyidagi jihatlar kelishib olinishi kerak:

kadrlar siyosatining umumiy tamoyillarini ishlab chiqish, maqsadlar ustuvorligini belgilash;

tashkiliy va kadrlar siyosati: mehnat resurslariga bo'lgan ehtiyojni rejalashtirish, tuzilma va shtatni shakllantirish, lavozimga tayinlash, zaxira yaratish, o'zgartirish;

axborot siyosati: transport tizimini yaratish va qo'llab-quvvatlash xodimlar haqida ma'lumot;

moliyaviy siyosat: mablag'larni taqsimlash tamoyillarini shakllantirish, mehnatni rag'batlantirishning samarali tizimini ta'minlash;

kadrlarni rivojlantirish siyosati: rivojlanish dasturini ta'minlash, xodimlarni kasbga yo'naltirish va moslashtirish, individual rivojlanishni rejalashtirish, jamoani shakllantirish, kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish;

samaradorlikni baholash: kadrlar siyosati va tashkilot strategiyasining muvofiqligini tahlil qilish, kadrlar ishidagi muammolarni aniqlash, kadrlar salohiyatini baholash (Baholash markazi va faoliyat samaradorligini baholashning boshqa usullari).

O'ylab ko'ring kadrlar siyosatini shakllantirish jarayoni Tashkilotda.

1-bosqich - ratsion.

Maqsad - xodimlar bilan ishlash tamoyillari va maqsadlarini butun tashkilotning tamoyillari va maqsadlari, strategiyasi va rivojlanish bosqichi bilan muvofiqlashtirish. Ushbu bosqichda tashkilotning korporativ madaniyati, strategiyasi va rivojlanish bosqichini tahlil qilish, mumkin bo'lgan o'zgarishlarni bashorat qilish, kerakli xodimning imidjini, uni shakllantirish usullarini va xodimlar bilan ishlash maqsadlarini aniqlash kerak. Masalan, ushbu bosqichda tashkilot xodimiga qo'yiladigan talablarni, uning tashkilotda mavjudligi tamoyillarini, o'sish imkoniyatlarini, ma'lum qobiliyatlarni rivojlantirishga qo'yiladigan talablarni va hokazolarni tavsiflash tavsiya etiladi.[2]

2-bosqich - dasturlash.

Maqsad - vaziyatdagi mavjud va mumkin bo'lgan o'zgarishlarni hisobga olgan holda dasturlarni, xodimlar ishining maqsadlariga erishish yo'llarini ishlab chiqish. Ushbu bosqichda maqsadlarga erishish uchun protseduralar va tadbirlar tizimini, hujjatlarda, shakllarda mustahkamlangan va hozirgi holatni ham, o'zgartirish imkoniyatlarini ham hisobga olgan holda o'ziga xos kadrlar texnologiyalarini yaratish kerak. Bunday dasturlarni ishlab chiqishga ta'sir qiluvchi muhim parametr - bu qabul

qilinadigan vositalar va ta'sir usullari, ularni tashkilot qadriyatlariga moslashtirish g'oyasi. Masalan, yopiq kadrlar siyosati sharoitida ishga qabul qilish agentliklari, ommaviy axborot vositalari orqali intensiv ishga olish dasturlarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish mantiqqa to'g'ri kelmaydi. Yopiq kadrlar siyosati uchun, ishga qabul qilishda xodimlaringizning tanishlari, korporativ ta'lim muassasalari talabalariga e'tibor berish muhimdir. Organik org elementlari bilan korporativ madaniyat uchun. madaniyat, "bir oila" ruhini tarbiyalash qat'iy va ko'pincha shafqatsizlardan foydalanishni jalb qilishda noo'rin bo'ladi. psixologik testlar intervyu tartibiga, guruh faoliyatiga, real ish vaziyatlarini simulyatsiya qilishga va hokazolarga ko'proq e'tibor qaratish lozim.

3-bosqich - kadrlar monitoringi.

Maqsad - kadrlar holatini diagnostika qilish va bashorat qilish tartib-qoidalarini ishlab chiqish. Ushbu bosqichda kadrlar bilan ta'minlanganlik holatining ko'rsatkichlarini aniqlash, doimiy diagnostika dasturini va xodimlarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish va ulardan foydalanish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish mexanizmini ishlab chiqish zarur. Bunday vaziyatda kadrlar dasturlari samaradorligini baholash va ularni baholash usullarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Xodimlarning doimiy monitoringini olib boradigan korxonalar uchun turli xil individual HR dasturlari: baholash va sertifikatlash, martaba rejalashtirish, samarali ish muhitini saqlash, rejalashtirish va boshqalar. kiritilgan yagona tizim ichki bog'liq vazifalar, diagnostika va ta'sir qilish usullari, qarorlarni qabul qilish va amalga oshirish usullari. Bunday holda, korxonani boshqarish vositasi sifatida kadrlar siyosatining mavjudligi haqida gapirish mumkin.

Ishga qabul qilish bo'sh ish o'rinlarini to'ldirish uchun zaxirani shakllantirishdan iborat. Ishga qabul qilish quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

xodimlar toifalari bo'yicha kadrlarga bo'lgan ehtiyojni hisoblash tartiblari;

ishchilar va xizmatchilarga qo'yiladigan kasbiy talablarning me'yoriy tavsifi;

yo'llari professional tanlov xodimlar;

umumiy tamoyillar vakant lavozimlar uchun kadrlar zaxirasini shakllantirish.

Ishga qabul qilish ko'p jihatdan kadrlar siyosati quyi tizimida shakllangan xodimlarga qo'yiladigan talablar va ish modellari bilan belgilanadi. Ishga qabul qilish jarayoni ularga bo'lgan ehtiyojdan kelib chiqadi. Bunday ehtiyoj hozirgi va kelajakdir. haqida ma'lumotlar hozirgi ehtiyoj HR ma'lumotlariga asoslanadi. Istiqbolli talab hisob-kitoblar bilan aniqlanadi. (yuqoridagi formulalar)ostida kadrlarni tanlash deganda, zahiradagi abituriyentlarning kelajakdagi vazifalariga muvofiqligini aniqlash va tegishli ish uchun eng munosibini tayinlash maqsadida ularning psixologik va kasbiy fazilatlarini o'rganish jarayoni tushuniladi. Asosiy tanlov mezonlari: ta'lim, tajriba, ishbilarmonlik fazilatlarini, professionallik, jismoniy xususiyatlar, shaxsiyat turi, kelajakdagi lavozim talablariga muvofiqligi. Umuman olganda, ko'p mezonlar bo'lmasligi kerak, aks holda tanlov qiyin bo'ladi.

Xulosa:

Xodimlarni tanlashda bir qator printsiplarga amal qilish odatiy holdir:

- 1) arizachining zaif tomonlariga emas, balki kuchli tomonlariga e'tibor qarating; idealni emas, balki eng mos odamlarni qidiring;
- 2) ularning individual fazilatlariga muvofiqligini ta'minlash (ma'lumot, ish staji, malakasi, tajribasi, ba'zi hollarda jinsi, yoshi, sog'lig'i, psixologik holat) ish talablari;
- 3) eng yaxshi mutaxassislarni tanlash ushbu talablarga javob beradiganlar (lekin zarur bo'lgandan yuqori malakali emas).[3]

Menejerlar uchun munosib nomzodlarni izlash ayniqsa qiyin bo'lib, bu ko'pincha ishga qabul qiluvchi firmalar tomonidan amalga oshiriladi. Ikkinchisi buning uchun zarur vositalar arsenaliga ega: maxsus fayl kabinetlari, kerakli nomzodni topish, u bilan muzokaralar olib borish, yangi ishga qiziqish uyg'otish va uning yaroqliligini oldindan baholash imkonini beruvchi rasmiy va norasmiy kanallarning keng tarmog'i. buning uchun.

Uchun tanlash eng munosib mutaxassislar quyidagi asosiy usullardan foydalanadilar:

- 1) maqsadli intervyular, aql-zakovat, kasbiy mahorat, bilimdonlik, tezkor aql, yangi narsalarga ochiqlik, kuzatuvchanlik, tashabbuskorlik, ehtiyotkorlik,

mehnatsevarlik, o'sha joyni tark etish sabablari va boshqalarni baholash imkoniyatini berish;

2) maxsus tahlil anketalar, rezyumelar, ta'lim sertifikatlari va boshqa hujjatlar. Ular nomzod haqida etarlicha ishonchli ma'lumot manbai hisoblanadi, ammo ular faqat o'tgan faoliyatni tavsiflaydi;

3) sinov, Bu ham eng yaxshi nomzodlarni tanlash, ham zaiflarini yo'q qilish uchun ishlab chiqilishi mumkin. Uning afzalliklari tashkilotning xususiyatlarini va kelajakdagi faoliyatini hisobga olgan holda nomzodning hozirgi holatini baholashdan iborat.

4) grafologik va psixologik tekshiruv arizachi tomonidan yozilgan matnlar (avtobiografiyalar, anketalar, insholar);

5) tanani tekshirish (agar kerak bo'lsa), maxsus tibbiy anketa asosida test o'tkazish bilan almashtiriladi.

Tanlov jarayonining yakuniy bosqichi bo'lajak menejer bilan suhbat bo'lib, u kadrlar bo'yicha mutaxassis va xodimlar psixologi yordamida yakuniy qarorni qabul qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» (1997 yil 29-avgustda qabul qilingan) .[1]
2. www.lex.uz[2]
3. [www.ziyonet](http://www.ziyonet.uz).[3]

**ЖАМОАТЧИЛИК БИЛАН АЛОҚАЛАР – ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ
ШАФФОФЛИГИ ОМИЛИ**

Ислombeков Улузбек Ислombeкович

Сиёсий фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)

Email: ulug78@bk.ru

Тел: +99899 4694080

АННОТАЦИЯ.

Мақолада жамиятни демократлаштириш жараёнида ахборот омили, давлат ва жамият ўртасидаги мулоқот билан боғлиқ масалалар, ёндашувлар талқин қилинади. Мазкур жараёни самарали ташкид этиш учун фойдали бўлган жамоатчилик билан алоқалар технологияларини қўллаш бўйича муайян тавсиялар илгари сурилади.

Калит сўзлар: жамият демократлашуви, бошқарув шаффофлиги, ахборот макони, жамоатчилик назорати, жамоатчилик билан алоқалар.

**СВЯЗИ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ - ФАКТОР ПРОЗРАЧНОСТИ
ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ**

АННОТАЦИЯ.

В статье рассматриваются вопросы и подходы, связанные с коммуникацией государства и общества в процессе демократизации общества и об информационном факторе в целом. Выдвинуты конкретные рекомендации по использованию технологий связей с общественностью, как эффективной реализации данного процесса.

Ключевые слова: демократизация, прозрачность управления, информационное пространство, общественный контроль, связи с общественностью.

**PUBLIC RELATIONS AS FACTOR OF TRANSPARENCY OF PUBLIC
ADMINISTRATION**

ABSTRACT

The article deals with the issues and approaches related to communication between the government and society in the process of democratization of society and the information factor in general. Specific recommendations have been put forward on the use of public relations technologies as an effective implementation of this process.

Key words: democratization, transparency of public administration, information space, public control, public relations.

Давлат ва жамият ўртасидаги муносабатларнинг табиати инсоният тараққиёти давомида ҳамиша ўзгариб турган. Замонавий воқелик давлат ва жамият муносабатларининг қонунларга асосланган тарзда амалга оширилишини тақозо этади. Яъни, қонунлар бошқарув идоралари ваколатларини аниқ белгилаб, уларнинг биринчи навбатда, фуқаролар манфаатларига хизмат қилишини, инсон ҳуқуқларини тан олиш билан бирга уларни ҳимоялашини шартлаб қўяди. Бу эса мамлакатдаги демократиянинг етуқлик даражасини белгиловчи энг муҳим кўрсаткичдир. Халқ давлат ҳокимиятнинг бирдан-бир манбаи эканлиги ҳамда давлат идоралари ва мансабдор шахслар фуқаролар олдида масъул эканлиги барча демократик давлатлар Конституциясининг муҳим қонидаси ҳисобланади. Яъни, ҳокимият институтлари амал қилишининг бирламчи мақсади инсон эҳтиёжларини қондиришдир.

Жаҳоннинг кўплаб олимлари эркин ахборот маконисиз демократик жамият мавжуд бўлмаслигини уқтирадилар. Масалан, таниқли файласуф Э.Тоффлер «Учинчи тўлқин» ҳақидаги концепциясида ахборот ролининг ортиб боришини бугунги воқеликнинг асосий хусусияти сифатида баҳолайди. У ўз концепциясида аграр инқилоби, саноат инқилоби билан бир қаторда ахборот инқилоби содир бўлаётганини уқтиради¹. Ахборот инқилобинини келтириб чиқарган асосий сабабни икки омил билан боғлайди. Биринчиси, жамият тараққиётига таъсир кўрсатувчи ахборот ҳажмининг ортиб бориши, уни қайта ишлаш, сақлаш ва тарқатиш технологияларининг ривожланиши бўлса, иккинчиси, ахборот тарқатиш технологияларининг инсонлараро

¹ Toffler A. The Third Wave. - N.Y.: 1980. - P. 256.

муносабатларга, турли ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги алоқаларга ҳамда давлат ва фуқаролар ўртасидаги мулоқот жараёнига улкан таъсир кўрсатиши эканлигини уқтиради.

Бошқа бир таниқли олим М.Мишелетти давлат идораларининг фуқаролик жамияти билан доимий, тенг ва очиқ ҳамкорлик қилишини давлат бошқарувининг демократик табиатини белгилаб берувчи муҳим хусусият сифатида ажратиб кўрсатади. Унинг фикрича, «Фақат шундай давлатдагина фуқаролар олдидаги масъуллиқ (accountability), очиқлик (openness), жамиятдан келаётган талабларга жавоб қайтариш (responsiveness) каби демократик бошқарув тамойилларини жорий этиш мумкин»².

Демак, мамлакатни демократлаштириш ҳокимиятнинг аҳоли билан доимий мулоқотда бўлишини, давлатнинг олдида қўйилган мақсад ва вазифаларни фуқароларга тушунтириб боришни тақозо этади. Бу эса жамиятдаги турли кучларнинг манфаатларини уйғунлаштириш, улар ўртасида вужудга келиши мумкин бўлган зиддиятларнинг олдини олиш ва бошқа ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш имконини беради. Бу жараёнда Жамоатчилик билан алоқалар технологияларининг қўлланилиши эса, фуқаролик жамиятининг шаклланишида жамият аъзолари «жамият-давлат» муносабатларига оид тўла ва ҳаққоний ахборот билан таъминланиши ҳамда ўзаро эркин ахборот алмашинуви имкониятини яратади.

Жамоатчилик билан алоқалар технологияларини қўллаш бошқарув органлари ва мансабдор шахслар устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш зарурати билан ҳам шартланган. Сиёсатга хос қонуниятлардан бири - ҳар қандай ҳокимият кенгайиб боришга мойил бўлиши билан боғлиқ. Шу сабаб, бошқарув бўғини фуқаролар томонидан назорат қилинмаса, унинг жамиятни бошқаришда қандай услуб ва воситаларга таяниши жамоатчиликка ошкор қилинмаса, бундай бошқарув оқибатида жамиятдаги демократик тартибларга путур етиши мумкин.

² Мишелетти М. Государственное управление в демократическом обществе // Научные доклады по проблемам государственного и муниципального управления. Вып. 2. - СПб.: 2002. - С. 24.

Одатда, жамоатчилик назорати деганда нодавлат ташкилотлар, сиёсий партиялар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва бошқа гуруҳлар, фуқаролар томонидан давлат идоралари ва мансабдор шахслар фаолиятининг кузатиб борилиши назарда тутилади. Ҳокимият органи, мансабдор шахс фаолиятининг жамоатчилик назорати остида эканлиги жамият ривожига катта аҳамиятга эга. Шунингдек, жамоатчилик назоратининг кучайиши айни вақтда ҳокимиятнинг аҳоли олдидаги масъулияти ва жавобгарлигини таъминлашга, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолатланишига хизмат қилади.

Шу боис, «давлат органлари фаолиятининг шаффофлиги» атамаси кириб келди. Бу атама давлат идоралари, мансабдор шахслар фаолиятининг аҳоли учун очиқ ва ошкор бўлишини назарда тутди. Давлат органлари фаолиятининг «шаффоф»лиги масаласининг бу қадар долзарб аҳамият касб этишининг сабаблари бор. Давлат идоралари фаолиятининг «шаффоф»лиги, бир томондан, амалга оширилаётган ислохотлар, қабул қилинган қарорлар ҳақида фуқароларга ахборот бериб, бу жараёнга кўпроқ кишиларни жалб қилиш имконини берса, иккинчи томондан, давлат идоралари ва мансабдор шахслар фаолиятининг фуқаролар томонидан доимий кузатиб борилишига олиб келади. Натижада, коррупция, порахўрлик, уруғ-аймоқчилик, мансабни суистеъмол қилиш каби ҳодисаларнинг олдини олиш имкони туғилади. Шунингдек, давлат бошқарувининг «шаффофлиги» қарорлар қабул қилиш жараёнига фуқароларни жалб қилиш имконини беради ва қарорларнинг самарали ижро этилишини таъминлайди. Умуман, давлат органлари фаолиятининг «шаффофлиги» бугунги кунда муҳим демократик тамойилга айланиб, жамиятда ошкоралик муҳитининг қарор топишини шартлаб қўяди.

Олимлар шаффофликка давлат бошқарувининг муҳим тамойили сифатида ёндашадилар. Шаффофлик фуқароларга бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнида иштирок этиш учун имконият яратади. Албатта, бу иштирок давлатнинг ваколатли органи ишига аралашув бўлмай, балки ўз манфаатларини қондириш йўлида давлат билан мулоқотга киришишга хизмат қилади. Шундай экан, давлат органлари фаолиятининг шаффофлигини таъминлашда

«Жамоатчилик билан алоқалар» технологияларидан фойдаланиш ана шу «ўрталиқ»ни топишда кўл келади. Зеро, бу жараёнга «Жамоатчилик билан алоқалар» технологияларини жорий этиш бир қатор имкониятларни очиб беради.

Булар:

- давлат идоралари фаолияти ҳақида фуқароларга доимий ахборот тарқатиш; бунда давлат идоралари томонидан қабул қилинган қарор матнларидан ташқари, уларнинг моҳияти, қарордан кўзланган мақсад, ушбу қарордан манфаатдор тарафлар каби масалалар ёритиб борилади;
- давлат муассасаси (худуд) раҳбарининг вужудга келган муаммоларни ҳал қилиш мақсадида фуқаролар билан конструктив мулоқотини ташкил этиш; бунда фуқаролар ва мансабдор шахс ўртасида ўтказиладиган доимий учрашувлар ҳар қандай вазиятда муаммони ечишнинг энг мақбул ва самарали йўллари топиш имкониятини туғдиради;
- асосланмаган ахборотлар (миш-мишлар) тарқалишининг олдини олиш; бунда аҳоли билан доимий мулоқотнинг ўрнатилиши туфайли ахборот маконида вужудга келадиган ўзига хос «ахборот бўшлиғи» доимий тўлдириб турилади. Натижада, давлатнинг, мансабдор шахсларнинг обрўсига путур етказувчи, инсонларнинг ҳокимиятга бўлган ишончини камайтирувчи ахборотлар бу макондан сиқиб чиқарилади;
- фуқароларга доимий ахборот хизматини кўрсатиш ва жамоат бирлашмалари билан узлуксиз алоқаларни таъминлаш. Бунда, бир томондан, давлат ва жамоатчилик ўртасидаги мулоқотларга профессионал равишда ёндашилса, иккинчи томондан, давлат манфаатлари ҳам акс эттирилади;
- маҳаллий даражадаги қарорлар қабул қилиш жараёнига фуқаролар, ўзини ўзи бошқариш органлари фаоллари, жамоатчилик вакиллари жалб қилиш.

Демак, давлат идоралари фаолиятининг «шаффофлиги» таъсирчан демократик механизм сифатида жамоатчилик назоратининг негизини ташкил

этади. Яъни, жамоатчилик назорати фуқароларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжларини тўла қондириш ҳисобигагина амалга оширилиши мумкин.

Хулосага сифатида айтиш мумкинки, замонавий жамиятда «демократия» тушунчаси янги мазмун касб этиб, фуқаролар ҳокимият идоралари сайловларида иштирок этиш билан чекланмай, ўзларини ташвишга солаётган ва яқин вақтларгача фақат ҳокимият идоралари шуғулланган кундалик муаммо ва масалаларни ҳал қилишда бевосита иштирок этишларини шартлаб қўймоқда. Бу эса ҳокимият идоралари билан фуқаролар, уларнинг уюшмалари, фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ўзаро таъсирнинг янги шакллари ва моделларига эҳтиёж туғдирмоқда.

**IKKINCHI REJIM (MODE 2) XIZMATLARI EKSPORTI BO'YICHA
MUVAFFAQIYATGA ERISHGAN DAVLATLAR TAJRIBASIDAN
O'ZBEKISTONDA TADBIQ QILISHIMIZ MUMKIN BO'LGAN
5 TA DARS**

Reyimberdiyev Baburbek Adilbek o'g'li

JIDU xalqaro iqtisodiyot va menejment fakulteti

Magistratura 1-kurs

Tel 97 7632110

[*rbobur801@gmail.com*](mailto:rbobur801@gmail.com)

ANNOTATSIYA

Maqolada biz 2-rejim xizmatlari eksportida muvaffaqiyatga erishgan davlatlar hamda ularni muvaffaqiyatga erishishi yoki ba'zida mavjud imkoniyatkaridan ham to'liq foydalana olmay qolishiga sabab bo'lgan asosiy omillarni o'rgandik. O'zbekiston iqtisodiyoti jihatidan rivojlanayotgan mamlakatlarga ko'proq o'xshagani uchun, maqolada biz asosan rivojlanayotgan davlatlarni tahlil qildik. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki infratuzilmaning sifati va uning hamyonboblighi, xizmatlarni yetkazib berishda davlat va jamiyat birgalikda, muvofiqlikda ishlashining muhimligi, ko'rsatilayotgan xizmatlarning sifati, biznes muhiti va inson kapitali kabi omillar 2-rejim xizmatlari eksportida rivojlanayotgan mamlakatlarning muvaffaqiyatga erishishida juda ham muhim ahamiyat kasb etgan. Xulosada rivojlanayotgan davlatlar tajribasini o'rgangan holda O'zbekistonga tadbiq qilishimiz mumkin bo'lgan tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: xizmatlar eksporti, 2-rejim (mode 2), turizm, inson kapitali, biznes muhit, transport va havo yo'llari infratuzilmasi.

Jahon Savdo Tashkiloti tomonidan tuzilgan GATS (General Agreement on Trade in Services) xizmatlar savdosi to'g'risida umumiy bitim (keyingi o'rinlarda XSTUB) shartnomasiga ko'ra ikkinchi rejim (mode 2) xizmatlariga ma'lum bir davlat fuqarosi

boshqa bir davlatga ma'lum turdagi xizmatlarni iste'mol qilish uchun borsa va o'sha davlat xizmatlaridan foydalansa, bu fuqaro 2-rejim xizmatlaridan foydalangan hisoblanadi. Sayyohlik va turizm, davolanish yoki ta'lim olish uchun borish shular jumlasidandir[1]. Biz bu maqolada 2-rejim xizmatlari eksporti bo'yicha dunyoda qaysi davlatlar yetakchilik qilayotgani va ularning bu sohada muvaffaqiyatga erishishiga sabab bo'lgan asosiy omillarni ko'rib chiqamiz. Xulosa o'rnida O'zbekiston rivojlanayotgan mamlakatlarga yaqinroq bo'lgani uchun, 2-rejim xizmatlari eksporti bo'yicha yetakchilik qilayotgan rivojlanayotgan mamlakat tajribalaridan bizning davlatimizga tadbiiq qilishimiz mumkin bo'lgan jihatlarni ko'rib chiqamiz.

Jadval 1.1: 2-rejim xizmatlari bo'yicha yetakchilik qilayotgan davlatlar (2020)

Ranking	Country	Travel (Current US\$)	Travel (%)
	<i>World</i>	<i>858.144.675.932,17</i>	
1	United States	121.131.159.000,00	14,12%
2	Spain	53.337.397.109,00	6,22%
3	France	49.450.246.129,09	5,76%
4	Italy	40.311.142.315,03	4,70%
5	China	39.675.000.000,00	4,62%
6	Germany	34.781.088.004,83	4,05%
7	United Kingdom	30.497.539.396,49	3,55%
8	Turkey	21.250.000.000,00	2,48%
9	Austria	19.176.010.817,85	2,23%
10	Macao SAR, China	17.885.776.849,10	2,08%
11	Malaysia	15.797.476.084,45	1,84%
12	Thailand	15.664.841.881,85	1,83%
18	India	11.135.941.273,57	1,30%
19	Egypt, Arab Rep.	10.755.300.000,00	1,25%
26	Singapore	9.200.199.275,69	1,07%
29	South Africa	7.624.449.913,15	0,89%
31	Morocco	6.626.075.910,63	0,77%
36	Brazil	5.304.560.800,00	0,62%
51	Philippines	2.329.000.000,00	0,27%
72	Ghana	968.040.000,00	0,11%
127	Zambia	97.680.000,00	0,01%

Manba: Jahon Banki ma'lumotlari asosida tayyorlangan[2]

Turizm va sayyohlik ko'plab rivojlanayotgan davlatlar asosan Karib (Caribbean) va Tinch okeanidagi kichik orollar asosiy daromad manbayi, xorijiy valyuta va aholini ish bilan ta'minlovchi muhim soha hisoblanadi. Jadval 1.1 dan shuni ko'rishimiz mumkinki Xitoy, Malayziya, Tailand, Hindiston va Misr davlatlari 2-rejim xizmatlari eksporti bo'yicha dunyoda eng yuqori 20 talikdan o'rin olishgan. Ashley va Mitchellarning aytishiga qaraganda turizm eng past daromadli davlatlar

iqtisodiyotlarida ham muhim o'rin tutgan, ya'ni eng qashshoq 50 ta davlatning 41 tasida turizm YaIM ning 5% dan ko'prog'ini yoki jami eksportning 10% dan oshiqrog'ini tashkil qilgan[3].

Jahon tajribasidan nimani o'rganishimiz yoki tadbiriq qilishimiz mumkin

Ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar turizmga faol qatnashalarda yoki bu sohada muvaffaqiyat qozonishlariga imkoniyatlari bo'lishiga qaramay, ko'pchilik rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasidan orttirilgan muvaffaqiyat ular erishishi mumkin bo'lgan potensial bilan qiyoslaganda ancha kam. Jadval 3.2 ga qaraydigan bo'lsak, Misr davlati judayam zo'r taassuroq qoldiradigan madaniy va tarihiy yodgorlikga ega bo'lishiga qaramasdan 2009-yil dunyo xizmatlar sohasidagi jami ulushdan faqatgina 1.25% i Misrga tog'ri kelgan xolos. Boy tabiiy parklari va hayvonot olamiga ega bo'lishiga qaramay, 2009-yildagi jami sayyohlik eksportining 0.01% ulushi Zambia davlatiga tog'ri kelgan. Unchalik kuchli ta'sirot qoldirishga qodir bo'lmagan hamda ov ekspeditsiyasi uyushtiriladigan markaz hisoblanmasada, Janubiy Afrika davlati dunyo sayyohlik xizmatlari eksportining 1% ga egalik qilgan[4].

Mattu, Kattaneo, Gosvani, Mattu and Sáez larning taadqiqot natijalariga ko'ra rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasidan 5 ta muhim narsani o'rganish mumkin. Malayziya va Tailand rivojlanayotgan davlatlar ichida 2-rejim xizmatlari eksporti bo'yicha yetarlicha muvaffaqiyatga erishgan davlatlar hisoblanadi. Zambiya, Misr va Filippin kabi davlatlar esa ma'lum omillar sabab o'zlarining bor imkoniyatlaridan to'liq foydalana olishmagan[5]. Biz hozir sayyohlik va turizm xizmatlari sohasida muvaffaqiyatga erishgan davlatlarning muvaffaqiyat sabablari hamda o'z imkoniyatlaridan to'la foydalana olmagan davlatlarning muvaffaqiyatsizligi sabablarini qisqacha tahlil qilamiz.

Avvalo, infratuzilmadan foydalanish imkoniyati oson hamda xarajat nuqtai nazaridan arzon bo'lishi kerak. Sayohat xizmatlari infratuzilmaga, xususan, transport infratuzilmasiga tayanadi. Tabiiy va yovvoyi tabiat ob'ektlari yoki madaniy ob'ektlarga boy mamlakat yoki ish safari eksporti uchun kuchli salohiyatga ega bo'lgan mamlakat, agar avtomobil yoki temir yo'l tarmoqlari turistik diqqatga sazovor joylarga yetarli darajada ulanmagan bo'lsa yoki transport juda qimmat bo'lsa, o'zining qiyosiy

ustunligidan foydalana olmaydi. Zambiyada infratuzilma imkoniyati va uning narxi bilan bog'liq muammolar mavjud. Masalan, Yevropaga faqat bitta to'g'ridan-to'g'ri reys mavjud bo'lib, u Janubiy Afrika bilan bir qatorda Zambiya turizm savdosi eksporti uchun asosiy bozor hisoblanadi va boshqa barcha uzoq masofali reyslar Janubiy Afrika bilan hamkorlikda amalga oshiriladi[6]. Bundan tashqari, Zambiya avtomobil va temir yo'l tarmoqlari samarasiz hamda yetarlicha emas va ichki havo transporti juda qimmat. Misr va Filippinda ham infratuzilmalar, ayniqsa yer usti infratuzilmasi ancha zaif ahvolda[7]. Boshqa tomondan, Malayziya hukumati sayohat xizmatlari eksportini qo'llab-quvvatlash maqsadida 2001 yilda mamlakatning birinchi arzon narxlardagi aviatashuvchisi bo'lgan Air Asiani tashkil etishni ma'qulladi. U Janubi-Sharqiy Osiyodagi eng muvaffaqiyatli arzon tashuvchi bo'ldi. Air Asianing paydo bo'lishi mintaqaviy sayohatni avvalgidan ko'ra arzonroq qildi va mamlakatga keladigan sayyohlar kelishini osonlashtirdi[8].

Ikkinchi saboq shundan iboratki, hukumat va davlat o'rtasidagi siyosat bir-biriga muvofiq bo'lmasa, bu ham ta'minlanayotgan xizmat sifatiga salbiy ta'sir qiladi. Zambiyaning turizm sektori o'nlab xususiy uyushmalar bilan ifodalanadi, ular muvofiqlashtirish va umumiy strategiya yo'qligi sababli sektor manfaatlari uchun samarali lobbichilik qila olishmaydi. Bundan tashqari, Mattuning so'zlariga ko'ra, Zambiyadagi xususiy uyushmalar turizm biznesida faoliyat yurituvchi aksariyat korxonalar tomonidan obstruktiv, samarasiz va professional bo'lmagan deb hisoblanadi[4]. Shuningdek, Misr turizm faoliyatini nazorat qiluvchi muassasalar o'rtasida muvofiqlashtirishning yo'qligi bilan bog'liq muammolarga duch kelmoqda, bu esa ruxsatnomalar va litsenziyalarni rasmiylashtirishda kechikishlar va mahalliy operatorlar bilan ishlashda qiyinchiliklarga olib kelgan[7].

Uchinchi saboq shuki: ko'rsatilayotgan xizmat sifati juda muhim ahamiyatga ega. Kattaneoning so'zlariga ko'ra, Tailand tibbiy turizm bo'yicha oltita eng yaxshi markazlardan biriga aylandi, chunki uning kasalxonalari yuqori sifatli xizmatlar ko'rsatishi bilan mashhur. Misr turizmi esa sotuvchilarning xatti-harakati ustidan nazorat yo'qligi tufayli yuzaga kelgan salbiy obro'dan katta zarar ko'radi[7].

To'rtinchi dars ishbilarmonlik muhiti bilan bog'liq: biznes muhiti qancha jozibador bo'lmasa, sayohat xizmatlarining rivojlanishi shunchalik qiyinlashib boraveradi. Zambiya, Filippin va Misrda biznes muhiti turizm sohasida o'sish uchun unchalik qulay emas. Biznes yuritish indeksiga ko'ra, Zambiya, Filippin va Misr mos ravishda 76, 148 va 94-o'rinlarni egallaydi [9]. Shartnomalarni bajarish, biznes ochish va qurilish ruxsatnomalari bilan shug'ullanish turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar duch keladigan asosiy ma'muriy to'siqlardandir. Bundan tashqari, korruptsiya, xavfsizlik va xavfsizlik bilan bog'liq muammolar, shuningdek, sog'liq va gigiena muammolari ham biznes muhitini turizm faoliyati uchun kamroq jozibador bo'lishiga olib keladi.

Oxirgi saboq shuki, inson kapitali sayohat xizmatlarining o'sishining asosiy omilidir. Turizm turistik xizmat ko'rsatuvchi provayderlar va mijozlar o'rtasidagi bevosita aloqaga asoslanadi. Shunday qilib, turistik faoliyatda faoliyat yurituvchi ishchi kuchining ko'nikma va malakalari turistlarni jalb qilish va sayohat xizmatlarini gullab-yashnashida asosiy rol o'ynaydi. Ayniqsa, Zambiya va Misr ishchi kuchining past sifatidan aziyat chekmoqda, bu zaif ta'lim tizimlari va ta'lim tizimining natijalari va iqtisodiyot ehtiyojlari o'rtasidagi nomuvofiqlik natijasida yuzaga keladi. Turizm sektori xalqaro standartlarga javob beradigan maxsus tayyorgarlik va malakalarga muhtoj[6]. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlar ko'pincha bunday maxsus treningni ta'minlay olmaydi.

Xulosa

Xulosada shuni aytishimiz mumkinki, biz bu maqolada sayyohlar uchun yaratilgan infratuzilmaning sifati va uning hamyonboblighi, xizmatlarni yetkazib berishda davlat va jamiyat birgalikda, muvofiqlikda ishlashining muhimligi, ko'rsatilayotgan xizmatlarning sifati, biznes muhiti va inson kapitali kabi omillar 2-rejim xizmatlari eksportini rivojlantirishda va davlatning mavjud salohiyatidan maksimal foydalanishda eng muhim omillar ekanini guvohi bo'ldik. Shunga tayangan holda O'zbekistonning xizmatlar eksportini rivojlanishi qilinayotgan islohotlar jarayonida hukumat infratuzilmani yaxshilash jumladan transport va havo yo'llari

infratuzilmasini sifatini yaxshilash va bozorni erkinlashtirish orqali narxning tushishiga olib keladigan qonunlar ishlab chiqishi zarur. Xizmat yetkazib beruvchilarga ularning so'rovlaridan kelib chiqqan holda, ularni tinglagan holda siyosat yuritish orqali davlat va jamiyat muvofiqligini oshirishga erishish. Ko'rsatilayotgan xizmatlar ustidan nazoratni kuchaytirish orqali, xususiy xizmat ko'rsatuvchi bizneslarning hodimlariga treninglar tashkil qilish orqali xalqaro maydonda ya'ni eksport jarayonida sifatning o'ta muhimligini uqtirish orqali xizmatlar eksportida sifatni yaxshilashlari zarur. Va oxirgi hamda eng muhim omillardan bo'lgan inson kapitalini oshirish hamda sifatini yaxshilash uchun davlat ta'lim tizimini yanada takomillashtirish va ko'proq aholini oliy ta'lim bilan qamrab olishga orib boruvchi qarorlar qabul qilishi hamda uning ijrosini ta'minlashi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Soprana M. *Services exports and developing countries: competitiveness challenges according to mode of supply*. World Trade Institute, p 49
2. World Bank, 'Data: Indicators', <http://data.worldbank.org/indicator>.
3. Ashley, C. & Mitchell, J. 'Can tourism accelerate pro-poor growth in Africa?', *Overseas Development Institute*, November 2005, www.odi.org.uk/resources/download/504.pdf, p. 1.
4. Mattoo, A. & al. *Services trade and development: the experience of Zambia*, New York: Palgrave Macmillan, Washington (D.C.): World Bank, 2007, p. 218.
5. Mattoo, A. & al. *Services trade and development: the experience of Zambia*, New York: Palgrave Macmillan, Washington (D.C.): World Bank, 2007, p. 218.
6. Mattoo, A. & al., see note 191, p. 245.
7. World Bank, *Exporting Services: a Developing Country Perspective*, Washington: PRMTR, International Trade Department, World Bank, February 2011
8. Sáez, S. & Goswami, A. G. 'Uncovering Developing Countries' Performance in Trade in Services', in *Economic Premise*, N. 39, World Bank, November 2010
9. Doing Business, 'Economy Rankings', June 2010, www.doingbusiness.org/rankings

IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA KORXONADA
INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISH

Buronov Otabek Bahodirovich

JIDU tashqi iqtisodiyot faoliyat fakulteti

Magistratura 1 kurs

Tel: +99890 3913999

Buronov.97@mail.ru

ANNOTATSIYA

Innovatsiya har bir sohada bo'lishi mumkin. Masalan, fanda, uning bir yo'nalishida yirik yangiliklarga erishish, kashfiyotlar yaratish, izlanishlarda, ilm sohasida yangi ilm va bilimlarni ochish, texnika va texnologiyalarni yangi avlodini yaratish, ishlab chiqarish sohalarida, xizmat ko'rsatishda yangi usullarni kiritish va boshqalar shular jumlasidandir. Iqtisodiyotda esa fan, texnika, texnologiyalar sohalarida erishilgan eng so'nggi yutuqlarni korxonada faoliyatida qo'llashni bildirishi mumkin. Innovatsion faoliyat qaysi sohada bo'lmasin, kashfiyotlar, e'lon qilingan yangiliklar, texnika va texnologiya yutuqlari va texnologik jarayonlarni yangilash, mahsulot bilan ta'minlash va boshqa yo'nalishlardagi barcha yangiliklarni tizimli ravishda uzluksiz joriy etib borishni ta'minlaydi.

***Kalit so'zlar:** Innovatsiya, innovatsion faoliyat, texnologiya, innovatsion boshqaruv, resurs, investitsiya.*

Innovatsion boshqaruv g'oyatda murakkabdir. Innovatsion jarayonlarning rivojlanish qonuniyatlarini tahlil qilish uchun innovatsion menejerlar bo'lgan mutaxassislar zarur, ular yangilik kiritishlarning har xil tashkiliy – iqtisodiy jihatlari bilan shug'ullanadilar. Ularning innovatsiyalarni boshqarishdagi asosiy vazifasi – innovatsion jarayonni ilgari surish, ehtimoli bo'lgan to'siqlarni bashorat qilish va ularni bartaraf qilish yo'llarini belgilashdir.

Ishlab chiqarish va mahsulotning qayd etilgan ishlab chiqarish omillari va determinatsiyalangan turiga mo'ljallangan markazlashgan boshqaruv

qaytarilmaydigan holda o‘tmishda qoldi. Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida har qanday firma o‘z innovatsion strategiyasi va tashkiliy tuzilmasini mustaqil ravishda belgilaydi, qo‘llaniladigan texnologiyalar turini tanlaydi, zarur texnologik uskunalarni tanlab oladi va kerakli miqdor va sifatdagi moddiy va nomoddiy resurslarni oborotga jalb etadi.

Hozirgi paytdagi korxonada iqtisodiyoti uchun xos bo‘lgan murakkab holat avval amalda bo‘lgan boshqaruvning ma‘muriy buyruqbozlik tizimi bilan bog‘liqdir. U resurslarni ishlab chiqarishning haqiqiy ehtiyojlarini hisobga olmasdan markazlashtirilgan holda rejalashtirish va taqsimlash, davlat byudjeti hisobidan ishlab chiqarish investitsiyalarini tekinga moliyalashtirish, ishlab chiqaruvchilarning yakka hokimligi, mulkchilikning davlat shaklidan farqlanuvchisining yo‘qligi va xo‘jalik yuritishning bir turdagi shakllarini ko‘zda tutadi. Bundan tashqari quyidagilar mavjud bo‘lgan: boshqaruvning ko‘p bosqichi tuzilmasi va faoliyatning yakuniy natijalaridan olingan daromadlar va investitsiyalar bog‘liqligini yo‘qligidan kelib chiqqan muassasaviy uzilish va ishlab chiqarish jarayoni ishtirokchilarining ajralib qolishi.

Yuqorida sanab o‘tilgan sabablar, hamda xo‘jalik aloqalarining uyg‘unligini buzilishi bilan bog‘liq bir qator boshqalar qayta ishlab chiqarishning har xil sohalari va xo‘jalik sohalari mutanosibsizlikni keltirib chiqargan, defitsitni chuqurlashuvi va ishlab chiqarish intizomini pasayishi mamlakatdagi iqtisodiy tanazzul va iste‘mol bozori va pul muomalasidagi holatni keskinlashuviga sabab bo‘lgan innovatsion sohada tanazzul paydo bo‘lishiga ko‘maklashganlar.

Korxonadagi strategik innovatsion rejalashtirishning obyektini innovatsion faoliyatdan iborat bo‘ladi, uni ko‘rib chiqib, quyidagilarni aytish mumkin:

- ✓ xozirgi sharoitlarda korxonadagi innovatsion faoliyat strategiyasi innovatsion strategiyalarni korxonani rivojlanishining asosiy maqsadlari va vazifalaridan kelib chiqqan xolda, resursli ta‘minlash va xatar omilini hisobga olish,
- ✓ Tashqi muhitning holati va shaxsiy innovatsion imkoniyatlarni oldindan bashoratlash va mustaqil ishlab chiqarishning obyektivi zaruriyati pishib etilganligi;

- ✓ ehtimol bo‘lgan katta foydani olish maqsadlarida yangi raqobatbardosh mahsulotni yaratish va uni texnika va texnologiyalarning zamonaviy darajasida ishlab chiqarish sohasidagi ilmiy – texnik siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish innovatsion faoliyatning asosiy mazmuni bo‘lib qolgan;
- ✓ innovatsion strategiyani amalga oshirishda korxonaning strategik ahamiyati o‘sadi, va shuning bilan bir vaqtda ularni amalga oshirishdagi xatar darajasi oshadi;
- ✓ innovatsion faoliyat korxonadagi faoliyatning qolgan barcha turlari va hammadan avval, ishlab chiqarish va marketing bilan birgalikda amalga oshiriladi.

Innovatsion strategiya korxonadagi qayta ishlab chiqarish jarayonini rivojlanishining, uning sifatli ta’riflari nuqtai nazaridan samarali dinamikasini ta’minlaydi. U umumiy strategiyada dvigatel rolini o‘ynagandek bo‘ladi. Bir qator sanoati rivojlangan mamlakatlarda xuddi innovatsion strategiya korxonaning raqiblar, iste’molchilar, yetkazib beruvchilar bilan munosabatlarini ta’riflaydi. Korxonaning umumiy strategiyasining turlari o‘zaro bog‘liqdir. Demak, innovatsion strategiya yo‘nalishlarini belgilash, istiqbolli rivojlanishning ustuvorliklarini tanlash, korxonaning rivojlanishi va sanab o‘tilgan, maqsadlarga erishish uchun tadbirlar majmuasiga talablarni ishlab chiqish bo‘yicha maqsadga qaratilgan faoliyatdan iborat bo‘ladi. Innovatsion strategiya, korxonaning strategiyasi, iqtisodiy holati, ilmiy – texnik salohiyati, ilmiy – texnik vazifalar portfeli va bu vazifalarning o‘zlarining bir birlari bilan bog‘lovchi har xil bog‘liqliklarni baholash va tahlil qilishning uzluksiz jarayoni natijasidan iborat bo‘ladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida rahbarga yaxshi mahsulotga ega bo‘lish yetarli emas, u raqiblardan orqada qolmaslik uchun yangi texnologiyalarni paydo bo‘lishi orqasidan e’tibor bilan kuzatishi va ularni o‘z firmasiga tadbiriq etishni rejalashtirish kerak. Qo‘yilgan maqsadlarga erishish uchun bir qator strategik vositalar mavjud. Strategiyani qarorlar qabul qilish jarayoni sifatida belgilash mumkin. Uni tanlash rejalarni ishlab chiqish, ilmiy tadqiqotlar va innovatsion faoliyatning boshqa shakllarini o‘tkazishni belgilab beradi.

Innovatsiyalarni boshqarishning asosida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish maqsadida belgilash yotadi. Har qanday innovatsion loyiha samaradorligini baholash innovatsion faoliyatdagi investitsiyalar samaradorligini belgilashning yagona metodologik tamoyillari asosida quriladi. Innovatsion loyihalarni boshqarishga tizimli yondoshish investitsiya kiritishdan oldingi bosqichda investitsion qarorlarning muqobil variantlarini ko‘rib chiqish va tahlil qilishni ko‘zda tutadi. Muqobillarning tahlil qilish investitsion qarorlardagi innovatsion loyihalardan foydalanish bosqichidayoq topiladigan xatolarning yuqori narxi tufayli g‘oyatda muhimdir. Bunday xatolardan qochish-demak loyihaning yuqori samaradorligini ta‘minlashdir. Loyiha samaradorligining moliya-iqtisodiy tahlili odatda uni ishlab chiqishini majmuaviy ekspertiza qilishning yakuniy bosqichida o‘tkaziladi, ammo haqiqatda u innovatsion loyiha elementi bo‘ladi. Shunday qilib, innovatsion faoliyat samaradorligining tahlili innovatsiyalar menejmentining dolzarb vazifasi bo‘ladi, u innovatsion loyihalarni boshqarishga tizimli yondoshishni qo‘llash asosida hal qilinishi mumkin.

Xulosa

Korxonaning umumiy boshqaruvida va ilmiy – texnik taraqqiyot sohasidagi strategiya o‘rtasidagi aloqa, hammadan avval, yangi mahsulotni tadbiq etish va ishlab chiqarish jarayonidagi o‘zgarishlarda amalga oshiriladi. Ilmiy-texnik yangiliklar sohasidagi strategiya korxonadagi, uning faoliyat muammolarining butun majmuasi bilan uzluksiz bog‘langan qayta ishlab chiqarish jarayonlarini rivojlanishi strategiyasi doirasida amalga oshiriladi. Innovatsion faoliyat korxonasi strategiyasi, iqtisodiy holati, ilmiy-texnik salohiyati, ilmiy -texnik vazifalar portfeli va vazifalarning o‘zlarini bir birlari bilan bog‘lovchi har xil bog‘liqliklarni baholash va tahlil qilishning uzluksiz jarayonining natijasi bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Borut Likar, co-editors Peter Fatur, Urshka Mrgole ; translation Arslingue K.Jontar, TEFL, TBE. - 1st. ed. - El. knjiga. - Ljubljana INNOVATION management
2. Yo‘ldoshev N.Q. va boshqalar. «Innovatsion menejment». Darslik.
3. Ergashev F. , D. Raximova, A. Sagdullaev, O.Parpiev, Sh. Zaynutdinov Innovatsion menedjment darslik
4. <http://www.bookzzz.com>
5. <http://www.cer.uz>
6. <https://www.cfr.org>

**YEVROPA ITTIFOQI DAVLATLARINING O‘ZBEKISTON
RESPUBLIKASI BILAN SAVDO HAMKORLIGI**

Pardabekov Sarvarjon Anvar o‘g‘li

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Tashqi iqtisodiyot faoliyat fakulteti

Magistratura I kurs

Tel 99 008 2535

pardabekovsarvar0g@mail.com

ANNOTATSIYA

Yevropa Ittifoqining Global strategiyasi qabul qilinishi barqarorlik va farovonlik uchun hamkorlik, intensiv qo‘shma faoliyat hamda o‘zaro bog‘liq iqtisodiy va siyosiy makon Markaziy Osiyo uchun yangi mintaqaviy strategiyani ishlab chiqishda turtki bo‘ldi. Yangi strategiya 2021-2027-yillarda Yevropa Ittifoqining rivojlanishga ko‘maklashish dasturlarini yaratishda ham asosiy hujjat bo‘lib xizmat qiladi. Hamkorlikning yangi bosqichiga o‘tish va avvalgi Strategiyaning maqsadlarini davom ettirish Yevropa Ittifoqining Markaziy Osiyodagi siyosatining ajralmas qismidir.

***Kalit so‘zlar:** Yevropa Ittifoqi, Markaziy Osiyo, Global strategiya, eksport, import, Global tovar.*

Yevropa Ittifoqi va Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlari iqtisodiyotning diversifikatsiyasi va transformatsiyasini jadallashtirish, unumdorlik va raqobatbardoshlikni oshirish hamda Markaziy Osiyo davlatlarining global iqtisodiyotda to‘liq ishtirok etishiga imkon yaratishda ilm-fan, texnologiyalar va innovatsiyalarning muhim rolini ta’kidladilar. Yevropa Ittifoqi va Markaziy Osiyo mamlakatlari ilm-fan, texnologiya va innovatsiyalar sohasida, shu jumladan qulay shart-sharoitlar yaratish orqali hamkorlikni kengaytirishni niyat qilmoqdalar.

Yevropa Ittifoqining jahon iqtisodiyotidagi oʻrni alohida eʼtirofga molik. Jahonda ishlab chiqariladigan umumiy ichki mahsulotning 28 foizi, yaʼni 15 trln. AQSH dollari Ittifoq hisobiga toʻgʻri keladi. Bu jahon iqtisodiyotining oltidan bir ulushi demakdir. Dunyodagi eng katta daromadga ega deb eʼtirof etilgan 500 ta yirik kompaniyaning 161 tasi Yevropa Ittifoqida joylashgan. Yevropa Ittifoqining jahon savdo aylanmasidagi eksport-import ulushi esa 20 foiz, yaʼni 3,645,933 mln. yevroga tengdir. Shundan import ulushi – 1,714,224 mln. yevro, eksport ulushi esa 1,931,709 mln.yevrodir. Global tovar eksportida (jami 13 636.6 mln. yevro) Ittifoqining ulushi 15,6 foizni tashkil etsa (jami 2 131.7 mln. yevro), global tovar importida (jami 13 958.4 mln. yevro) esa uning ulushi 13.9 foizga tengdir (yoki 1 935.3 mln. yevro). Global xizmatlar eksport-importida Ittifoq oʻrtacha 22 foiz ulush bilan dunyoda birinchi oʻrinni egallaydi.

Yevropa Ittifoqi tashqi savdo munosabatlarining oʻziga xosligi shundaki, uning tashqi savdo aylanmasi har yili taxminan 200 mlrd. yevro hajmidagi ijobiy saldo bilan yakunlanadi. Dunyoning 209 ta mamlakati bilan hamkorlik qiluvchi Ittifoq savdo aylanmasida xalqaro standartdagi 6-raqamli uygʻunlashtirilgan tizimda roʻyxatga olingan (Harmonized System (HS6)) 4,555 turdagi mahsulot oldi-sottisi amalga oshiriladi. Oʻzida 27 ta davlatni birlashtirgan, aholisi jihatdan Xitoy va Hindistondan keyingi uchinchi, yer maydoni jihatdan esa, dunyodagi yettinchi oʻringa chiqib olgan Yevropa Ittifoqining Oʻzbekiston tashqi siyosatidagi oʻrni salmoqlidir. Yevropa Ittifoqi tashkiloti va uning aʼzo davlatlari bilan koʻp tomonlama va ikki tomonlama aloqalar mamlakatimiz tashqi siyosatining asosiy yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Oʻzbekiston tashqi siyosatining tub prinsiplarini belgilab beruvchi hujjatlarda mazkur ustivorlik alohida qayd etib oʻtilgan. Ikki tomonlama munosabatlarning Oʻzbekiston uchun ahamiyati quyidagilarda oʻz aksini topadi.

Ikki tomonlama aloqalarni rivojlantirish uchun tomonlar muhim strategik hujjatlar qabul qilmoqda. 2019-yil 19-iyunda Ittifoq Markaziy Osiyo boʻyicha oʻzining yangi strategiyasini qabul qildi. “Yevropa ittifoqi va Markaziy Osiyo: mustahkam hamkorlik uchun yangi imkoniyatlar” deb nomlangan hujjat Byursselning mintaqaviy davlatlari bilan munosabatlari tarixida yangi sahifa ochishga xizmat qiladi. Bryussel

rasmiylariga ko'ra, yangi geosiyosiy voqelik hamda hamkorlik aloqalarini mustahkamlash zarurati ushbu hujjatni ishlab chiqishga undagan. Ayni paytda Yevropa Ittifoqining O'zbekiston uchun 2021-2027-yillarga mo'ljallangan dasturi ishlab chiqilmoqda. O'z navbatida, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-dekabrda qabul qilingan Bayonnomasi bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi va Yevropa Ittifoqi o'rtasida hamkorlikni yanada rivojlantirish bo'yicha "Yo'l xaritasi"ni amalga oshirish Rejasi amalga tizimli tatbiq etib kelinmoqda. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil iyunda "Yevropa Ittifoqining Markaziy Osiyo bo'yicha yangilangan Strategiyasini amalga oshirishda O'zbekistonning faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha amaliy chora-tadbirlar rejasi" ishlab chiqilib amalda tatbiq qilinmoqda.

Yevropa Ittifoqi O'zbekistonni jahon hamjamiyatiga, ayniqsa, xalqaro iqtisodiy tuzilmalarga a'zo bo'lib kirish orqali jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuviga alohida ko'mak ko'rsatib kelmoqda. 2019-yil 11-noyabrdayoq Yevropa Ittifoqi O'zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga qo'shilishi uchun 5 million yevro grant ajratdi. Ushbu mablag' tashkilotga a'zo bo'lish jarayonida zarur hujjatlarni tayyorlash, o'zbekistonlik mutaxassislarining JST kelishuvlari va xalqaro savdo tizimiga oid bilimlarini oshirishda ishlatiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda Yevropaliklar tomonidan "qo'shnilarimizning qo'shnilari" deb atalayotgan Markaziy Osiyo davlatlari, xususan, O'zbekistonning Yevropa Ittifoqi bilan aloqalari yangi sifat bosqichiga chiqdi. Ikki tomonlama aloqalar yangicha xarakter kasb etib, turg'unlikdagi hamkorlikdan o'zgarishlar davri sherikchiligiga aylanmoqda.

O'zbekiston Yevropa Ittifoqining moddiy ko'magiga ko'z tikuvchi benefitsiar davlatdan savdo-iqtisodiy munosabatlardagi teng manfaatli hamkoriga aylanmoqda. Eng muhimi, O'zbekiston va Yevropa Ittifoqi aloqalarining yangi bosqichi nafaqat yuqori darajadagi hukumatlararo darajada, balki jamiyatning nodavlat tuzilmalari, fuqarolik jamiyati institutlari, ishlab chiqaruvchilar va biznes guruhlari, ilm-fan namoyondalaridan iborat "quyi qatlam" doiralarida ham o'z ta'sirini sezdirmoqda.

Davlat va hukumatlararo oliy darajadagi aloqalar oddiy insonlar o'rtasidagi kundalik muloqot tusini olmoqda.

So'nggi so'z o'rnida, Yevropalik hamkorlar tomonidan katta e'tibor bilan kutilayotgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Yevropa Ittifoqiga tashrifi ikki tomonlama aloqalarning keyingi istiqboli uchun, albatta, muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://www.consilium.europa>.
2. <https://central.asia-news.com/>
3. <https://www.osce.org/>
4. <https://www.un.org/>
5. <https://www.worldatlas.com/articles/the-world-s-most-war-torn-countries.html>

**“ИҚТИСОДИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ ГЛОБАЛ ТИЗИМИНИНГ
ШАКЛЛАНИШИДА БОЖХОНА ТЎЛОВЛАРИНИНГ ЎРНИ”**

Самадова Дилноза Илхомжон қизи

*“Жахон Иқтисодиёти ва Дипломатия университети”нинг
Ташиқи Иқтисодий фаолият факултети 1 курс магистранти
100007, Ўзбекистон, Тошкент шаҳар, Мустақиллик кўчаси, 54
Тел.: (97)759-77-11, e-mail:moxisamadova640@gmail.com*

**"THE ROLE OF CUSTOMS PAYMENTS IN THE FORMATION OF
GLOBAL SYSTEM OF ECONOMIC REGULATION"**

Samadova Dilnoza Ilkhomjon kizi

*1 st year master degree student of the Foreign Economic Activity faculty
the University of World Economy and Diplomacy
54 Mustakillik Ave., Tashkent 100007, Uzbekistan.
Tel.: (97)759-77-11, e-mail:moxisamadova640@gmail.com*

Аннотация. Магистрлик диссертацияси ишида Ўзбекистон Республикасини Халқаро иқтисодий интеграцион ташкилотлар (ЖСТ ва ЕОИИга)га аъзо бўлиш жараёнида божхона тўловлари йўналишидаги таркибий ўзгаришлар таҳлили амалга оширилган бўлиб, ҳозирги кунда амалда бўлган божхона тўловларини халқаро талабларга унификациялаш билан бирга янада такомиллаштириш бўйича вужудга келаётган муаммолар ва уларнинг ечимлари тадқиқ қилинган. Мазкур йўналишни такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Аннотация. В магистерской диссертации анализируются структурные изменения в сфере таможенных пошлин в процессе присоединения Республики Узбекистан к Международной организации экономической интеграции (ВТО и ЕОИИ), существующие проблемы и способы их решения для дальнейшего

совершенствования, а также приведение существующих таможенных пошлин в соответствие с международными требованиями. Были разработаны предложения и рекомендации по улучшению этой области.

Annotation. *The master's thesis analyzes the structural changes in the field of customs duties in the process of joining the Republic of Uzbekistan to the International Organization for Economic Integration (WTO and EOII), existing problems and ways to solve them for further improvement, as well as bringing existing customs duties in line with international requirements. Suggestions and recommendations were developed to improve this area.*

Ключевые слова: *Всемирная торговая организация, Евразийский экономический союз, экономическая интеграция, таможенные пошлины, ввозные таможенные пошлины, налог на добавленную стоимость, таможенные пошлины, инвестиции, таможенные тарифы. Таянч сўзлар:* *Бутунжахон Савдо Ташкилоти, Евроосиё Иқтисодий Иттифоқи, иқтисодий интеграция, божхона тўловлари, импорт божхона божси, қўшилган қиймат солиғи, божхона йиғимлари, инвестиция, бож тарифи.*

Keywords: *World Trade Organization, Eurasian Economic Union, economic integration, customs duties, import customs duties, value added tax, customs duties, investments, customs tariffs.*

Иқтисодий ривожланган давлатларнинг шаклланиш ва ривожланиш тажрибаси давлатнинг фаол мувофиқлаштирувчи ва тартибга солувчи ролисиз самарали ташқи иқтисодий стратегияни амалга ошириш мумкин эмаслигини тасдиқламоқда. Миллий бозор ва маҳаллий тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ташқи иқтисодий алоқаларни эркинлаштириш ва иқтисодиётнинг очиқлигини таъминлашнинг зарурий шarti ҳисобланади.

Иқтисодиёт соҳасида ўзаро муносабатлар ва ҳамкорлик жараёнларининг кенгайиши халқаро савдонинг умумий нормалари ва қоидалари ишлаб чиқилишига ва ихтисослаштирилган ташкилотларининг тузилишига олиб келди. Жумладан Жаҳон савдо ташкилоти, Шанхай ҳамкорлик ташкилоти, Евроосиё

иқтисодий ҳамжамияти кўп тарафлама савдо тизимининг ҳуқуқий ва институционал асосини таъминловчи, халқаро савдонинг деярли барча жабҳаларини қамраб олган йирик халқаро муассасалар ҳисобланади.

Хусусан, жаҳон иқтисодиётида кечаётган жараёнларни таҳлили натижалари шуни кўрсатадики, ташқи савдони эркинлаштириш жаҳон хўжалиги ривожланишининг асосий тенденцияларидан бирига айланмоқда. Барча мамлакатларда божхона божларининг пасайиши, кўплаб турдаги чеклашларнинг бекор қилиниши кузатилмоқда. Кўплаб мамлакатлар яширинча протекционистик (давлатнинг ўзини ички бозорини ҳимоя қилиш сиёсати) чора-тадбирлардан ҳам кенг фойдаланадилар. Бундай чора-тадбирлар жумласига миллий ишлаб чиқариш турларига дотациялар бериш, экспортни субсидиялаш, турли хил меъёрлар ва стандартлар жорий қилиш ва бошқаларни киритиш мумкин. Жаҳон хўжалигида эркин савдо ва протекционизм ўртасида вужудга келаётган зиддиятларни ҳал этишда, халқаро савдони бошқариш, унинг тараққиётига бўлган тўсиқларни йўқ қилиш ва эркинлаштиришида халқаро ташкилотлар ва конвенциялар муҳим ўрин эгаллайди.

Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Биз аввало иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш борасидаги ишларимизни янада чуқурлаштириш, унинг соҳа ва тармоқларини таркибий жиҳатдан ўзгартириш бўйича бошланган ишларни жадаллаштиришимиз керак”¹.

Хозирга кунда, Ўзбекистон Республикаси олдида Жаҳон савдо ташкилотига аъзо булиш муҳим вазифа саналмоқда. Айни пайтда, мамлакат бу борадаги музокараларни фаоллаштиришга киришиш босқичида бўлиб ушбу ташкилотга киришнинг асосий шартларидан бири эса ташқи иқтисодий фаолиятни (ТИФ)ни бошқаришда тариф ставкаларини пасайтириш талаб қилинади.² Шу сабабли, давлат томонидан бож-тариф сиёсатини ислоҳ қилиш ҳозирги кун талаби бўлиб қолмоқда.

¹ Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқидан, Тошкент шаҳри, 2016 йил 14 декабрь

² Роль всемирной торговой организации в глобальном управлении. Весь мир-2004. Восстановление доверия в многосторонней торговой системе: следует ликвидировать “разрыв в легитимности” Рубенс Рукперо 72-С.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегиясининг учинчи устувор йўналиши борасида мамлакатимизда валютани тартибга солиш, ташқи савдо, божхона ва солиқ қонунчилигини либераллаштиришда тубдан ислохотлар амалга оширилмоқда, бу ўз ўрнида Ўзбекистоннинг Жаҳон савдо ташкилотига киришда қулай шароит яратиб беради.

Шуни таъкидлаш жоизки, бугунги кунда ЖСТга аъзо бўлиш муаммоларини ўрганиш алоҳида аҳамият касб этади. Хусусан, бу борада Ўзбекистоннинг Жаҳон савдо ташкилотига аъзо сифатида кириши юзасидан музокараларни фаоллаштириш юзасидан 2018 йилда Ташқи савдо, Молия ва Иқтисодиёт вазирлигидан иборат таркибда ишчи гуруҳ тузилиб, 34 банддан иборат “Йўл харитаси” ишлаб чиқилган.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, танланган мавзунинг долзарблиги қуйидагиларда намоён бўлади:

➤ **биринчидан**, 2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида халқаро иқтисодий ҳамкорликни янада ривожлантириш, жумладан, етакчи халқаро ва хорижий молиявий институтлар билан алоқаларни кенгайтириш белгиланганлиги;

➤ **иккинчидан**, Ўзбекистонда бож-тарифи ставкаларини Жаҳон савдо ташкилоти талабларига миллий иқтисодиёт манфаатларини ҳисобга олган ҳолда мувофиқлаштириш зарурияти;

➤ **учинчидан**, Ўзбекистон Республикаси бож-тарифи ставкаларини уйғунлаштиришга йўналтирилган илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқишга бўлган зарурат.

Иқтисодий интеграциянинг биринчи босқичи **эркин савдо ҳудудини** ташкил этишдир. Бунда мамлакатлар эркин савдо ҳудуди доирасида иштирокчи ўзаро савдо тўсиқларини бекор қилади, лекин уларнинг ҳар иккаласи учинчи мамлакатларга нисбатан савдо тўсиқларни бузмайди. Бундай маконда қатнашувчи мамлакатлар чегаралардаги божхона назорати сақлаб

қолиниши керак. Унинг мақсади - қўшни қатнашчи мамлакатнинг сустроқ божхона тўсиғи орқали учинчи мамлакатлардан ҳудудга кириб келиши мумкин бўлган импорт товарлар учун солиқ ундириш ёки уни тақиқлашдан иборат. Бу қоида учинчи мамлакатларга товар экспорт қилишга ҳам тааллуқлидир.

Иқтисодий интеграциянинг иккинчи босқичи савдода, меҳнат ва капитал ҳаракатида ягона тарифларни ўрнатиш орқали **божхона иттифоқи**ни яратишдир. Бу босқичда қатнашчи мамлакатлар ўзаро савдода барча чеклашларни бартараф этибгина қолмай, ташқи савдо тўсиқларининг ягона тизимини таъсис этадилар. Бу билан ички чегараларда божхона хизматини сақлаш заруратини соқит қиладилар. Божхона иттифоқи эркин савдо ҳудудларига нисбатан такомиллашган интеграция тузилмани ўзида акс эттиради. Божхона иттифоқи доирасидан қатнашчи мамлакатларнинг ишлаб чиқариши ва истеъмоли тузилишида сезиларли ўзгаришлар юз беради. Божхона тарифларига нисбатан ягона ташқи савдо сиёсатини ўтказиш, протекционизм ва шу кабиларни қўллаш орқали мамлакатлар ташқи тариф даражасини ҳисобга олган ҳолда товар оқимларни тартибга солади. Бу эса ўз навбатида ресурсларни қайта тақсимлашда, истеъмол ва ишлаб чиқаришда муҳим туртки бўлади.

Божхона иттифоқидан **ягона бозор** (учинчи босқич)га ўтиш иқтисодий омиллар каби, сиёсий омиллар билан ҳам асосланади. Халқаро айрибошлашдан тариф тўсиқлари йўқолишига қарамай, нотариф тўсиқлар мавжуддир ва улар қийинчиликларни юзага келтиради. Уларга техник меъёрларнинг турли - туманлиги, товарларнинг миллий белгиларини қонуний ҳимоялаш ва шу кабиларни мисол келтириш мумкин. Божхона иттифоқи доирасида амалга ошириш мумкин бўлмаган йирик вазифаларни хал этиш орқали ягона бозорни яратиш мумкин. Шунини таъкидлаш лозимки, божхона иттифоқи аъзо давлатлар ўртасида божхона божларини қисқартириш ва учинчи мамлакатларга нисбатан ягона савдо сиёсатини ишлаб чиқиш орқали ягона бозорга ўтиш шарт - шароитларини яратади.

Бироқ ягона бозорни яратиш учун яна қуйидаги вазифаларни хал этиш лозим:

- иқтисодиётнинг алоҳида тармоқлари ва бўғинлари ривожлантиришнинг умумий сиёсатини ишлаб чиқиш;

- товарларнинг тўсиқларсиз кўчиши, хизматлар, ахборот, капитал, ишчи кучини эркин ҳаракатланиши учун шароитларни яратиш;

- интеграция жараёнларининг афзалликларини ҳақиқатда хис этишга имкон берувчи ижтимоий ва ҳудудий тараққиётга кўмаклашувчи умумий фондларни (жамғармаларни) шакллантириш;

Ягона бозорни яратиш ягона иқтисодий, ҳуқуқий ва ахборот маконини ташкил этиш билан тугалланади. Бунда иқтисодиёт соҳасининг барча ҳуқуқий асослари бирхиллаштирилган ҳолда ягона ахборот макони, яъни барча аъзо давлатларнинг ҳудудда юзага келадиган иқтисодий вазият тўғрисида барча йўналишларда тезкор ахборот алмашиш имкониятини берувчи дастур ва бошқарув органини ташкил этишни назарда тутлади. Бу иқтисодий интеграциянинг сифат жиҳатдан янги босқичи **тўла иқтисодий иттифоққа** (тўртинчи босқич) ўтиш учун туртки бўлади.

Тўла иқтисодий иттифоқда қатнашувчи мамлакатлар ўз иқтисодий сиёсатларини, шу жумладан пул, солиқ ва ижтимоий сиёсатни, шунингдек савдога ҳамда ишчи кучи ва сармоя оқимига тааллуқли сиёсатларини бир хиллаштирадilar.

Энг сўнгги босқич **тўлиқ иқтисодий ва сиёсий иттифоқ** бўлиб, бунда аъзо давлатлар ягона ташқи сиёсатни олиб боришлари керак бўлади.

Ҳозирги кунда дунёда 5 та асосий иқтисодий блок мавжуд бўлиб, улар **Европа Иттифоқи**, **MERCOSUR** - Жанубий Америка давлатларининг давлатлараро иқтисодий бирлашмаси, **NAFTA** – Шимолий Америка эркин савдо зонаси, **АСЕАН** – Жанубий-Шарқий Осиё давлатлари уюшмаси ва **Евроосиё иқтисодий иттифоқи (ЕОИИ)** ҳисобланади.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси устувор йўналишлари ижросини таъминлаш бўйича халқаро майдонда тенг ҳуқуқли савдо шерикчилигини таъминлаш мақсадида иқтисодий либераллаштириш ва миллий қонунчиликни халқаро савдо нормаларига интеграция қилиш бўйича босқичма-босқич ишлар амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, глобализация ва дунё бозорида ривожланиб бораётган рақобат шароитида Жаҳон савдо ташкилоти ва ЕОИИга аъзолик Ўзбекистон Республикасининг асосий мақсадларидан бири саналади. Шу сабабли иқтисодий ташкилотларга аъзолик жараёнларидаги музокаралардан олдин Ўзбекистон Республикаси учун устувор бўлган йўналишларни аниқлаш ва уларни имкон даражада ҳимоясини таъминловчи шартлар имзоланишига эришиш лозим.

Жаҳонда ва Миллий иқтисодийтимиздаги жадал ривожланишлар ва уларнинг давлатлар томонидан тартибга солиниши ва ўзаро истиқболли режаларини амалга ошириш учун қуйидагиларни белгилаш мумкин:

–республикада ишлаб чиқаришнинг потенциал имконияти бўлмаган ёки норентабел бўлган товарларни аниқлаш ва уларга нисбатан импорт божи ставкаларини оптималлаштириш (*масалан: цитрус мевалар, алкоголь ичимликларнинг айрим турлари, ишлаб чиқариш асбоб-ускуналари ва ҳк.*);

–ҳозирда мавжуд инвестиция лойиҳалари доирасида ишлаб чиқарилиши режалаштирилган товарларга нисбатан мавжуд импорт божи ставкаларини ушлаб туриш ва мазкур лойиҳалар “ўзини оқлагандан” (ишлаб чиқарилган маҳсулот ички ва ташқи бозорда ўзининг харидорига эга бўлиши) сўнг бож ставкаларини тушириш бўйича чоралар кўриш (*масалан: машиний техникалар, тўқимачилик маҳсулотлари, тайёр кийим-кечак маҳсулотлари ва ҳк.*);

–республикада етарли ҳажмда ишлаб чиқариладиган ҳамда аҳоли саломатлигага салбий таъсир ўтказадиган ижтимоий муҳим аҳамиятга эга бўлмаган товарларга нисбатан импорт божи ставкаларини ошириш (*масалан: тамаки ва алкоголь маҳсулотлари ҳамда ҳк.*);

–айрим товар ва ташкилотларга нисбатан ҳозирда мавжуд имтиёз ва субсидияларни қайта куриб чиқиш ҳамда уларни қисқартиришга доир қатъий чоралар кўриш (масалан: қурилиш ташкилотлари ва авто эҳтиёт қисмларни ишлаб чиқарувчи ташкилотлар, “Artel”, “GM-Uzbekistan” компаниялари ва ҳк.);

–мавжуд монопол ташкилотга ЕОИИга аъзоликдан кейинги эркин бозор режими шароитида юзага келиши мумкин бўлган муаммолар бўйича тавсиялар бериш ва мазкур ташкилотларга берилган имтиёزلарни аъзоликка қадар бекор қилиш;

–мамлакатнинг иқтисодий манфаатларини акс эттирган “Миллий бож-тариф Стратегияси”ни ишлаб чиқиш;

–ташкилотга аъзо бўлиш бўйича музокаралар жараёнида имкон қадар Ўзбекистон Республикаси учун узок муддатга мўлжалланган ўтиш даври тақдим қилинишига эришиш (масалан: камида 5 йил).

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга молик
 - 1.1 Ўзбекистон Республикаси Божхона кодекси 20.01.2016 йил
 - 1.2 Президентининг 2018 йил 29 июндаги «Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий фаолиятини янада тартибга солиш ҳамда божхона-тариф жиҳатдан тартибга солиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3818-сон қарори.
 - 1.3 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 26 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5837-сон фармони.
 - 1.4 “Евроосиё иқтисодий иттифоқи тўғрисида”ги Битим. 03.10.2014 йил.
 - 1.5 СмитА. Исследования о природе и причинах богатства народов.- М.:Итисод, 1962.
 - 1.6 Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқидан, Тошкент шаҳри, 2016 йил 14 декабрь. [1,]
 - 1.7 Роль всемирной торговой организации в глобальном управлении. Весь мир-2004. Восстановление доверия в многосторонней торговой системе: следует ликвидировать “разрыв в легитимности” Рубенс Рукуперо. [2, 72]
 - 1.8 Сайтлар:
 2. <http://www.kun.uz>
 3. <http://www.lex.uz>
 4. <http://www.religions.uz>
 5. www.unctad.org.

TURKISTONDA ARMAN DASHNOQSUTYUNCHILARI VA ULARNING
FAOLIYATLARI

Mehritillayev Madiyor Doniyor o'g'li

TVCHDPU 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Arman dashnoqlarining paydo bo'lishi ularning o'lkamiz hududidagi faoliyati haqida so'z boradi. Shuningdek ularning faoliyati ustidan fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Qorabog', Zangezur, Kaufman to'plami, garnizon, yangi pretoriyalar, proletar inqilob, dashnaktsutyun, Trans-Kaspiy temir yo'li.

19-asrning ikkinchi yarmida, o'sha paytda G'arbiy Turkiston deb atalgan O'rta Osiyoning Rossiya imperiyasiga bosib olinishi va qo'shib olinishi davrida bu yerda arman jamoalari – Qorabog', Zangezur va G'arbiy Armanistondan kelganlar paydo bo'ldi. Kaspiy dengizi orqali harakatlanib, ular dastlab Trans-Kaspiy mintaqasini o'zlashtirdilar, asosan Trans-Kaspiy temir yo'li qurilishida ishladilar. Tez orada bu og'ir ishda armanlar Forsdan kelgan muhojirlar bilan almashtirildi. Armanlarning asosiy qismi shahar posyolkalariga borib, asta-sekin eski shaharlar — Samarqand, Qo'qon, Andijonda ham, yangilari — Ashxobod, Skobelev (hozirgi Farg'ona)da ham ixcham joylashdilar; ularning deyarli barchasida arman kvartallari bor edi. Shunday qilib, 1897 yildagi birinchi Butunrossiya aholini ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra, uchta viloyatdagi armanlarning umumiy soni Transkaspiy, Samarqand va Farg'ona - besh ming kishini tashkil etdi. 1910-yilda rus armiyasi general-mayori B.Litvinov tomonidan Turkiston o'lkasining rus general-gubernatori K.Kaufman xotirasiga bag'ishlangan “Kaufman to'plami”da ko'rinib turibdiki, rus qo'shinlari Turkistonga kelganida armanlar ularga ergashganlar ... do'konlar ochilgan; ko'proq qo'shinlar keldi ... transport idoralari, fabrikalar, cherkov, maktab va ... armanlar, armanlar va armanlar o'sdi. Arman savdogarlari tatar savdogarlarini quvib chiqarishdi, arman tikuvchilari yahudiy tikuvchilarni, arman xaridorlarini, sotuvchilarni... pivo uylari soqchilarini, bir

so'z bilan aytganda, rus va Sartov o'rtasida juda aqlli tarzda joylashgan maxsus arman kvartallari tashkil etildi. (Sartlar Turkistonning vohadagi musulmon turkiyzabon aholisi bo'lib, hozir o'zbeklar nomi bilan mashhur. – A.K.) shahar sifatida, go'yo shu bilan o'zining yashash maqsadini ko'rsatayotgandek". "1913 yilda Farg'ona viloyatining arman aholisi ... 3292 kishini tashkil qilgan. Arman diasporasi iqtisodiy jihatdan barqaror bo'lib, uning farovonligi muttasil oshib bormoqda... Arman-grigoriy cherkov maktablari tashkil etilmoqda. Shaharlarda [Turkiston o'lkasi] daromadli uylar va restoranlar, ular tomonidan asos solingan do'konlar paydo bo'ldi. Ko'p armanlar davlat va harbiy xizmatda bo'lgan". Ko'chmanchilar hunarmandchilik kasblarini o'zlashtirdilar, do'konlar ochdilar, qurilishda ishladilar. Arman savdogarlari Rossiya bilan savdo-sotiq ishlarini olib borgan, boy armanlar ko'plab paxta tozalash, moy presslash, teri va boshqa korxonalariga egalik qilganlar. Fuqarolar urushi yillarida arman jamoalarining Turkistonning tevarak-atrofdagi musulmon aholisi bilan munosabatlari keskinlashdi, bunga Sovet hokimiyatiga qarshi kurashgan arman tashkiloti "Dashnaksutyun"ning ham bo'limlari, ham bosmachilar, musulmon isyonchilarning faoliyati sabab bo'ldi. Dashnaksutyun arman milliy harakati bo'lib, uning tashkilotlari Turkistondagi arman jamoalari orasida mintaqadagi rus kommunistlari bilan ittifoqchilikda faoliyat yuritgan. Turkistondagi bolsheviklar 1917-yil sentabrda Toshkentning markazida hokimiyatni Petrograddagidan ancha oldinroq qo'lga kiritdilar va ular hokimiyat tepasiga kelib, mahalliy musulmon aholining o'z ona yurtini boshqarishda ishtirok etishiga qarshi chiqdi. Musulmonlarning huquqlarini mensimaslik Sovet hukumatiga dushmanlik qildi, bu esa uni yangi ittifoqchilar izlashga majbur qildi, chunki Turkiston garnizonlarining bolshevikparast rus askarlari va temiryo'lchilarga, qisman rus ko'chmanchi-mustamlakachilariga tayanishning o'zi etarli emasligi aniq edi. mintaqada hokimiyatni saqlab qolish uchun. Shuning uchun Sovet hukumati Dashnoqlar bilan ittifoq tuzishga rozi bo'ldi, ayniqsa ular o'zlarining ta'sirini ozgina bo'lsa-da kuchaytirish uchun o'zlarini sotsialistik harakat sifatida ko'rsatdilar.

Sovet hukumati bilan musulmon aholi o'rtasidagi keskin munosabatlar ma'lum darajada Turkiston arman jamoasini mahalliy xalqlar bilan qarama-qarshilikka

qo‘ygan dashnoqlarning faol faoliyatiga turtki bo‘ldi. Farg‘ona vodiysida dashnoq otryadlari musulmon qishloqlarini "tozalash" va talon-taroj qilganlarida, basmachilarning arman jamoalariga nisbatan xuddi shunday munosabatda bo‘lganligi ma‘lum. 1917-yilda Qo‘qon muxtoriyati mag‘lubiyatga uchragach va Qizil gvardiyaning rus bo‘linmalari Qo‘qonni egallab olgandan so‘ng, ularning tarkibiga Birinchi jahon urushida jangovar tajribaga ega bo‘lgan ko‘p sonli harbiy asirlar – vengerlar, avstriyaliklar, nemislar qo‘shildi. arman hamjamiyatining vakillari - "barcha baqqollar, vino savdogarlari, sartaroshlar, qassoblar va boshqa savdo qatlamlari"⁷. Ular ham bir kechada "inqilobchi" bo‘lib, shaharda pogromlarni boshladilar. G‘oliblar uch kun davomida yo‘lda to‘qnash kelish baxtiga muyassar bo‘lmagan barcha musulmonlarni o‘ldirdilar, uylarini, do‘konlarini talon-taroj qildilar. Musulmonlar turar joylariga o‘t qo‘yishdi, katta o‘ljalar esa uni kubok sifatida olib chiqish qulayroq bo‘lishi uchun stansiyaga tashlandi. Qo‘qon muxtoriyati himoyachilari orasidan nafaqat mahalliy forslar, balki jinsi va yoshidan qat‘i nazar, Qo‘qon shahridagi ularning butun kichik jamoasi ham o‘ldirildi. Keyinchalik, arman vakillari Bu qirg‘inda eng faol bo‘lgan Qo‘qon jamoalari musulmonlarning “jihod” e‘lon qilishlaridan qo‘rqib zo‘ravonlikka undaganliklarini aytib, o‘zlarini himoya qildilar. Qo‘qon qizil gvardiyachilar tomonidan qo‘lga kiritilgandan so‘ng u yerda dastlab kichik garnizon — 200 dan sal ko‘proq askar qolgan, ularning yarmi chet elliklar — sobiq harbiy asirlar edi. Bundan tashqari, arman otryadi bor edi⁹. Keyin shaharning fuqarolik va harbiy boshqaruvidagi barcha asosiy lavozimlarni Dashnaksutyun birlashtirgan va o‘zboshimchalik va tarafdorlikdan qochmasdan, o‘zlarining guruh manfaatlarini himoya qilgan armanlar egalladi. Hokimiyat munosabatlari qurol-yarog‘ kuchiga qurilgan, dashnoqlar o‘z qabiladoshlariga qurol-yarog‘ tarqatib, inqilob nomi bilan o‘ziga xos “yangi pretoriylar” kastasini tashkil qilganlar. 1918-yildan 1919-yil o‘rtalarigacha Andijondagi inqilobiy mustabid tuzum va sovetlar ham dashnoqlar qo‘lida edi. Rossiya Turkistonidagi iqtisodiy inqiroz va ocharchilik tahdidi sharoitida armanlardan tuzilgan Qizil Armiya otryadlari kuch manbalaridan foydalanib, bosmachilarga qarshi kurash bahonasida musulmon aholi qishloqlariga bosqinlar uyushtirdi. rekvizitsiya yoki talon-taroj qilish maqsadi¹⁰. Andijonda o‘rnatilgan

inqilobiy mustabid tuzum dashnoqlarga shahar atrofidagi resurslardan foydalanish imkoniyatini berdi, bu esa musulmon dehqonlaridan paxta va oziq-ovqat qoldiqlarini tortib olish imkonini berdi.

Turkiston Sovet hukumatining birinchi chora-tadbirlari o‘lkaning asosiy sanoati bo‘lgan paxtachilikni milliyashtirish, zavod-fabrikalarni tortib olish va ularning sobiq egalari va egalarini inqilob ilgari surgan yangi hukmron sinfga mansub kishilarga almashtirish bilan bog‘liq edi. Musulmon diniy muassasalarining mulki - vaqflar milliyashtirish niqobi ostida tortib olindi. “Burjuaziya”, birinchi navbatda musulmonlar, shu bilan birga ruslar ham mulkdan olinib, quvib chiqarildi. Uning o‘rniga yetishtirish va qayta ishlash korxonalarini boshqarish bilimi va qobiliyatidan uzoq bo‘lgan "proletar" amaldorlar keldi. botko paxta, lekin moddiy boyitishga tashna. Paxta siyosiy o‘yinning qimmatli ulushiga, shaxsiy raqobat, korrupsiya va hokimiyatni harbiylashtirish manbaiga aylandi. Yangi mulkdorlar o‘z nazoratini o‘rnatdilar, ammo qobiliyatsizligi tufayli mintaqa iqtisodiyoti tanazzulga yuz tutdi, tartibsizlik yuzaga keldi va orzu qilingan boylik yo‘qoldi. Iqtisodiyotdagi inqiroz to‘g‘ridan-to‘g‘ri zo‘ravonlik uchun keng maydon berdi. Musulmon aholining qashshoqlashishi Dashnoqlarning nafaqat chorva mollari va oziq-ovqatlarini, balki ko‘rpa-to‘shak va kiyim-kechaklarni ham musodara qilishni mensimasligiga olib keldi. Qizil Armiya ehtiyojlari uchun rekvizitsiya qilingan otlar keyinchalik sobiq egalari qaytarildi. Qizil Armiyaning arman askarlari uyalmasdan o‘z dushmanlari - basmachilarga qurol va o‘q-dorilarni sotdilar. Shu bilan birga, o‘shanda Andijonda hokimiyat Dashnaksutyun qo‘lida to‘plangan bo‘lsa-da, 1918-yil oxirida, toshnoqlarni hokimiyatni bo‘lishishga majburlagan Toshkent tashabbusi bilan Kommunistik partiyaning mahalliy tuzilmasi shakllangan edi. shahrida yaratilgan. Turkiston rus kommunistlari dashnoqlar bilan yashirin polemika olib bordilar, lekin ularning tashkilotini o‘zlariga singdirish vazifasini qo‘ymadilar. Qizig‘i shundaki, Turkistondagi musulmon aholiga qarshi harakatlar dashnoqlarning harakati markazlashgan Janubiy Kavkazdagi xuddi shunday harakatlari bilan deyarli bir vaqtda sodir bo‘lgan. U yerda ham Boku Soveti yoki Boku Kommunasiga boshchilik qilgan mahalliy bolsheviklar bilan ittifoq tuzib, Ozarbayjonning musulmon aholisiga va uning

milliy Musavat partiyasiga qarshi chiqdilar. 1918-yil mart-aprel oylarida Boku kommunasi bolshevik otryadlarining 6000 nafar jangchisi 4000 nafar qurolli dashnoqlar bilan birgalikda mahalliy musulmonlarni qirg'in qilishda qatnashdi. Boku Sovetining rahbari bolsheviklar S.G. Shaumyan buni tan oldi: "Bizning qurolli kuchlarimiz bor edi - taxminan 6000 kishi. "Dashnaksutyun" tarkibida ham bizning ixtiyorimizda 3-4 ming milliy bo'linma bor edi. Ikkinchisining ishtiroki fuqarolar urushiga qisman milliy xususiyatni berdiyo'q, lekin undan qochishning iloji yo'q edi. Biz ataylab bunga bordik. Musulmon kambag'allari juda ko'p azob chekdilar". Raqamlarda bu shunday ko'rinadi: Ozarbayjonning 20 ming musulmon aholisi o'ldirilgan. Boku kommunasining bolshevik bo'linmalarida 70% armanlar, 30% ruslar va boshqalardan iborat edi, degan gaplarga qo'shimcha qilish kerak. 1918-yil iyun oyida Dashnoqlar O'sh shahriga bostirib kirishdi va shu yilning dekabr oyida Farg'ona vodiysining shimoliy qismidagi Jalolobod atrofiga bostirib kirishdi. 1918 yil dekabrda dashnoqlar otryadi Xonul-Abar qishlog'idagi barcha musulmon ayollarni o'g'irlab, Andijon qal'asiga kubok sifatida olib kelishdi. 1918 yil oxirida Andijondan Turkiston Xalq Komissarlari Sovetiga yo'llangan maxfiy hisobotda Sovet hukumati bilan musulmon aholisi o'rtasida nizo qo'zg'atish uchun Dashnaksutyun mas'ul ekani, arman rahbari esa "Dashnaksutyun"ga mas'ul ekanligi aytiladi. shaharda milliy" siyosati bir boy, sharob egasi edi ishlar sh, kino va bir qancha uylar. Dashnoqlar tomonidan o'nlab qishloqlar vayron qilingan, bu esa musulmonlarning bosmachilarga ketishiga hissa qo'shgan. 1919-yil fevralida bosmachilarning Andijonga qilgan hujumidan so'ng uning asosan armanlardan iborat garnizoni bosqinchilikda aybni eski shaharning musulmon aholisiga yukladi. Hafta davomidmusulmon aholining uylarida talonchilik, qotilliklar va zo'rlashlar. Dashnoqlar eski shahardagi yosh qizlarni aravalarda Andijon qal'asiga olib ketishdi. Dashnoqlar o'zlarining shafqatsizligini oqlab, Farg'onaning barcha musulmonlarini o'ldirgan taqdirda ham 1915-yilda Usmonlilar imperiyasida armanlar musulmonlar tomonidan o'ldirilganichalik ko'p o'lik bo'lmaydi, dedilar. Bu vaqtda Dashnoq otryadining 170 nafar qurolli jangchisi Qo'qon qishlog'iga hujum qildi, biroq ular bosmachilar tomonidan pistirmaga tushib, hammasi halok bo'ldi. Buning uchun dashnoqlar Qo'qonni yoqib yubordilar, mahalliy

aholini qirg'in qildilar. Dashnoqlarning yana bir otryadi bosmachilar bilan bo'lgan jangdan so'ng Suzoq qishlog'ini egallab, u yerdagi barcha aholini otib tashladi. Qizil Armiyaning arman otryadini o'z ichiga olgan uchinchi otryadi Bozorqo'rg'on yaqinida basmachilar bilan jangga kirishdi va chekinishga majbur bo'ldi. 20 kun ichida bu zonadagi qishloqlarga hujum uyushtirilib, bu yerda yoshidan qat'i nazar, barcha erkak musulmonlar o'ldirilgan. Omon qolganlar o'liklarni dafn etishdi, ammo dashnoqlar yana paydo bo'lib, qolganlarni, hatto yangi qabrlarda namoz o'qiganlarni ham o'ldirishdi. Shafqatsizlik shafqatsizlikni va qasosga tashnalikni tug'dirdi. Qurbashi yoki zamonaviy til bilan aytganda, Basmachi otryadlarining "harbiy dala qo'mondonlari" [1] musulmon aholiga: "Biz armanlarni yo'q qilgan turklardan o'rnak olishimiz kerak" [2] deb chaqirgan. 1919-yilda Turkiston rus kommunistlari siyosatida burilish yuz berdi. Uning tashabbusi bilan Moskvadan RCP (b) MK va shaxsan RSFSR Xalq Komissarlari Soveti raisi V.I. Qizil Armiya Oq gvardiya qo'shinlarini mag'lubiyatga uchratganidan keyin Lenin Ral Kolchak va Ataman Dutov, shu tariqa Sovet Turkistonini blokada va izolyatsiyadan xalos qildi. Moskva ulardan musulmon aholiga nisbatan o'zlarining avvalgi "mustamlakachilik" yo'lidan voz kechishni, o'zaro tushunish va musulmon kommunistlarini Turkiston ASSRning eng yuqori lavozimlariga jalb etishni, shuningdek, qatag'onlar hajmini kamaytirishni va barcha dushman qurolli tuzilmalar faoliyatini to'xtatishni talab qildi. musulmonlarga. Bu, ayniqsa, armanlardan tuzilgan Qizil Armiya bo'linmalariga tegishli edi. Turkiston musulmon kommunistlari bilan murosa RKP (b) MK uchun majburiy chora edi. Fuqarolar urushining eng og'ir yillarida, mahalliy rus kommunistlari buni tushunishni xohlamasalar ham, faqat ularning yordami bilan mintaqadagi Sovet hokimiyati omon qolishi mumkin edi. Shu nuqtai nazardan, RKP (b) Markaziy Qo'mitasi rahbarlik qilgan tashqi siyosat jihati ham muhim edi, ya'ni "jahon inqilobining"[3] kengayishi, bunda bolsheviklar XXR mamlakatlariga alohida o'rin ajratdilar. Sharq. Binobarin, Rossiya Turkistoni va markaz tomonidan boshqariladigan mahalliy musulmon kommunistlari boshchiligidagi "inqilobchi musulmon ommasi"[4] xorijiy Sharqda bo'lajak "proletar inqilobi"ning modellari ishlab chiqiladigan o'ziga xos mashg'ulot maydoni sifatida qaraldi. Moskva komissarlari Turar Risqulov boshchiligidagi

Turkiston Kompartiyasi Musulmonlar byurosining tashabbuslarini kuzatdilar va o'sha paytda ularni qo'llab-quvvatladilar, garchi bu tashabbuslarning hammasi ham ularning ma'qullanishiga sabab bo'lmasa ham. Biroq komissarlar ularni Turkistonga Rossiya markazidan kelgan Qizil Armiya bo'linmalari yetib kelguniga qadar to'xtata olmadilar.

Xulosa qilib aytganda, das dashnoqtsutyularning Turkistondagi faoliyati katta ahamiyatga ega bo'ldi. Biz bilamizki armanlar xristian diniga Turkiston o'lkasidagi xalq islom diniga e'tiqod qiladi. Bu esa sovet hukumatiga qo'l keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Richard G. Hovannisian. Armaniston Mustaqillik yo'lida. - Kaliforniya universiteti matbuoti, 1967. - 364 p.
2. Richard G. Hovannisian. Armaniston Respublikasi: Birinchi yil, 1918-1919. - Kaliforniya universiteti matbuoti, 1971. - jild. I. - 547 b. - ISBN 0-520-01984-9.
3. Richard G. Hovannisian. Armaniston Respublikasi: Londondan Sevrqacha, 1920 yil fevral-avgust. - Kaliforniya universiteti matbuoti, 1996. - jild. III. - 534 b. — ISBN 0-520-08804-2.
- 4.. Frensis P. Hyland. Arman terrorizmi: o'tmish, hozirgi, istiqbollar. - Westview Press, 1991. - 248 p. - ISBN 0-8133-8124-X. 2015 yil 23 aprelda Wayback mashinasida arxivlangan

DASHNOQTSUTYUNLARNING PAYDO BO‘LISHI

Mehritillayev Madiyor Doniyor o‘g‘li

TVCHDPU 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Arman dashnoqtsutyularning paydo bo‘lishi haqida so‘z boradi. Ularning faoliyati Rossiya va Usmoniylar imperiyasi bilan olib borgan siyosati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: terrorizm, kentron, droshak, shimoliy raqamlar, janubiy raqamlar, dashnaktsutyun, Abdulhamid II, ARF.

Ushbu mavzuni o‘rganish jarayonida mustabid sovet davrida o‘rnatilishi davrida “dashnaktsutyunlar” faoliyatini O‘lkamiz xususan, Toshkent va butun Turkistonda yuz bergan murakkab, ziddiyatli voqealar, ijtimoiysiyosiy, iqtisodiy, ma’naviy-madaniy hayot davrida ahamiyatini haqiqatda qanday kechgan bo‘lsa, shundayligicha bilib olishga harakat qilamiz va tahlil qilib xullosa yozamiz. Bu davrni xalqimiz hayotidan o‘chirib tashlab bo‘lmaydi. O‘zbekiston Prezidenti Islom Karimov ta’kidlaganidek: "Bu yillar tarixi — bu bizning tariximiz, xalq tarixidir. Tarixdan voz kechib bo‘lmaydi".[1]

Arman inqilobiy federatsiyasi (ARF), — "Armaniston inqilobining eng eski partiyasi. U 1890-yilda Tiflisda tashkil etilgan bo‘lib, Rossiya imperiyasi, Usmonlilar imperiyasi (Turkiya), Eron, AQSH va bir qator Yevropa davlatlari hududida faoliyat yuritgan. Ruscha rasmiy nomi Arman inqilobiy federatsiyasi "Dashnaktsutyun" (ARF "Dashnaktsutyun").Dastlabki bosqichda “turk hukumatiga qarshi xalq urushi” orqali Turkiya Armanistonining iqtisodiy va siyosiy erkinligiga erishishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan edi. O‘z oldiga qo‘yilgan maqsadlarga erishish vositasi sifatida targ‘ibot, xalqni inqilobiy tayyorlash, Usmonli imperiyasi arman aholisini o‘z-o‘zini mudofaa qilish, sabotaj va shaxsiy terror uchun tashkil etish va qurollantirish ilgari surildi. Terrorchilik usullari nafaqat Usmonlilar imperiyasi hududida, balki Birinchi rus inqilobi (1905-1907) davrida Rossiya Zaqafqaziyasida ham qo‘llanilgan. 19-asrning

oxiridan boshlab Dashnaksutyun Fors imperiyasi hududidan Usmonlilar hududidagi operatsiyalar uchun trampin sifatida foydalandi - qurolli guruhlar tashkil etildi, partiya yacheykalari tashkil etildi, Rossiyadan Usmonli imperiyasining chegaradosh hududlariga qurol-yarog'lar olib borildi. . 1907-1912 yillarda partiya a'zolari Konstitutsiyaviy inqilobda faol qatnashdilar. 20-asr boshlarida Sulton Abdul-Hamid II despotik tuzumiga qarshi kurash jarayonida ARF yosh turklar bilan hamkorlik qila boshladi va siyosiy faoliyatning huquqiy shakllaridan foydalana boshladi. 1907 yilga kelib partiyaning 167 ming a'zosi borligi aytiladi. 1918-1920 yillarda Rossiya imperiyasining qulashi natijasida vujudga kelgan Armaniston Respublikasida Dashnaksutyun hukmron partiya edi. 1920-yil dekabrda turk kamalistlari va sovet qo'shinlarining harbiy bostirib kirishi natijasida Armaniston Respublikasi o'z faoliyatini to'xtatdi. Zangezur hududidagi arman millatchilarining qurolli otryadlari sovet tuzumiga qarshi kurashni oxir-oqibat sovet qo'shinlari tomonidan mag'lubiyatga uchratmaguncha davom ettirdilar. Respublika qulagandan keyin partiya surgunda sovetlarga qarshi pozitsiyadan turib faoliyatini davom ettirdi. Ikkinchi jahon urushi paytida Berlindagi partiya a'zolari natsistlar bilan hamkorlik qildilar. Urushdan keyingi davrda armanlar genotsidini tan olish va hududiy kompensatsiya talab qilish uchun partiya o'zining antisovet va antikommunistik siyosatini Turkiyaga qarshi siyosatga o'zgartirdi. 1970-yillarning o'rtalarida "Adolat uchun kurashuvchilar" terrorchilik tashkiloti arman genotsidi bilan bog'liq bo'lib, "Dashnaksutyun"ning harbiy qanoti bo'lgan. SSSRda sobiq partiya a'zolari Oltoy o'lkasiga chiqarib yuborilgan. Partiyaning Armaniston va tan olinmagan Tog'li Qorabog' Respublikasi hududida huquqiy siyosiy faoliyati 1980-yillarning ikkinchi yarmidagi "qayta qurish" davrida tiklandi. 1980-yillarning oxiri va 1990-yillarning boshlarida "Dashnaksutyun" faollari Qorabog' mojarosida faol ishtirok etgan. 1994-1998 yillarda partiyaning Armaniston hududida faoliyati taqiqlangan. Dashnaksutyun arman diasporasidagi eng yirik siyosiy partiyadir. 1907-1960 yillarda Dashnaksutyun Sotsialistik Internasional a'zosi edi. 1996 yildan u yana uning ishida kuzatuvchi sifatida ishtirok etdi, 1999 yilda u maslahatchi maqomiga ega bo'ldi va 2002 yildan yana ushbu tashkilotga to'liq a'zolikni oldi. Dastlab "Arman inqilobchilari federatsiyasi" nomi bilan tanilgan "Arman

inqilobiy federatsiyasi” [2]1890 yilning yozida Tiflisda bir necha turli arman guruhlari, birinchi navbatda Rossiyada, yagona siyosiy partiyaga birlashishi natijasida vujudga keldi . Dastlabki rejaga ko‘ra, u yerda xalqchilar, ziyolilar, marksistlar va vatanparvarlar vakillari bo‘lishi kerak edi. Birlashish istagi rus armanlarining Usmonli imperiyasidagi birodarlarining mazlum mavqeidan uzoq vaqtdan beri tashvishlanishlari natijasi edi . Ushbu assotsiatsiyada asosiy rolni Kristofer Mikaelyan, Rostom Zoryan va Simon Zavaryan o‘ynagan. Partiyaning tashkil etilishi noqonuniy Tiflis bosmaxonasida chop etilgan varaqada e‘lon qilingan. Unda aytilishicha, partiya turk Armanistonini Usmonlilar bo‘yinturug‘idan ozod qilish uchun butun arman xalqini birlashtirish niyatida va "vatanni ozod qilish uchun oxirgi tomchi qongacha kurashadi", bu esa Usmonli hukumatini ogohlantirishdan boshqa iloji yo‘q edi.Tiflisda tashkilotning markaziy organi “Kentron” (“Markaz”) tuzilib, uning bosma organi “Droshak” (“Banner”) chiqarildi “Arman inqilobchilari federatsiyasi” bu davrda vujudga kelgan arman milliy inqilobiy tashkilotlarining uchinchisiga aylandi. 1885 yilda Usmonli imperiyasining o‘zida, Van shahrida Armenakan partiyasi paydo bo‘ldi. 1887 yilda Jenevada Rossiyadan kelgan bir guruh arman talabalari "Hnchak" ("Qo'ng'iroq") sotsial-demokratik e'tiqod partiyasini tuzdilar . Bu partiyalarning paydo bo‘lishi arman elitasining Usmonli jamiyatini bosqichma-bosqich, evolyutsion isloh qilishga qaratilgan sa’y-harakatlarini tugatdi. Armanlarning o‘z-o‘zidan milliy uyg‘onishiga yevropacha millatchilik tushunchalari ta’sir qilgan bo‘lsa, arman inqilobiy partiyalari, jumladan “Dashnaksutyun” dastlab rus xalqchiligi va marksizmning kuchli ta’sirini aks ettirgan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan ularning dasturlarida millatchilik sotsialistik tushunchalardan ustun kela boshladi. . Partiya platformasida ijtimoiy va tenglik islohotlari o‘z ifodasini topgan bo‘lsa-da, uning shakllanishi xuddi sotsial-inqilobchilar singari ikki yo‘nalishda – demokratik va avtoritar yo‘nalishda kechdi.Tashkilot safida partiyaning maqsadlari haqida qizg‘in bahs-munozaralar bo‘ldi. Sotsialistlar va sotsial inqilobchilar tarafdorlaridan tashkil topgan “Janubiy raqamlar” to‘garagining arman yoshlari arman kapitalistlari va mulkdorlariga qarshi kurashishga qat’iy qaror qilgan bo‘lsa, konservativ armanlar orasidan “Shimoliy raqamlar”[3]to‘garagi a’zolari buni shunday deb hisoblashdi.

G'arbiy Evropadagi vaziyat kabi burjuaziya huquqlarini himoya qilish uchun zarur. Keyinchalik ana shu fikrlar asosida partiya dasturida “partiyaning maqsadi Turk Armanistonida inqilobiy yo‘l bilan siyosiy va iqtisodiy erkinlikka erishishdir” degan tezis paydo bo‘ldi. Dastlab “Arman inqilobchilari federatsiyasi” tarkibiga kirgan partiyalardan biri “Hunchak” partiyasi edi. Armanlarning Usmoniylarga bo‘ysunishiga barham bermoqchi bo‘lgan Dashnaktsutyun va Hunchak rahbarlari Bolgar milliy harakati misolidan ilhomlandilar. Biroq, o‘z yashash joylarida armanlar, bolgarlardan farqli o‘laroq, ozchilik edi, bu esa dashnoqlarni sotsialistik dunyo tartibining bir qismi sifatida mustaqil davlat yaratishdek maksimalistik maqsadlaridan voz kechishga majbur qildi. Partiya tarqatgan varaqalardan ma‘lum bo‘ldiki, sotsializm partiyaning asosiy tamoyillaridan biri bo‘lmaydi. Shu sababli, bir yildan kamroq vaqt ichida Hunchakistlar koalitsiya saflarini tark etishsa ajabmas. 1891 yil may va iyun oylarida "Hunchak" partiyasi nashrlari Dashnaktsutyun bilan hech qanday aloqani rasman rad etdi: "partiya [Hunchak] hech qachon ... Dashnaktsutyunning bir qismi bo‘lmagan va ittifoqda emas va [ular bilan] bog‘liq emas". [4] Bo‘linish oxirgilar saflarining zaiflashishiga olib keldi va ikki tomon o‘rtasidagi ziddiyatni kuchaytirdi, bu esa arman inqilobiy harakatiga katta zarar yetkazdi. “Dashnaktsutyun” partiyasining organi “Droshak” [5] gazetasi “erkinlik” va “mustaqillik” atamalari sinonim emasligini ta’kidladi. Partiyaning mustaqillikka emas, balki erkinlikka e’tibor qaratishi, shuningdek, siyosatda millatchilikning sotsializmdan ustunligi “Dashnaktsutyun”ning armanlar orasida mashhurligini belgilab berdi. Ozodlik hayot va mehnat kafolatini, so‘z, yig‘ilish va matbuot erkinligini, qonun oldida tenglikni, yerni kambag‘allar o‘rtasida taqsimlashni, majburiy va bepul mehnatga barham berishni nazarda tutgan. Bu maqsadni amalga oshirish uchun partizan otryadlarini tashkil etish, aholini qurollantirish, despotik amaldorlarga, sotqin va ekspluatatorlarga qarshi terrorchilik harakatlaridan foydalanish rejalashtirildi. Dashnoqlar o‘zlarini ozodlik uchun kurashuvchi sifatida ko‘rsatdilar, Usmonli hukumati uchun esa ular terrorchilar edi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tish keraki, “Dashnoqstyunlar faoliyati sovetlar hukmronligi o‘rnatilishi davrida katta ahamiyatga ega. O‘zbekiston xalqi sovetlar hukmronligi davrida qaramlik,

mustamlakachilik zulmini boshidan kechirdi. Eski mustabid tuzumdan bizga og‘ir ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy madaniy meros qoldi. Siyosiy jihatdan xalqimiz o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqidan mahrum etilgan, o‘z taraqqiyot yo‘lini o‘zi belgilay olmas edi. Milliy davlatchiligimiz inkor etilib, mamlakatimiz, xalqning xohish-irodasiga qarshi o‘laroq, sobiq sovet imperiyasining ma’muriy-hududiy qismiga aylantirilgan edi. Xalq o‘z yurtboshisini tanlash, saylashdan mahrum edi, respublika rahbari, hukumat a’zolari, vazirlik va idoralar boshliqlari, hatto viloyat rahbarlari ham Markaz tomonidan tayinlanardi, unga to‘la bo‘ysundirilgan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov I. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, mafkura. 1-jild. T., « O‘zbekiston», 1996.
2. Karimov I. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. T., « O ‘zbekiston», 1996.
3. 1949 yil 14 iyunda armanlarning deportatsiyasi. Hujjatlar va materiallar to'plami / Ablazhey N. N., Kharatyan G. - Novosibirsk: Nauka, 2016. - 230 b. - ISBN 978-5-02-038691-4.
4. Donald Bloxham. Katta genotsid o'yini: imperializm, millatchilik va Usmonli armanlarining yo'q qilinishi. - Oksford universiteti nashriyoti, 2005. - ISBN 0-19-927356-1.
5. Jorj A. Boomoutian. Arman xalqining qisqacha tarixi (qadimgi davrlardan hozirgi kungacha) Arman masalasi va uning yakuniy yechimi. - Mazda Publishers, Inc., 2006. - ISBN 1-56859-141-1.

Mehritillayev Madiyor Doniyor o'g'li

TVCHDPU 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Toshkentda sovetlar istibdodining o'rnatilishi va o'sha davr ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotdagi o'zgarishlar haqida so'z boradi. Shuningdek, o'lkamizda sovetlar olib borgan siyosati hamda Bolsheviklar mafkurasi xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: burjuaziya, Turkiston qo'mitasi, Turon, Xurriyat, Najot, Kengash, Sho'roi islomiya, Sho'roi ulamo, Ittifoqi musulimin, Mustafo Cho'qay.

Rossiya samoderjaviyasi zulmi, hukmronligiga qarshi uzluksiz davom etib kelgan kurash, nihoyat 1917-yil fevraliga kelib g'alaba qozondi. Uch asr davomida Rossiya saltanatini to'xtovsiz boshqarib kelgan Romanovlar sulolasi hukmronligi ag'darildi. Mutlaq monarxiya tuzumi quladi. Mart oyi boshlarida Rossiya burjuaziyasi doiralari vakillaridan tashkil topgan Muvaqqat hukumat faoliyat ko'rsata boshladi. Ayni chog'da Petrograd va boshqa joylarda ishchi, askar va dehqon deputatlari sovetlari tuzilib, hokimiyat organlari sifatida ish yurita boshladi. Shu tariqa, Rossiyada tarixda nihoyatda kamdan kam uchraydigan noyob hodisa — ikki hokimiyatchilik boshqaruvi vujudga keldi. Bu hol o'sha vaqtdagi mamlakatda vujudga kelgan siyosiy kuchlar nisbatini o'zida aks ettirardi.

Rossiyada fevral inqilobining amalga oshishi, siyosiy tuzumning o'zgarishi, demokratik jarayonlarning yuzaga kelishi uchun qulay imkoniyatlarning ochilishi Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy voqealarning borishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. O'lka hayotida yuz bergan muhim siyosiy o'zgarishlardan biri — bu Rossiya mustamlakachiligi boshqaruvi ramzi bo'lib kelgan Turkiston general-gubernatorligi mahkamasining tugatilganligi bo'ldi. Uning o'rniga Muvaqqat hukumatga bo'ysunuvchi Turkiston qo'mitasi tashkil etildi. Ayni chog'da viloyatlardagi harbiy gubernatorlik ham tugatildi. Ularning o'rniga viloyat komissarliklari tuzildi. Eng

muhimi, fevral o'zgarishi Turkiston o'lkasi xalqlari hayotiga muayyan demokratik jarayonlarni baxsh eta bordi. Endilikda keng xalq ommasi, uning turli ijtimoiy qatlamlari faol harakatga kela boshladi.

O'lkaning yirik shaharlarida tashkil topgan va asosiy tarkibi mahalliy millat vakillaridan iborat kasaba uyushmalari, chunonchi, binokorlar, quruvchilar, ko'nychilar, duradgorlar va boshqa kasb kishilarini birlashtirgan uyushmalar ham aholining tub manfaatlarini, ularning iqtisodiy va siyosiy talablarini himoya qilib faoliyat yuritdilar. 1917-yilning may oyiga kelib Turkiston o'lkasidan mardikorlikka zo'rlik bilan olinib, Rossiyaning g'arbiy hududlariga safarbar qilingan ko'plab yurtdoshlarimizning o'z ona zaminlariga qaytib kelishlari ham, shubhasiz, demokratik kuchlar safini to'ldira bordi. Bu o'rinda fevral o'zgarishidan keyin o'lka xalqlari hayotida muhim rol o'ynagan, ularning siyosiy faolligini oshirishga xizmat qilgan ko'plab inqilobiy-demokratik tashkilotlar, siyosiy firqalar, kasaba uyushmalari faoliyatiga alohida urg'u bermoq kerak bo'ladi. Gap shundaki, bu davrda Rossiyada faoliyat yuritayotgan ko'plab siyosiy partiyalar, jumladan, eserlar, sotsial-demokratlar va boshqa partiyalarning mahalliy tashkilotlari Turkistonda ham o'z faoliyatlarini kuchaytirib, aholining turli ijtimoiy tabaqalarini o'zlariga jalb qilish, o'z dasturiy g'oyalarini ularning ongi, shuuriga singdirishga harakat etardilar.¹ Toshkentda 1917-yil mart oyida ishchi va soldat deputatlari soveti tashkil etildi. Mart oyi oxirlarida o'lkada ishchi va soldat deputatlarining 75 soveti faoliyat yuritdi. Biroq ulardagi deputatlarning asosiy ko'p chiligi yevropalik millatlar vakillari edi. Bu davrda Turkistonda kechayotgan barcha alg'ov-dalg'ovli voqealar, jiddiy o'zgarishlarning chinakam yalovbardorlari istiqloq uchun kurashning tolmas darg'alari bo'lgan jadid rahnamolari edilar. O'lka hayotining past-u balandini teran bilgan, mustamlakachilarning riyokorlik siyosatidan, uning tez o'zgaruvchanmohiyatidan boxabar va o'z kurash dasturlariga ega bo'lgan Turkiston jadidlari mahalliy aholining siyosiy ongini o'stirish, uni katta tarixiy o'zgarishlarga tayyorlashda bosh-qosh bo'ldilar. Ayniqsa, Rossiya Muvaqqat hukumatining

¹ Azizxojaev A. Davlatchilik va ma'naviyat. T., «Sharq», 1992.

ikkiyuzlamachilik siyosati, uning inqilobning tub masalalarini, chunonchi, urush va tinchlik, 8 soatlik ish kuni, agrar va milliy masalalarni hal etishni turli bahonalar bilan chetga surishi ilg'or jadid arboblarni inqilobiy-demokratik yo'nalishda izchillik bilan kurash olib borishga da'vat etdi. Bu kezlarda to'la kuch bilan namoyon bo'lgan jadidlar faoliyatida vaqtli matbuot nashrlarini yo'lga qo'yish, ularda inqilobiy-demokratik ruhdagi maqola, materiallarni muntazam chop etish, ularni ommaga yetkazish muhim o'rin tutgan. Ularning sa'y-harakati bilan Turkistonning bir qator yirik shaharlarida gazeta va jurnallar nashr etila boshlandi. Jumladan, Toshkentda «Turk eli», «Najot», «Kengash», «Ulug' Turkiston», «Turon», Samarqandda «Hurriyat» vaqtli nashrlari chiqa boshladi. Ular orqali e'lon qilingan materiallarda kechayotgan davrning o'ziga xos xususiyatlari, o'tkir ijtimoiy-siyosiy masalalar, joylardagi ahvol, ommaning fikri-dilini to'lqinlantirayotgan muammolar va boshqa shu kabi dolzarb hayotiy masalalar aks ettirildi. Abdulla Avloniy tomonidan Toshkentda 1917-yil apreldan chiqarila boshlagan «Turon» gazetasining ilk sonida «Yashasin xalq jumhuriyati» shiori birinchi bor yangragan edi. Unda aniq maslak-maqсад: «Musulmonlar orasida ko'p yillardan beri davom etgan umumga zo'rlik, bid'at odatlarni bitirmak, kelajakda bo'ladirg'on jumhuriy idoraga xalqni tayyorlamoq» g'oyasi ilgari surilgan edi. Munavvarqorining o'sha yili «Najot» gazetasining 26- mart sonida bosilgan: «Hurriyat berilmas, olinur. Hech narsa ila olib bo'lmas, faqat qon va qurbon ilagina olib bo'lur»² degan xitobi ham jadidlarning xalq ozodligi yo'lida jiddiy kurashga bel bog'laganliklaridan dalolat beradi. 1917-yil boshlarida Turkistonda yuz berayotgan tarixiy o'zgarishlar silsilasida mahalliy vatanparvar va taraqqiyparvar kuchlarning bo'lg'usi jang-u jadal kurashlar oldidan birlashish sari intilishi ustuvor bo'lib bordi. Yerli tub aholining asosiy ko'pchiligi ham yevropalik siyosatchilar, firqalar arboblari ketidan emas, balki jadid yo'l boshchilari yo'lidan uyushib bordilar. Buning uchun esa obro'li siyosiy tashkilot tuzish zaruriyati tug'ilgandi. Negaki, shunday

² Abdulloh Rajab Boysun. Turkiston milliy harakatlari. Istanbul, 1943, 1945.

tashkilotgina bo‘lg‘usi o‘lka milliy hokimiyatining birdan bir nufuzli, vakolatli organi bo‘la olardi. 1917-yil 14-martda Toshkentda jadid arboblari tashabbusi bilan tuzilgan «Sho‘royi Islomiya» shunday tashkilotlardan bo‘ldi. 15 kishidan iborat rayosat tarkibidan Munavvarqori Abdurashidxonov (yetakchi), Abduvohid qori, Mirkomilboy Mo‘minboyev, Ahmadbek hoji Temirbekov, Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev, Salimxon Tillaxonov singari sinalgan yurt rahnamolari o‘rin olgan edilar. «Sho‘royi Islomiya» musulmon aholining vakolatli organi (musulmonlar kengashi) sifatida uning irodasini ifoda etdi, manfaatlarini himoya qildi. O‘lkaning turli joylarida «Sho‘royi Islomiya»ning quyi shu‘balari tuzilib, ular mahalliy aholi orasida qizg‘in faoliyat yuritdilar. Shuningdek, «Sho‘royi Islomiya» ta‘sirida joylarda turli nomlarda tashkilotlar vujudga keldi. Toshkentda «Turon», «Ittihodi taraqqiy», Andijonda «Ozod xalq», «Hurriyat», «Ma‘rifat», Samarqandda «Mirvaj-ul Islom», «Klub Islomiya», «Musulmon mehnatkashlari ittifoqi», Kattaqo‘rg‘onda «Ravnaqul Islom», «Guliston» va boshqalar shular jumlasidandir. Bu tashkilotlar va ularning rahnamolari ilg‘or jadidchilik g‘oyalari ta‘sirida ish yuritdilar. M.Behbudiyning «Haq olinur, berilmas!», Munavvarqorining «Hurriyat berilmas, olinur!» shiorlari ularning chinakam kurash bayrog‘iga aylangan edi. Turkiston milliy istiqloli uchun kurashga bel bog‘lagan va avvalboshdan «Sho‘royi Islomiya» ta‘sirida bo‘lgan ulamolarning bir qismi qadimchilar nomi bilan atalardi. Ular islom ta‘limoti va aqidalarining murosasiz tarafdorlari sifatida siyosiy vaziyatni o‘zla richa tushunar, muxtoriyat talabiga qarshi chiqqanlar. 1917-yil iyuniga kelib qadimchilarning «Sho‘royi Islomiya» tarafdorlari bilan uzil-kesil aloqani uzib, bo‘linishining asosiy sababi, eng avvalo, Turkistonning milliy mustaqilligiga erishish yo‘lidagi ikki xil qaramaqarshi taktik yondashuvning kelib chiqqanligidadir. Konservativ, mutaassiblik qarashlar nuqtayi nazaridan yondashgan ulamochilar Turkiston mustaqilligini faqat hukmron mustamlakachilarga qarshi g‘azovot boshlash, ya‘ni qurolli qarshilik ko‘rsatish yo‘li bilan qo‘lga kiritishni yoqlardilar. Ilg‘or ziyolilar — jadidlar esa Rossiyada yuzaga kelgan qulay shart-sharoitlardan, siyosiy vositalardan foydalanib, behuda qon to‘kmasdan bosqichma-bosqich yurt mustaqilligiga erishishni yoqlardi. Ularning Rossiya Federatsiyasi tarkibidagi Turkiston Muxtoriyati talabi ham

shu maqsadni koʻzda tutardi. Oʻlkaning milliy kuchlari oʻrtasida yuz bergan bu ajralish va gʻoyaviy ixtiloflar, shubhasiz, ularning harakat birligiga raxna solar, uning istiqboliga jiddiy putur yetkazardi. Ayniqsa, «Shoʻroyi Ulamo»chilarning nashri — «Al-Izoh» jurnali sahifalarida millatning ilgʻor kuchlariga, vatanparvar milliy ziyolilarga nisbatan adovat va xusumat urugʻi sepildi. Bu esa aslida dushman tegirmoniga suv quyish bilan barobar edi. Zero, milliy istiqlol uchun kurash yangi, hal qiluvchi bosqichga kirib borayotgan masʼuliyatli bir vaziyatda milliy kuchlar oʻrtasida davom etayotgan bunday behuda bahs va olishuvlar oxir-oqibatda noxush oqibatlarga olib kelishi tabiiy edi. Negaki bundan oʻlkada faoliyat yuritayotgan yot begona siyosiy kuchlar oʻz maqsadlari yolida foydalanishlari ehtimoldan xoli emas edi. Afsuski, oqibatda shunday boʻlib chiqdi ham. Turkistonda inqilobiy-demokratik harakatlarning oʻsib borishi, undagi turli ijtimoiy qatlamlar va tabaqalarni yanada istiqlol kurashi bayrogʻi ostida birlashtirishda 1917-yil davomida boʻlib oʻtgan Umumturkiston musulmonlari I va II qurultoylari va ular tomonidan ishlab chiqilgan hamda qabul qilingan dasturiy hujjatlarning roli katta boʻlgan. «Shoʻroyi Islomiya» tashkiloti tashabbusi bilan 1917-yil 16-aprelda Umumturkiston musulmonlarining I qurultoyi chaqiriladi. Qurultoy ancha vakolatli anjuman boʻlib, uning ishida Turkistonning koʻplab atoqli kishilari, taniqli siyosiy arboblardan qatnashgan edilar. Ular orasida Mustafo Choʻqay, Munavvarqori, Behbudiy, Ubaydullaxoʻja Asadullaxoʻjayev, Sherali Lapin, Toshpoʻlatbek Norboʻtabekov, Validiy, Sobir Yusupov, Islom Shoahmedov va boshqalar bor edi. Qurultoy kun tartibiga 16 ta masalaning qoʻyilishining oʻzi ham uning katta ahamiyatidan darak berardi. Qurultoyda oʻlkaning boʻlajak davlat qurilishiga alohida toʻxtalinib, Turkistonga keng muxtoriyat huquqini beradigan demokratik Rossiya Federatsiyasi tuzilishi gʻoyasi ilgari surildi. Qurultoyda Markaziy rahbar organ — Turkiston oʻlka musulmonlar shoʻrosini tuzish toʻgʻrisida qaror qabul qilindi. Uning birinchi yigʻilishida ijroiya organi — Markaziy Shoʻro tuzildi. Mustafo Choʻqay Markaz rasi, Munavvarqori rais muovini, Ahmad Zakiy Validiy kotib, Behbudiy, U. Asadullaxoʻjayev va boshqalar aʼzolar etib saylandilar. Markaziy shoʻro zimmasiga oʻlkadagi barcha tarqoq, oʻz holicha ish yuritayotgan, nizom va dasturlariga ega boʻlmagan uyushma va

tashkilotlarni birlashtirish, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish vazifasi yuklandi. Bu vazifani uddalashda Markaziy Sho‘roning joylarda tashkil etilgan shu‘ba (bo‘lim)lari muhim o‘rin tutdi. Jumladan, Toshkent shu‘basini Munavvarqori, Samarqand shu‘basini Behbudiy, Farg‘ona shu‘basini esa Nosirxon To‘ra Kamolxon To‘ra o‘g‘li boshqardi. Shu tariqa Turkistonda uch hokimiyatchilik — Muvaqqat hukumatning Turkiston qo‘mitasi, ishchi va soldat deputatlari soveti va Turkiston o‘lka musulmonlar sho‘rosivujudga keldi.

O‘lka xalqlarining sobitqadam rahnamolari bo‘lgan jadidlar, ruhoniya arboblari o‘z sa‘y-harakatlarida faqat mahalliy, hududiy manfaatlar, qiziqishlar bilan cheklanib qolmay, shu bilan birlikda boshqa mintaqalardagi musulmonlar ommasi, ularning ilg‘or vakillari bilan ham yaqindan hamjihat bo‘lishga intildilar.³ Shu maqsadda ular 1917-yilning 1—2-mayida Moskvada bo‘lib o‘tgan Butunrossiya musulmonlari I qurultoyida ishtirok etdilar. Unda musulmonlar manfaatini himoya qiluvchi davlat qurilishi shaklan milliyhududiy, federatsiya asosidagi demokratik respublika bo‘lishi hamda Butunrossiya Musulmonlar sho‘rosining Ijroiya qo‘mitasi ta‘sis etildi. Ijroiya Qo‘mitaga Turkistondan U. Asadullaxo‘jayev va I. Shoahmedovlar a‘zo etib saylandilar.

Xuddi shuningdek, Turkiston vakillari ishtirok etgan va 1917-yilning 21—31-iyul kunlari Qozon shahrida bo‘lib o‘tgan Butunrossiya musulmonlarining II qurultoyi ham Rossiya musulmon aholisining ozodlik va mustaqillik sari harakatlanish yo‘lini muvofiqlashtirish borasida muhim qadam bo‘ldi. Unda Turkiston, Kavkaz va Qrimda davlat boshqaruvini mehnatkashlarning o‘zlari hal etishi, musulmonlar kurashini tashkil etish uchun Butunrossiya harbiy sho‘rosini ta‘sis etish to‘g‘risida qarorlar qabul qilindi. Shubhasizki, Rossiya musulmonlari vakillarining bu xildagi sa‘y-harakatlari mazkur mazlum xalqlarning mushtarak manfaatlarini, milliy mustaqilligi, ichki davlat qurilishi masalalarining hal etilishiga muhim turtki bo‘lib xizmat qilardi.

³ Abduazizova N. Milliy jumalistika tarixi. (Ikki jildlik). T., «Sharq», 2008.

1917-yilning 17—20-sentabr kunlari Toshkentda bo‘lib o‘tgan Umumturkiston musulmonlari vakillarining II qurultoyi o‘lka xalqlari hayotida muhim rol o‘ynadi. Unda 500 nafar vakillar ishtirok etdi. Qurultoyning maxsus qarorida tarkibi 12 kishilik Turkiston o‘lka qo‘mitasi, 24 kishilik «Mahkamayi Shar‘iya» (parlament) tashkil etilishi va ularning Rossiya davlati konstitutsiyasiga muvofiq keladigan shariat qonunlari asosida faoliyat yuritishi ta’kidlangan edi. Qurultoyda «Sho‘royi Islomiya», «Sho‘royi Ulamo», «Turon» va shu kabi boshqa manalliy milliy tashkilotlarni birlashtirib, ular negizida yagona «Ittifoqi Muslimin» («Musulmonlar Ittifoqi») siyosiy partiyasini tuzish g‘oyasi ilgari surildi. Qurultoyda Behbudiy nutq so‘zlab, hammani birlikka, jiplashishga da’vat etgandi. «Ulug‘ Turkiston»⁴ gazetasi mazkur qurultoy ruhini aks ettirib, Turkistonning o‘z ichki ishlarini mustaqil hal etishga qodir bo‘lgan o‘lkaning milliy muxtoriyatini tuzish g‘oyasini asosiy o‘ringa qo‘ygan edi. Shunday qilib, Turkistonning ilg‘or ziyolilari, uning asl yurtsevar, erksevar o‘g‘lonlari milliy istiqlolga erishish yo‘lida o‘lkadagi barcha sog‘lom, vatanparvar kuchlarni birlashib harakat qilishga da’vat etgandilar. Biroq, afsuski, Turkistonda ayricha faoliyat yuritgan, o‘z nafsoniyatiga berilgan hamda o‘zaro qarashlarida muxolifatchilik ustuvor bo‘lgan ayrim mahalliy tashkilotlar mana shu yuzaga kelgan noyob imkoniyatlardan foydalana olmadilar. Bu esa, vaziyatni ustamonlik bilan o‘z izmiga burib yuborishga urinayotgan bolsheviklarga qo‘l keldi.

⁴ Abdulla Avloniy. O‘son millat. «Sharq», 1993.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, mafkura. 1-jild. T., «O‘zbekiston», 1996.
2. Karimov I. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. T., «O‘zbekiston», 1996.
3. Karimov I. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-jild. T., «O‘zbekiston», 1996.
4. Azizxojaev A. Davlatchilik va ma’naviyat. T., «Sharq», 1992.
5. Abdulloh Rajab Boysun. Turkiston milliy harakatlari. Istanbul, 1943, 1945.
6. Abduazizova N. Milliy jumalistika tarixi. (Ikki jildlik). T., «Sharq», 2008.
7. Abdulla Avloniy. O‘son millat. «Sharq», 1993.
8. «O‘zbekistonning yangi tarixi»ni tayyorlash va nashr etish to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 1996 yil 16 dekabr. «Xalq so‘zi», 1996 yil 17 dekabr.
9. Abdullaev O. Turkistonning qora kunlari. «Sharq yulduzi», 1992 yil, 12-son.
10. <https://arxiv.uz>
11. <https://wikipedia.org>

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	РАБОТЫ, ПРОВОДИМЫЕ В СФЕРЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НАШЕЙ СТРАНЕ	3
2	ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNI MATN USTIDA ISHLASHGA O'RGATISH	10
3	БУГУНГИ КУНДА ЭНГ КЕНГ ТАРҚАЛГАН КИБЕРФИРИБГАРЛИК – ФИШИНГ	13
4	THE PSYCHOLOGY OF MODERN EDUCATION	19
5	O'SMIRLIK DAVRIDA AGRESSIYA VA BEZOVTALIKNI OLDINI OLISH	24
6	AHMAD YASSAVIY HIKMATLARINI O'RGANISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH USULLARI	28
7	MAVJUD AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMLARDA EHA TIZIMLARINI ISHLAB CHIQUISH, JORIY ETISH VA QO'LLASHNING DOLZARB MUAMMOLARI	35
8	ELEKTRON HUJJATLAR AYLANISHI XAVFSIZLIGI	43
9	SIGIRLAR ENDOMETRITLARINI ANIQLASH VA DAVOLASH USULLARI	52
10	РИВОЖЛАНГАН ЎРТА АСР СУҒД ШАҲАРСОЗЛИГИ ХУСУСИДА (Насаф ва Кеш шаҳарлари мисолида)	60
11	APHORISMS AND QUATATIONS AS AN ELEMENT OF LINGUISTIC ART	68
12	GENDER ISSUES IN TRANSLATION	74
13	ABDULLA QODIRIYNING "O'TKAN KUNLAR" ASARIDA KINOYA NING GENDEROLOGIK XUSUSIYATLARI	78
14	INGLIZ TILI FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY METODLARDAN FOYDALANISH	85
15	LIPIDLAR	89
16	АМИР ТЕМУР ДИПЛОМАТИЯСИНИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА УНИНГ ҲАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАРДАГИ МОХИЯТИ	98
17	O'RTA OSIYODA YER-SUV ISLOHOTINING BIRINCHI BOSQICHINI AMALGA OSHIRILISHI	103
18	TURKISTONDA OCHARCHILIK, SIYOSIY BUHRON, BOLSHÉVIKLARNING YAKKA BOSHCHILIK TIZIMINING O'RNATILISHI	107
19	SHAKHRUX MIRZA'S ENTRY INTO THE FIELD OF POLITICS	111
20	ПОПЫТКИ МОДЕРНИЗАЦИИ ИРАНСКОГО ОБЩЕСТВА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА И ИСЛАМСКАЯ РЕСПУБЛИКА ИРАН	117
21	TURKISTONDA SOVETLAR ISTIBDODINING O'RNATILISHI ARAFASIDAGI TARIXIY VAZIYAT	122

22	YOSH BUXOROLIKLAR HARAKATI	127
23	РАННЯЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАДАМИНБЕКА	132
24	INFORMATIKA FANINI O'QITISHDA NOAN'ANAVIY USULLAR VA SINF DAN TASHQARI ISHLARNING AHAMIYATI	137
25	THE HISTORY OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING	143
26	HAYDOVCHILARGA YORDAM TIZIMLARINING TAHLILI	147
27	XORIJIY TILLARNI O'RGATISHDA TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASINING O'RNI	158
28	YEVROPA ITTIFOQI VA MDH DAVLATLARIDA ZAMONAVIY MIGRATSIYA JARAYONLARI	164
29	ONA TILIM – MENING IFTIXORIM!	170
30	“INSON QADRI ULUG' YURT”	173
31	MUSIQADA INKLYUZIV TA'LIM	176
32	YOSH KADRLARNING BOSHQARUVGA TAYYORGARLIK DARAJASINI OSHIRISHNING ASOSIY PRINSIPLARI	180
33	ЖАМОАТЧИЛИК БИЛАН АЛОҚАЛАР – ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ШАФФОФЛИГИ ОМИЛИ	189
34	IKKINCHI REJIM (MODE 2) XIZMATLARI EKSPORTI BO'YICHA MUVAFFAQIYATGA ERISHGAN DAVLATLAR TAJRIBASIDAN O'ZBEKISTONDA TADBIQ QILISHIMIZ MUMKIN BO'LGAN 5 TA DARS	195
35	IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA KORXONADA INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISH	201
36	YEVROPA ITTIFOQI DAVLATLARINING O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BILAN SAVDO HAMKORLIGI	206
37	“ИҚТИСОДИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ ГЛОБАЛ ТИЗИМИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА БОЖХОНА ТЎЛОВЛАРИНИНГ ЎРНИ”	210
38	TURKISTONDA ARMAN DASHNOQSUTYUNCHILARI VA ULARNING FAOLIYATLARI	218
39	DASHNOQTSUTYUNLARNING PAYDO BO'LISHI	225
40	TOSHKENTDA SOVETLAR ISTIBDODINING O'RNATILISHI	230

**JOURNAL OF
NEW CENTRY
INNOVATIONS**

IN ALL AREAS

